

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI BÖLÜMÜ
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ARAPÇADA TERİM VE TERİM TÜRETME YOLLARI
(DOKTORA TEZİ)

Yaşar DAŞKIRAN

Danışman

Prof. Dr. M. Faruk TOPRAK

Ankara- 2010

ÖN SÖZ

Dil bilimi uzmanları, dilin toplumların hayatında, medeniyet ve düşünce alışverişinde büyük bir öneme sahip olduğunun farkındadır. Dil toplumların dışı yansıyan yüzüdür. Bilimsel, kültürel, ekonomik vs. alanlardaki gelişmelere bakıldığında bu ilişki daha açık olarak görülür. Dil âdeta bir canlı organizma gibi toplumların ilerleme, duraklama, gerileme serüvenlerine eşlik eder. Gün geçtikçe kelime hazinesine yeni sözcükler, terimler ekler, bazen de kaybeder.

Sâmi diller olarak nitelenen dil grubuna ait olan Arapça, kelime yapısı açısından bükümlü diller grubuna girer. Daha çok iştikâk (türetme= derivation) yöntemiyle kelime türetilen Arapça, esnek bir kelime türetme yapısına sahiptir. Bir kökten yüzlerce kelime türetmek mümkündür.

Arapçanın terim türetme potansiyelinin incelendiği bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte, terimin tanımı ve özellikleri hakkında genel olarak durulduktan sonra, artık ayrı bir bilim dalı olarak kabul edilen terim bilim hakkında bilgi verildi. Birinci bölümde Arapçayı geliştiren unsurlardan bahsedildi. İştikâk, ta'rib, naht gibi Arapçada kelime türetmede kullanılan yöntemler açıklanmaya çalışıldı. İkinci bölümde, Arap dünyasında terim çalışmalarının nasıl yürütüldüğü hakkında bilgi verildi. Klasik dönemden başlayarak, günümüze kadar gelen uzun süreçte kişisel ve kurumsal faaliyetlerden bahsedildi. Üçüncü bölümde ise, Arapçada terim türetme yolları üzerinde duruldu. Terim türetmede çok kullanılan Arapça kelime kalıpları, özellikle modern dönemde batılı terimlerin ta'rib yöntemiyle karşılanmasına ilişkin görüşler, naht yönteminin ne derece kabul gördüğü kaynaklarıyla açıklamaya çalışıldı. Her dilde olduğu gibi Arapçada da yaşanan terim sorunu, bu sorunun sebepleri ve çözüm yolları üzerinde duruldu.

Tez çalışması sürecinde desteğini hiç esirgemeyen danışman Hocam Prof. Dr. M. Faruk Toprak'a, bu süreçte zaman zaman görüşüp değerli bilgilerinden faydalandığım Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Doç. Dr. Leyla Uzun, Prof. Dr. Bedrettin Aytaç, Prof. Dr. M. Kâzım Ürün, Prof. Dr. Musa Yıldız ve adlarını sayamadığım bütün hocalarıma teşekkür ediyorum. Bu süreçte bana destek olan kıymetli aileme de ayrıca şükranlarımı sunuyorum.

ANKARA 2010

YAŞAR DAŞKIRAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
GİRİŞ.....	1
A.TERİM VE TERİM BİLİM.....	1
1.TERİM NEDİR ?.....	1
2.TERİM BİLİMİ.....	6

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNİ GELİŞTİREN UNSURLAR- İŞTİKÂK, TA‘RÎB, NAHT-

A. KELİME TÜRETME	11
B. İŞTİKÂK	16
C. İŞTİKÂK ÇEŞİTLERİ	19
1. İştikak-ı Sağır	19
2. İştikâk-ı Kebîr.....	20
3. İştikâk-ı Ekber	22
4. Biçim Merkezli Diğer Türetim Yolları.....	23
a. Eksiltme (İhtisâr):.....	23
b. Sembolleştirme:.....	23
c. Birleştirme	23
d. Eklerle Elde Edilen Sözcükler.....	24
e. Cins İsimlerden Fiil Türetim.....	30
f. Özel İsimlerden Fiil Türetim	31
g. Çeviri Yoluyla Aktarma (et-Tevlîd bi't-Terceme).....	32
h. Canlandırma (Ba‘su’l-Kelimât).....	33
D. TA‘RÎB.....	33
1. Aktarma Teriminin Arapçadaki Kavram Alanı	33
2. Tarib Yöntemi	35
3. Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılmasında Fonetik Değerler ve İbdâl Olgusu....	36
4. Yabancı Kökenli Kelimeyi Tanıma Yolları	41

a. Yabancı harfler/seslerin Arapça bir sözcükte bulunması	41
b. Arapçada bazı harflerin bir sözcükte yan yana bulunması.....	42
c. Bazı harflerden meydana gelen kökler	43
d. Arapça kalıplara uymaması	44
E. NAHT	45
1. Naht'ın Gaye ve Gerekçeleri	46
2. Naht'ın Kuralları ve Türleri	47
3. Naht – İştikâk İlişkisi ve Bir Türetme Yöntemi Olarak Naht	50

İKİNCİ BÖLÜM

KİŞİSEL VE KURUMSAL TERİM ÇALIŞMALARI

A. KLASİK DÖNEMDE TERİM ÇALIŞMALARI.....	54
B. MODERN DÖNEMDE TERİM ÇALIŞMALARI	58
1. KİŞİSEL FAALİYETLER	58
2. KURUMSAL FAALİYETLER	63
a. Kahire Dil Kurumu	64
b. Suriye Dil Kurumu	68
c. Irak Dil Kurumu	69
d. Ürdün Dil Kurumu	69
e. Fas Dil Kurumu	70
f. Diğer Kurumlar	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAPÇADA TERİM TÜRETME YOLLARI VE TERİM SORUNLARI

A. ARAP DİLİNDE TERİM	73
1. Terimlerin Dildeki Yeri.....	75
2. Terimle İlgili Gereksinimler.....	78
3. Terim Sözcük İlişkisi.....	80
4. Terim Kavram İlişkisi	82

5. Bilimsel ve Teknik Terimlerin Özellikleri	85
B. ARAPÇADA TERİM TÜRETME	86
B1. İŞTİKÂK YOLUYLA TERİM TÜRETME	88
B2. Arapçada Terim Türetmede Kullanılan Kalıplar ve Yapılar	89
1. فَعَّل (Fa‘lele) Kalıbı:	89
2. فُعِل ve فُعِل (Fuâ‘l- Feî‘l) Kalıbı:	90
3. فَعَلَ (Fea‘l) Kalıbı:	90
4. فُعِل (Fuâ‘l) Kalıbı:	90
5. فُعِل (Feû‘l) Kalıbı:	91
6. فُعِل (Fu‘le) Kalıbı:	91
7. فَعَال (Feâ‘le) Kalıbı:	92
8. فَعْلَان (Fea‘lân) Kalıbı:	92
9. مُفَاعَلَة (Mufâa‘le) Kalıbı:	92
10. فِعَال (Fiâ‘l) Kalıbı:	93
11. إِفْعَال (Îfâ‘l) Kalıbı:	93
12. تَفَعُّل (Tefau‘l) Kalıbı:	93
13. تَفَعُّل (Tefau‘l) Kalıbı:	93
20. تَفْعَال (Tefâ‘l) Kalıbı:	95
21. اِنْفِعَال (Înfiâ‘l) Kalıbı:	96
22. اِئْتِعَال (Îftiâ‘l) Kalıbı:	96
23. اِسْتِفْعَال (Îstifâ‘l) Kalıbı:	97
24. Masdar Sınaî:	97
25. Âlet İsmi Kalıpları:	99
26. مَفْعَلَة (Mefa‘le) Kalıbı:	101
27. İsm-in Sonuna Nisbet Ye’si Eklenmesi:	102
28. İsm-i Tasgîr:	102
30. فَعَالَة Kalıbı:	103
31. فَعَّال Kalıbı:	103
34. Yabancı bir sonek le Arapça bir kelimedden yeni bir kelime türetimi	104
38. Akronim	106
39. Ek görünümlü kelimelerin ortaya çıkması	107
40. Terkîb-i mezcî (kaynaşık isim)’nin klâsik dile aykırı kullanımı	107

42. Tercüme.....	108
D. MECAZ YOLUYLA TERİM TÜRETME	112
E. TA‘RÎB YÖNTEMİYLE TERİM TÜRETME.....	114
F. NAHT YÖNTEMİYLE TERİM TÜRETME	123
G. ÖN VE SON EK.....	132
a. Fiil Türeten Ekler.....	132
b. İsim Türeten Ekler.....	133
c. Sıfat Türeten Ekler.....	133
d. Zarf Türeten Ekler	133
e. Batı Dillerinde Terimlerin Yapısı.....	133
Ğ. ARAPÇADA TERİM SORUNLARI.....	149
a. Dilden kaynaklanan sorunlar	151
1. Lehçe Sorunları	152
2. Arapçada Müradif Kelimelerin Çokluğu.....	152
c. Kaynak Dilden Ortaya Çıkan Sorunlar.....	152
d. Yeni Terimlerin Denenmemesi	153
H. TERİM BİRLİĞİ.....	154
SONUÇ	159
KAYNAKLAR.....	161
ÖZET.....	175
ABSTRACT.....	176

KISALTMALAR

a.y.	aynı yer
ae	aynı eser
age	adı geçen eser
agm	adı geçen makale
agmd	adı geçen madde
Bkz.	bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren-çevirenler
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	hicrî
İA	İslam Ansiklopedisi (MEB)
Krş.	Karşılaştırınız
m.	miladî
Mat.	Matbaası
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Mes.	Mesela
neşr.	neşir-neşreden
p.	page
s.	sayfa
ss.	sayfadan sayfaya
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
t.y.	tarih yok
vb.	ve benzeri
vd.	ve devamı- ve diğerleri
vs.	vesaire
Yay.	Yayın

GİRİŞ

A.TERİM VE TERİM BİLİM

1.TERİM NEDİR?

İnsanlık tanıdığı, bildiği ve yeni keşfettiği şeyi önce tanımlamak ve isimlendirmek ister. Bu isimlendirme dilin imkânları kullanılarak yapılır. Eskiden var olmayan, her bakımdan yeni nesnelere isimlendirilmesi hususunda, özellikle içinde yaşadığımız çağda zengin malzemeye sahibiz. Her gün kullandığımız ve faydalandığımız şeylerin çok büyük bir kısmı son yüzyılda, hatta çoğu kere daha da yakın tarihlerde ortaya çıkmıştır. İsimlendirme olayı âdeta gözlerimizin önünde gerçekleşmiştir.¹ Her daim süregelen bu dil faaliyeti içerisinde terim olgusu öne çıkmaktadır.

Terim'in, aslı Latince *term*'dir. Bu kelime İngilizcede *term*, Almanca'da *terme*, Fransızcada *termine*, İtalyancada *termino*, İspanyolcada *termino* olarak kullanılır. Sözcük anlamı, "bir şeyi veya manayı sınırlayan" demektir.² Terim, herhangi bir alanda özel bir anlamda ve özel bir kalıpta kullanılan sözcüktür. Bu sözcükle karşılan insan bunun, belli bir alanda kullanılan özel bir sözcük olduğunu fark eder.³ Batı kaynaklarında, terim; bilimsel bir alanda, tanımlanmış bir kavramı ifade eden, anlamında ittifak edilmiş rumuzdur şeklinde tarif edilir. Bu anlamıyla terim, bilimsel bir alanda, bir kavramı açıklayan, sözcük, ibare veya rumuzdur.

Uluslararası kabul gören tanımıyla terim, anlamları dar ve sınırları olan bilim dallarının, sanat ve meslek kollarının arasında kısa yoldan anlaşmalarını sağlayan sözlerdir. Terimi dilin diğer kelimelerinden ayıran özellikleri vardır. Bu özellikler şunlardır;

1. Terimler, bir bilimsel kavrama tek karşılık olan kelimelerdir. Aslında bu husus, terim olmayan öteki kelimeler için de geçerlidir. Dilde bir kavrama birden çok karşılığın bulunması söz varlığına bir zenginlik kazandırmaz.

¹ Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, çev. Vural Ülkü, Tdk. Yay., Ankara, 2003, s.22.

² Hicâzî, Mahmud Fehmî, *el-Usus el-Lugaviyye li ' İlmi'l-Mustalah*, Dâru Garîb li't-Taba'ti ve'n-Neşr ve't-Tevzi', Kahire, 1995, s. 9.

³ Hicâzî, a.g.e, s. 11.

2. Terimlerin anlamları sabittir ve cümle içinde de olsa değişik anlamlarda kullanılamazlar. Terim dışında kalan herhangi bir kelime bir cümlede, yanında bulunduğu kelimelere göre anlamca ve görevce değişikliğe uğrayabilir. Anlam değişikliğinden doğan bu durum, kelimeye çok değişik nuanslar kazandırabilir. Terimler de ise böyle bir durum söz konusu olamaz. Dilin genel kelimelerinin hangi anlama geldiğini sözlüğe bakmadan önce cümledeki anlamından aşağı yukarı çıkarmak mümkündür. Terimlerin anlamları çok sınırlı ve özel olduğu için bunlarda böyle bir durum yoktur. Terimin bildirdiği anlam yoruma açık değildir.

3. Terimler halkın söz varlığında yer almazlar ama halk ağzında kullanılıp da sonradan terim özelliği kazanmış kelimeler vardır.⁴

Bilindiği gibi terim, bir üst dil kavramıdır. Ama, bildiğimiz sözcüklerden ayrımı, tek bir kavramı karşılması, dilbilimcilerin diliyle: Tekanlamlı / düzanlamlı (denotation) ve yananlamsız / salkımsız (connotation) olması; yani anlam ve kavram yeteneği bakımından yalınlaştırılmış sözdür. Terimi, yazın, bilim, sanat alanlarının anlatım, betimleme ve anlama / alımlama dili şeklinde de tanımlayabiliriz.

Terim, bir dilin dil varlığını tamamlayan, varsılığını ve yetkinliğini kanıtlayan söz dağarcığının başında gelir. Terimler genel dilin bir parçasıdır. Dilin sözcük hazinesinde önemli bir yere sahiptir. Almanca'yla ilgili yapılan bir araştırmaya göre, terimlerin dilin genel sözcüklerine oranı %11,12'dir.⁵ Terim üretmeyen dil, bilim, sanat ve kültür dili olamaz. Çünkü terim yapamayan bir dil, henüz soyutlama ve düşünme aracı olmaktan yoksun bir dil demektir. Ünlü dilbilimci Humboldt'un deyişiyle dil, derlenip toplanıp son biçimi verilmiş bir yapıt değil, beşerî ve toplumsal yapıya bağlı / bağımlı bir süreçtir; toplum / ulus canlı kaldıkça kullanılan dil de canlı ve sürekli kendini yenileme ve yeniden kurumlaştırma çabasında olur.

Terim türetme, dilsel bir olgudur. Bilimsel kavramları ifade etmek için dilin imkânlarından faydalanılarak yeni terimler türetilir. Terim türetilirken genellikle her dilde yakın yöntemlerin kullanılmaktadır. Yeni beliren ya da yerleştirilmek istenen kavramlar karşılanırken şu yollara başvurulmaktadır:

⁴ Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Tdk. yay., Ankara, 1991, s. 21.

⁵ Hicâzî, Mahmud Fehmî, *Devru'l-Mustalahâti'l-Muvahhede fî Ta'rîbi'l-'Ulûm ve Neşri'l-Ma'rife, el-Lisânu'l-'Arabî*, Rabat, 1999, XLVII, 42.

- 1- Dilin kendi imkânlarına yeni anlamlar yükleme yoluyla dilden karşılama,
- 2- Birleştirme,
- 3- Canlandırma: Dilin unutulmuş, kimi zaman yalnız lehçe ve ağızlarda yaşayan öğelerinin yeniden kullanım alanına alınması,
- 4- Çeviri: Bütün dünya dillerinde, çeviri yoluyla yabancı kavramların dile aktarılması,
- 5- Türetme: Yeni ve yabancı kavramlar, dilin kendi kök ve eklerinden türetilen yeni öğelerle karşılanır.⁶ Türetme yolu, aslında bütün dünya dillerinde *bilgin sözcüğü* (Fr. *mot savant*) adı verilen terimlerin büyük bir bölümünü oluşturan öğelerin yapım yöntemidir. Bu sözcüklerin yapımında genellikle Yunan ve Latin kökenli sözcüklerden yararlanılmıştır. *Telefon*, tele (uzak), ve fone (ses) sözcüklerinden türetilirken, *tele* ögesiyle *telgraf*, *televizyon*, *telekomünikasyon*... gibi başka pek çok terim kurulmuş, Yunanca *astron* (yıldız) ögesinden yararlanan *astronomi*, *astroloji*, *astrobiyoloji* ve yakın zamanlarda *astronot* gibi terimler bir çok dilde yerleşmiştir.⁷ Türetme, Arapça gibi zengin biçimbirimlere sahip olan, bunları değişik görevlerde kullanabilen ve çok değişik anlatım yolları bulunan dillerin bütün alanlarda kendine yeterli bir kültür diline dönüştürülmesi için en geçerli ve gerekli yoldur.

Terime kaynaklık eden unsurlar vardır. Bu unsurlardan en bariz olanları şunlardır:

1.Kavram (mefhum): Terimin ana unsurudur. Biz burada De Sousser'in yaptığı gibi onun maddi şeklinden bahsedecek değiliz. Zira bu başka bir konudur. Kavrama ve onun işaret ettiği manaya baktığımızda Felber'in onu şu şekilde tarif ettiğini görürüz: "Tek tek şeylerin akıldaki tasavvurudur. Bu tasavvur bazen tek bir şeye bazen de aralarında ortak bir özellik bulunan bir gruba ait olabilir."⁸ Yine ona göre kavram, genel terim nazariyesinin ana merkezini ve terimle ilgili her türlü

---

⁶ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Tdk yay., Ankara, 2000, s.4.

⁷ Aksan, *a.g.e.*, s.41.

⁸ Helmut Felber, *Terminology Manual*, Paris, 1999, s.115.

çalışmanın başlangıç noktasını oluşturur.”⁹ Kavramlar, okuyan ya da işitenin zihninde belirlenmesi ve anlaşılır kılınması gereken zihinsel objelerdir.

2. Kelime: Bununla ilk defa ortaya konulur veya tercüme edilirken, sonradan ortaya çıkan kavramın delalet ettiği anlamı ifade etmesi için seçilen kelime kastedilmektedir. Belirli bir kavramı işaret etmesi için kelimenin seçimi esnasında iki şeyin mutlaka gerçekleşmesi gerekir:

a. Terimin sözcük anlamının onun bilimsel alanıyla uyumsuzluk teşkil etmemesi. Bu durum, bilimsel titizlik olarak tarif edilir.

b. Terimin terim olarak ifade ettiği anlamla onun dildeki anlamının birbiriyle uyumsuz olmaması. Bu da dilsel titizlik olarak ifade edilir. Terimin verilmek istenen bilimsel kavramı ifade etmesi, ayrıca hem yapı hem de anlam olarak dilin kurallarına uygun olması gerekir.¹⁰

3. Terim türetmek kadar önemli olan bir nokta da, türetilen terimlerin tanımlarının iyi yapılmasıdır. Bu maksatla terim sözlükleri hazırlanmaktadır. Tanımları iyi yapılmış terimler alan uzmanlarının işini kolaylaştıracaktır.

Öte yandan, bir kavramı ifade etmesi için seçtiğimiz kelimenin o kavramın bütün özelliklerini kapsamaması gerekmez. Hatta, kelimeyle onun ifade ettiği kavram arasındaki küçük bağlantıdan dolayı bir lafzın terim olarak seçilmesi de mümkündür.

Bununla beraber seçtiğimiz lafzın kalıcı olma gerekçelerine sahip olması ve herhangi bir yönden ifade etmesi için tahsis edildiği kavram ile çelişmemesi gerekir. O lafzı kullanacak olanlarca kabul görmüş olması ve o terimin ilgili olduğu alanda kullanılan diğer kelimelerin tabi olduğu genel çerçevenin dışına çıkmaması da şarttır.

Kolaylığı ve bir müessese veya kullanıldığı bilim dalında yeri olan birisi tarafından konulmuş olması, kelimeye güç kazandıran hususlardandır. Kelimenin tercihinde başka faktörler de devrededir.

Sağlıklı terim çalışması yapılabilmesi için önce kelime yapılarını belirlemek gerekir. Ayrıca hangi konuda terim yapılacaksa, buna uygun olan denenmiş kelime kalıplarının kullanılmasında fayda vardır.

---

⁹ Felber, *a.g.e*, s.102.

¹⁰ Memdûh Hasâra, “İşkâliyyetü’l-Dikka fi’l-Mustalahi’l-Arabî, *Mecelletü’t-Ta’rib*, 1994, VII, s.41.

Dildeki eklerin ve kalıpların anlamları genişçe kavrandıktan sonra, bunlardan terim türetme yoluna gidilmelidir. “Örneğin Türkçe’de *-an/en* ekinde devamlılık ifadesi vardır ve türettiği kalıcı isimler, bir varlığın devamlı olarak sahip olduğu özelliği belirtirler. “Böcekkapan” kelimesi, böcekleri kaparak beslenen bir bitkinin adıdır ve bu bitkide böcek kapma özelliği süreklidir. Yani onun belirleyici özelliği durumuna gelmiştir.”¹¹

4.Terim türetmeye kaynaklık eden unsurlardan biri de halkın kullandığı dildir. Halk, iç içe yaşadığı bir varlığı isimlendirirken onun özelliklerini sürekli olarak çevresine verdiği faydayı ve zararı uzun süre gözlemiş ve ondan sonra en uygun ismi vermiştir. Bu bakımdan kuruluşları dilin yapısına uygundur. Halkta zengin bir dil şuuru vardır. Varlıklarla aralarında bulunan ilişkiler uzun bir zamana, geniş bir gözlem ve tecrübeye dayandığı için, terim türetirken bu kelimelerden mutlaka faydalanmak gerekir. Ancak bu tür kelimelerden faydalanabilmek için üzerinde durulan varlığa, bitkiye ve hayvana bilimsel literatürde ne ad verildiğinin bilinmesi gerekir. Ayrıca terim olarak kullanılacak kelimelerin özellikleri ortaya konulmalı ve bunların geniş bir tanımı yapılmalıdır. Eğer bunlar birer bitki ve hayvan adıysa, daha derinlemesine incelemelerde bulunularak bunların bilimsel adları, tür adları açıklanmalıdır.¹² Bütün bunlar yapılırken dikkat edilmesi gereken bir başka husus vardır. Hangi ilim dalı için terim türetilcekse, o sahada yetişmiş uzmanlarla tecrübeli dilcilerin birlikte çalışması gerekir. Ancak bunlar yapıldıktan sonra uygun kelimeler terim olarak kullanılabilir.

Terimler için önemli olan, kavramları açık ve net bir şekilde karşılamalarıdır. Bu bakımdan terimin ait olduğu dilin kelimelerinden olmasının, daha doğrusu milli olmasının pek çok pedagojik yararları vardır. Batı dünyasının dilleri ya Yunanca ya da Lâtinceye dayandığından terimlerinde ortaklık vardır. Bu ortaklığa rağmen bir terim, her Avrupa dilinde az çok değişik şekiller alır, geçtiği dilin yapısına uyar ve bir ölçüde millileşir.¹³

---

¹¹ Mehmet Kara, “Terim Türetmeye Elverişli Bir Ek: *-an/-en*”, *Türk Dili Dergisi*, 1996, sayı: 540, s.632.

¹² Zülfikar, *a.g.e.*, s.177.

¹³ Zülfikar, *a.g.e.*, s.23.

2.TERİM BİLİMİ

Bilim, teknik, edebiyat, siyaset, diplomasi ve diğer alanlara ait terimlerin toplamına terminoloji (terminology) denir. Her dilde türetim, medeniyet, edebiyat, sanat gibi sahaların terminolojisini oluşturma hem bilimsel hem de sosyal önemi olan pek gerekli bir iştir. Bilim ve teknikte terimlerin önemi büyüktür. Bilimin bir sahasında çalışmak için, o sahaya ilgili terimlerin anlamlarını, bilimsel içeriğini ve bildirdiği kavramı iyi bilmek gerek. Bir bilim sahasıyla ilgili terminolojiyi bilmeden, o bilim sahasında çalışmanın da imkânı yoktur.¹⁴

Terim bilimi, modern dönemde bilimsel terimler için ölçüler koymayı hedefleyen çağdaş dilbilim alanında yeni kavramlardan biri kabul edilir. Terim bilimi sözcükbilim alanlarından birini teşkil eder. Terim oluşturmayı ve bilimsel verilerin en iyi şekilde ifade edilmesini hedefleyen terim bilim, başka alanlarla irtibatı nedeniyle çok yönlü bir alandır.

Bilginler terimin önemi, konumu ve terimler oluşturulurken ve kullanılırken takip edilecek usullerin belirlenmesinin zorunlu olduğunun farkına varmışlar ve bunun sonucu olarak Sovyet bilim adamı Lotte ve Avusturyalı bilim adamı Wüster'in¹⁵ (1898-1977) çabalarıyla terimbilim adı verilebilecek bir bilim dalı ortaya çıkmıştır.¹⁶ Dünya Standardizasyon Örgütü'ne (*Terminology Standardization*) göre bu ilim dalının tanımı şu şekildedir: Sosyal işlevi itibarıyla beşerî ihtisas alanlarına ait kavramlara isim vermek için yapılan alan çalışmasıdır.¹⁷ Ali el-Kâsimî ise terim bilimi şu şekilde tanımlamaktadır: “Bilimsel kavramlarla dilde onları ifade eden terimler arasındaki bağlantıyı araştıran bilim dalıdır.”¹⁸ Bu bilim dalının temel görevi, kavramlar ve anlamları konusunda hassas bir çalışma yürütmektir.¹⁹

¹⁴ Ahanov, Kahen, terc. Murat Ceritoğlu, *Dilbilimin Esasları*, Tdk, Ankara, 2008, s.162.

¹⁵ Avusturyalı bilim adamı Eugen Wüster, 1951 yılında terminology standardization ve ISO 37 'yi kurmuştur.

¹⁶ el-Kâsimî, Ali, “en-Nazariyyetu'l-‘Amme li Vadi'l-Mustalahât ve Tevhîdihâ ve Tevsîkihâ”, *el-Lisânu'l-Arabî*, 1980, XVIII, 18.

¹⁷ el-Kâsimî, Ali, “İlmu'l-Mustalah beyne İlmi'l-Mantık ve İlmi'l-Luga”, *el-Lisânu'l-Arabî*, 1998, XXX, 85.

¹⁸ el-Kâsimî, Ali, “en-Nazariyyetu'l-Âmme li Vadi'l-Mustalahât ve Tevhiduhâ ve tevkîhâ”, *el-Lisânu'l-Arabî*, c.1980, XVIII, 18.

¹⁹ Leylâ el-Mesûdî, “İlmu'l-Mustalahât ve Bunûku'l-Mu'tayât”, *el-Lisânu'l-Arabî*, 1987, XXVIII, 85.

Terim bilimi, her yıl bilimsel ve teknik alanlarda yenilikleri ifade eden binlerce terimin türetildiği çağımızda, önemli bir gelişme kaydetmiştir.²⁰ Wüster ve Schomann, çağdaş terim bilimin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Holmstorm *Unesco*'da çalışırken *Infoterm*'i kurmuştur. Wüster, terim türetme aşamasında uyulması gereken bazı temel kurallar üzerinde durur:

- Terim, kavramı doğrudan ve açıkça ifade etmeli,
- Terim, türetilen dilin yapısal kurallarına uygun olmalı,
- Türetilen terim yeni türetmelere imkân verecek yapıda olmalı,
- Terim çokluğundan uzak durulmalı,
- Terimin anlamı anlaşılır olmalı,
- Terim, olabildiğince kısa olmalı.

Unesco (Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü) ile Avusturya Terimbilim Enstitüsü arasındaki anlaşmayla kurulan Uluslararası Terimbilim Merkezi (*infoterm*), terimbilimle ilgili, şu esaslarını tespit etmiştir:

-Yapıları, özellikleri, sistemleri ve aralarındaki ilişkiler bakımından kavramlar,

- Terimlerin unsurları, parçaları ve kısaltmaları,
- Terimlerle onların belirttiği özel alanlar arasındaki dilsel ilişkiler,
- Terimlerin birleştirilmesi ve standardizasyonu.²¹

Terimlerle ilgili bilgilerin ve dokümanların takibi de merkezin yürüttüğü işler arasındadır. Bu dünyanın her tarafından terimlerle ilgili basılı dokümanların toplanması şeklinde olmaktadır. Bu çalışmalar, terim konusundaki esaslar ve ölçülerle ilgili olabileceği gibi belirli alanlara özgü terimleri toplayan koleksiyonlar

---

²⁰ 'Umran, 'Isâm, 'İlmu'l-Mustalahât ve Meşrûu' li Ca'li'l-Arabiyye Lugate'l-'Ulûm ve't-Tekniyye, *el-Lisânu'l-Arabî*, 1993, XXXVII, 170.

²¹ Cevâd Husnî Semâine, "el-Hareketu'l-Mu'cemiyye bi-Tektebi Tensîgi't-Ta'rif, *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1998, XLVI, 41.

da olabilmektedir. Merkezin bir diğerk görevi de yayınlanmış çalışmalar ve devam eden projeler hakkında bilgiler vermektir.

Burada, bilim dillerinin oluşum sürecine değinmek konunun öneminin kavranması açısından yerinde olacaktır. Çağımızda bilim dili olarak öne çıkan sayılı diller vardır. Bunlardan ön sıralarda yer alanları İngilizce ve Fransızcadır.

Aydın Köksal bu iki dilin gelişim sürecini şöyle anlatır; “İngilizcenin bugün önde gelen bilim dili olduğuna kimse karşı çıkmaz. Oysa XVII. yüzyılda bile ünlü İngiliz bilgini Francis Bacon, bilimsel yapıtlarını İngilizce yazamıyor, bilim dili olarak Latinceyi kullanmak zorunda görüyordu kendini. Ondan üç yüz yıl önce, Jül Sezar’ın gün bilgisinin yanlış olduğunu gösteren, ışığın yansınama ve kırılma yasalarını bulan, gök kuşağı olayını açıklayan, gemi uçak gibi bir çok buluşun temel ilkelerini anlatan, özellikle *skolastik düşüncenin* baskısından kurtularak deneye dayanan bilimsel düşünceyi savunan Roger Bacon da tüm yapıtlarını Latince yazmıştı. Bilginlerin ve din adamlarının dili Latince’nin yanı sıra, Normanların egemenliği dolayısıyla İngiltere’de yönetim dili, XIV. yy sonlarına değin, üç yüz yıl boyunca Fransızcaydı. İçin için yaşayan halk dili ancak ada siyasal bağımsızlığa yönelirken değişmeye ve yavaş yavaş ulusal dil olmaya başladı. Okullarda İngilizce 1350’de Fransızcanın yerini aldı; 1362’de devlet dili olarak yasalarda kullanıldı. 1399’da ise Kral IV. Henry Parlamento’da ilk kez İngilizce konuştu. Yine o çağda Wyclif *İncil*’i halk diline çeviriyor, Thomas Moore’un 1516’da Latince yazdığı *Utopia* adlı yapıtı ise ancak kırk yıl sonra 1556’da İngilizceye çevriliyordu. Halk dilinin yönetim ve yazın dili olarak iki yüzyıl önceden beri benimsenmiş olmasına rağmen Francis Bacon XVII. yy başlarında *Cogitata et Visa de Interpretatione Naturae, Noum Organum Scientiarum* gibi bilimsel başyapıtlarını yine Latince yazıyordu. Çünkü İngilizcenin bilim dili olarak kullanılabilceğine inanmıyor, yapıtının kalıcı olmasını istiyordu. Bilim dili tanımında ne değişti; İngilizce nice gelişti ki İngiliz bilginlerin bile küçümsedikleri halk dili bu günün önde gelen bir bilim dili oldu. Latince ise bugün hiçbir toplumun dili değil. Bırakın bilim dili olmayı, artık yaşamıyor bile.

Gelelim Almanların ve İngilizlerin bilim dili, devlet dili olarak uzun süre özendikleri Fransızcaya. Yenidoğuş’ta özellikle İtalyanca sözler Fransızca’ya akın etmişti. Du Belly’in *Deffence (deffense) et Illustration de la Langue Française*

(Fransız Dilinin Savunulması ve Değerlendirilmesi) adlı yapıtı (1549) ve XVII. yy başında Malherbe'nin *dilin arınması* (epuration de la langue) yolundaki önderliği anımsanır. XVI ve XVII yüzyılın bilim ve sanat adamlarının çokluğu Fransızcanın gerçekten yetkin bir dil olarak gelişmesini sağlamıştır. Ne var ki Amerikalıların 1945'te denedikleri atom bombası ile İngilizcede kullanılan *fission* sözcüğüne karşı Fransızcada *fissure* var diye tutucu Fransızlar direnmişler, “yere inmek” anlamına gelen *attérir* sözcüğünü örnekseleyerek “aya inmek” anlamına gazetecilerin yaptığı *alunir* sözcüğünü de sözlüklüklerine almak istememişlerdir. Yine 1945 sonrasında, bilgisayarın gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkan binlerce bilişim terimi, “*le software*”, “*le hardware*” biçiminde İngilizce olarak kullanılmış, bilimde önderliğin ABD'ye geçmesi nedeniyle Amerikan halk dilinden alınan binlerce terim akın akın Fransızcaya girmiştir. Böylece ortaya çıkan İngilizce kırmaları bir Fransızca'yı Profesör Etiemble “*Français*” diye adlandırarak konuyu alaya almıştır. Sonuç olarak 1970'lerde Fransızcanın bilim dili olarak yeterliliğini korumak üzere yeni sözcükler yapma, bunları duyurma amacıyla Fransız Dilini Koruma ve Yayma Yüksek Kurulu oluşturulmuş, İngilizce olarak kullanılanların yerine yeni türetilen Fransızca sözcükler dizelgeler biçiminde Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Fransızlar bu işi önemle ele almakta onca haklıdır ki ABD'nin *NASA* yetkilileri bir tek uzay mekiği *Columbia*'nın gerçekleştirilmesi için 15.000 dolayında yeni terim türetildiğini açıklamışlardır. Yeryüzündeki tüm bilimsel kavramlar için günümüzde terim sayısının ise 900.000 dolayında olduğu *Unesco* yayınlarından öğrendiğimize göre bir bilim dilinde bunların hepsinin karşılığını bulunmak zorunda mı? Öyleyse Fransızca da bilim dili değil mi?”²²

---

²² Köksal, Aydın, *Dil ile Ekin*, Toroslu Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s.201

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNİ GELİŞTİREN UNSURLAR- İŞTİKÂK, TA‘RÎB, NAHT-

A. KELİME TÜRETME

Sözcüklerin oluşumu, dil bilimin önemli konularından biridir. Dillerdeki sözlerin yapısını, biçim birimlerin tabiatını, işlevini, bağlantı ve dizilme özelliklerini araştırmak, dillerin yapılık tiplerini aydınlatmak ve dil bilgilerini hazırlamak için zorunludur.

Sözün yapısını doğru çözümlmek için, öncelikle söz yapısıyla ilgili doğrudan ilgili biçim bilgisi kavramlarını açıklamak gerekir. Böylesi temel biçim bilgisi kavramları sınıfına, biçim birim (*morpheme*), kök biçim birim (bağımsız biçim birim) ve ek biçim birim birim (bağımlı biçim birim) girer.²³ Yeni bir kelimeye ihtiyaç olduğunda, sözcük icat etme, türetme ve diğer dillerden ödünç alma bütün diller için ortak yoldur.²⁴

Sözcük geleneksel dilbilgisinde en temel birim, biçimbilgisi (الصرف) ile sözdizimi (النحو) arasında sıkça çizilen ayrımın dayanağı, ayrıca sözlükbilimin de ana birimidir. Martinet, sözcüğü ”birbirinden ayrılamayan anlambirimlerin (مونيم - لفظم) oluşturduğu özerk bir dizim” biçiminde tanımlar ve hem özerk hem de işlevsel anlambirimlerin hepsinin sözcük adı altında toplandığını, ayrılabilirlikleri pek kesin olmasa da sesbilimsel kişiliklerinin iyice belirgin olduğunu söyleyerek tanımlamaya çabalar. Ullman, sözcüğü “dildeki ve sözdeki anlamlı en küçük birim” olarak tanımladıktan sonra sözcüğün genel geçer bir tanımı olmadığını, her ne kadar tanımak kolay olsa da onu tanımlamanın hayli zor olduğunu söyler ve sözcüğü tanımlayanlardan bir kısmının görevi, bir kısmının biçimi bir kısmının da anlamı temel aldıklarını belirtir.²⁵

Türetim (*derivation*), mevcut sözcüklerden başka sözcükler oluşturma işidir. Sözcükler dillerde dil tipolojisine bağlı olarak, biri diğerine baskın olan çeşitli yollarla yeniden biçimlenir. Ekleme, başkalaşma, çekimleme, bükümleme, tonlama, birleşme, yineleme, kayma, kırpma ve geri oluşum, dillerde görülen biçimlenme yollarıdır. Sözcüklerin bu yollarla biçimlenmesi ya da mevcut sözcükten başka sözcük türetilmesi ya da sözcüklerin sözdizimsel konumlarına ve görevlerine göre çekimlenmesi ile sonuçlanır. Biçimlenmenin sonuçları, biçimbilimin iki alanını

²³ Ahanov, a.g.e., s.273.

²⁴ Ullman, Stephen, *Devru'l-Kelime fi'l-Luga*, çev. Muhammed Beşîr, Mektebetu'ş-Şebâb, Kahire, 1975, s.136.

²⁵ Güler, İsmail, “Arapçada Sözcük ve Biçimbirim”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, XIV, sayı:1, s.112.

oluşturur: Türetimsel çekimbilim ve çekimsel biçimbilim. İlk alandaki çalışmalar sözcük oluşturma kurallarıyla ilgilenir ve dillerin sözvarlığına yöneliktir. İkinci alandaki çalışmalar ise sözcüklerin, dilbilgisel kategorileri nasıl sunduğu ve bu kategorilere göre nasıl eşbiçimlenme sergilediğiyle ilgilenir ve dillerin sözdizimine yöneliktir.²⁶

Herhangi bir sözcük oluşturma kuralı (*word formation rule*) uygulanarak ortaya çıkan sözcüklere türetimsel sözcük (*derivation word*) denir. Sözcük türetme işinde belirleyici olan, elbette dillerin tipolojisidir. Kelime türetme dilin şekil bilgisiyle alakalı bir konudur. Şekil bilgisi, bir dilin kök kelimelerini, eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konuları inceleyen gramer dalıdır. Şekil bilgisinin temel öğeleri kelime kökleri ve eklerdir.²⁷

Bir dil tipik olarak ekler kullanan bir dilden ise, türetimin de bu dilde eklerle yapılması gerekir. Türetim; sözcüklerin tonlamasını değiştirerek yapan bir dilin de tipik olarak ton dili olması öngörülür. Bununla birlikte, tipolojik olan yolun baskın yol olması kaydıyla türetim dillerde birkaç farklı yolla birden yapılıyor olabilir. Örneğin Arapça, tipik olarak ünlülerinde değişmelere bağlı olarak sözcükleri bükümleme yoluyla yeniden biçimlendiren bir dildir. “Bükümleme (*flection, fusion*), tıpkı çekimleme gibi, sözcüklerin başkalaşması ile sonuçlanan bir süreçtir. Bununla birlikte, bükümleme sürecine giren sözcük, başkalaşmayı, çekimlemede olduğu gibi yalnız bir bölümünde değil, bütününde sergiler”.²⁸ Ama bu dilde, Türkçeye de geçmiş *in-şa-at*, *icra-at* gibi örneklerinde olduğu gibi ekleme de sözcük türetiminde görülür. Burada, Osmanlı döneminde Türkçe yazılmış bilimsel eserlerde yer alan terimlerin Arapçaya katkı sağlayacağını belirtmek gerekir.²⁹ Osmanlı medreselerinde müspet ilimler bir dönem Arapça olarak okutulmuştur.³⁰

Dil kullanıcıları, tümce kurdukları gibi sözcükler de kurabilir ama sözcükler belirli varlık, kavram, eşya vb. olgulara gönderimde bulunurken bu gönderimsel ilişki sık sık değişebilen bir ilişki değildir. Bu nedenle, dil kullanıcıları tarafından

²⁶ Uzun, Nadir Engin, *Biçimbilim- Temel Kavramlar-*, Papatya yay., İstanbul, 2006, s.52.

²⁷ Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Tdk yay., Ankara, 2007, s.5.

²⁸ Uzun, a.g.e., s.39.

²⁹ Abdulvehhâb, ‘Îzâm, “Sîlâtü’l-Luga el-Arabiyye ve’l-Lugâtu’l-İslâmiyye, *MMLA*, Kahire, 1953,VII, 234.

³⁰ Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1943, s.3.

sözcükle anlam arasında bilinmeye başladıktan sonra yeni oluşan sözcük “ortak sözcük deposuna”na yani sözvarlığına (vocabulary) katılır.

Sözvarlığı genişledikçe yeni sözcüklere olan gereksinim azalır. Böylece bir taraftan unutulmuş, ölen sözcükler olur; diğer taraftan da yeni oluşumlar (neologism) ortaya çıkar ve bu sürecin sonuçları arasında sürekli bir denge oluşur.

Bir dilin çeşitli toplumsal, kültürel, hatta siyasal etmenlere bağlı olarak ölen ve doğan sözcükler arasında dengenin bozulduğu dönemler olabilir. Bu dönemlerde diğer dillerden alınan ödünçleme (*borrowing*) sözcüklerin ve bunun tersine var olan yabancı sözcüklere karşılık olmak üzere yeni oluşumların sözvarlığındaki oranı artmaya başlayabilir.

Sözcük türetme geleneksel olarak “eski” sözcüklerden “yeni” sözcük türetme işi olarak görülür. Eğer söz konusu olan bir biçimsel süreç ise, eş zamanlı olan bir türetim sürecinin girdilerine “eski”, çıktıklarına “yeni” demek bu açıdan yanlış olur. Üstelik bu, iki aşamalı türetimlerin ilk aşamasını nasıl göreceğimiz sorununu da beraberinde getirir. Eğer bir türetimsel olması nedeniyle *kapıcılık* yeni bir sözcükse, *kapıcı* ona göre eski ama diğer taraftan *kapıcı* da *kapı*’ya göre yeni sözcük konumunda olacaktır. O halde *kapıcı* hem yeni, hem de eski midir? Bu bakımdan mevcut sözcüklerden yeni kelimeler türetmek daha uygun olacaktır.

Türetimin gerçekleşmiş olması için bu sürece giren ögenin sözlüksel içerik açısından ve olasılıklı ses, biçim veya sözcük türü açılarından değişmiş olması beklenir. Örneğin ‘Kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan billursu madde’ biçiminde bir sözlüksel içerik taşıyan *tuz* sözcüğünden –lu eklenmesi yoluyla elde edilen *tuzlu* sözcüğü ‘içinde fazlaca tuz olan’ gibi farklı bir içeriğe geçtiği gibi ses ve biçimce de değişmiştir. Tek heceli iken iki heceli olmuş, kök sözcük iken türemiş sözcük konumuna geçmiş ve ad iken sıfat olmuştur. Bununla birlikte, türetimin gerçekleşmesi için ses, biçim veya sözcük türü açısından bir değişim olması her zaman şart değildir. *Doğru* sözcüğü ‘bir ucundan öbür ucuna kadar yönü değişmeyen, eğri ve çarpıt karşıtı’ anlamından ‘gerçek, yalan olmayan’ anlamına geçerken bir üretim gerçekleşmiştir; ama bu türetim sözcük üzerinde herhangi bir ses ve biçim değişikliğine yol açmamıştır. Aynı biçimde, *ağır* sıfatı

‘tartıda çok çeken’ anlamına gelen ağır adam örneğinde olduğu gibi davranışları yavaş olan anlamına geçerken sözcük türü değişmemiştir.³¹

Oluşturulmuş sözcükler olarak, düzenleyim ve türetim yoluyla kazanılmış sözcükler akla gelmektedir. Oluşturulmuş bir sözcük en az iki biçimbirimden oluşmuştur. Yalın sözcükler yanında türetim ya da düzenleyim yoluyla yeni sözcükler dile kazandırılabilir. Yalın sözcükler, kendi içinde bölünemeyen sözcükleri belirtir. Oluşturulmuş bir sözcüğün anlamı her zaman sözcüğü oluşturan kök ve biçimbirimlerin anlamıyla örtüşmeyebilir. Bir sözlükteki sözcüklerin yaklaşık dörtte biri yalın sözcük, diğer dörtte üçü ise oluşturulmuş sözcük oluşturur.³²

Bir dildeki türetmeler ile düzenleyim yoluyla dile kazandırılan sözcüklerde, dile yeni katılan herhangi bir dilsel birim (biçimbirim, sözlükbirim) yoktur. O güne değin kullanılmamış farklı bir bileşim söz konusudur. Ama ödünçleme ve yansıma sözcüklerde, dile ilk katılan birimler söz konusudur.

Her dilde koşullara uygun olarak yeni oluşumlar vardır. Niçin yeni sözcük türetme gereği olur? Konuyla ilgili farklı nedenler ileri sürülebilir:

Biçimsel Yenilik: Bilinen sözcüklerin işlevlerini biraz örtbas etme, biraz yeni bir anlatım deneme nedeniyle biçimsel yenilikten söz edilebilir. Dili kullanan kişi anlatımsal yeniliklere bağlı olarak yeni sözcük oluşturma yoluna gider. Var olan bir durumla ilgili olarak yeni bir ad verme gereksinimini de aynı bağlamda düşünmek gerekir.

Teknolojik Yenilik: Teknolojide yeni bir kavramın, bir buluşun ortaya atılması ile yeni terimlere başvurma durumu doğar. Bunlar genelde terim niteliğindeki sözlükbirimlerdir. *Genel ağ (internet), saydam, yansı, tarayıcı vb.*

İşlevsel Yenilik: İletişim açısından yeni terimler, sözcükler ya da farklı türden kısaltmalar yaratmak ve bu kısaltmalardan yeni sözcükler oluşturmak akla gelebilir. *Cepten aramak, meyilleşmek, ceptocep vb.*

Dilin kendi bütünlüğü ve üretkenliği içinde yeni sözcükler oluşur. Hep söylendiği biçimiyle birey dili değiştiremez; dil kendi kendine değişir. Diller, fert ve

---

³¹ Uzun, a.g.e., s.47-48.

³² Günay, Doğan, *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual, İstanbul, 2007, s.220.

toplumdan bağımsız bir şekilde gelişmektedir.³³ Örneğin “muzdarip” ve “ızdırıp” sözcükleri kullanım sırasında “mustarip” ve “ıstırap” biçimine dönüşmektedir. Bu dışarıdan bir karışma ya da araya girme değil, dilin kullanımı sırasında oluşan bir durumdur. Bir dilin sözcükçesi yalnızca sözcüksel yaratım dizgesinden oluşmaz. Her dilin sözcükçesi ve söz varlığı; toplumun ve dünyanın her türlü hareketine, düşüncenin değişik biçimlerine ve nesnel dünyasıyla ilgili dil birimlerine açılır. Bunlar üzerine gelişir. O halde sözcüksel yenileşme çalışmasına bir dilsel topluluğun yaşamının belli bir döneminde ortaya çıkan yenilikler topluluğunu derlemeye de dayanır.

Yeni sözcük oluşturmada hangi stratejileri göz önünde bulundurmak gerekiyor? Her dilin sözcük oluşturma biçimi vardır. Sözcük oluştururken o dilin biçimsel kaynaklarından, işlevsel kaynaklarından ve anlamsal özelliklerinden yararlanır.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran nitelik olması yanında dil, insan hayatının düşünce ve toplumsal planda gelişmesini temsil eden en önemli unsurlardan biridir. Bundan dolayı düşünürler, insanı canlılar arasında konuşma kabiliyetine sahip tek varlık olarak, *konusan bir canlıdır* şeklinde tarif etmişlerdir.³⁴ Yeni sözcük oluşturmada, o dilin konuşan toplum, içselleştirilmiş genel kural ve uygulamaları biçimlerine uyma zorundadır. Yeni sözcükleri türetme, oluşturma ve anlamını ve işlevini tahmin etme (onların hangi anlamda kullanılmış olacağını yorumlayabilme) yeteneği, ilgili dilin sözcük türetme yoluyla ilgili kurallar bütünü bağlamında ele alınıp incelenir. Türetimde temel amaç, dilin türetim yollarını örtük olarak işletmek ve kurallara uymaktır.³⁵

Arap dilinin gelişmesinde, dış etkenlerin olduğu gibi, dilin kendi yapısından doğan doğal gelişimi de göz önünde bulundurmak gerekir. Dilin gelişmesine etken olan en önemli özellik morfolojik değişmelerle yeni anlamlarda sözcüklerin elde

---

³³ el-Fahrânî, Ebu's-Sa'îd Ahmed, *el-Bahsu'l-Lugavî 'İnde İhvâni's-Safâ*, Matbaa'tu'l-Emâne, Kahire, 1991, s.56.

³⁴ Ahmed, Nâzilî Mumavviz, *et-Ta'rib el-Kavmiyye el-'Arabiyye fi'l-Magribi'l-'Arabi*, Merkezi Dirâsatu'l-Vahde el-Kavmiyye, Beyrut, 1986, s.15.

³⁵ Günay, *a.g.e.*, s.221-222.

edilmesidir.³⁶ Arapçada iştikâk, mecaz, ta'rib ve naht yöntemlerinin kelime türetmede kullanılmaktadır.

B. İŞTİKÂK

Diller sözcük türetme özellikleri bakımından tek heceli diller (*isolantesmonosyllabic languages*), bağlantılı diller (eklemeli- *agglutinating languages*) ve bükümlü diller (*analitiques-inflexional languages*) şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. Tek heceli diller türetme ve çekimle kelimeleri değiştirmeyen dillerdir. Bu dillerde biçimi değiştirmeden, kelimelerin sıralanmasında yapılacak bir değişiklik kelimelerin her birine bir işlev ve yeni bir değer vermektir. Klâsik Çince böyle bir dildir. Bağlantılı dillerde ise sözcük değişmemekte, ona ek ve takılar eklenerek çekilmekte ve türetilmektedir. Türkçe bağlantılı dillerin en tipik örneğidir. Bükümlü dillerde kök ile ek arasında sınır her zaman kesin değildir. En önemlisi de bir ek, tek bir kavram yerine pek çok kez, birkaç kavramı birden açıklamaktadır.³⁷ Arapça bükümlü bir dildir. Oysa bilim dili olarak kabul gören pek çok dil bağlantılı birer dildir.³⁸

Sözlükte "bir şeyin yarısını almak" anlamına gelen iştikâk sözcüğü, terim olarak "aralarında mâna ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi" demektir.³⁹ Kendisinden türetilen asıl (kök) sözcüğe müştak (me'hûz) minhu, ondan türeyen fer'î (tâli) sözcüğe de müştak (me'hûz) veya iştikak adı verilir.

Arapça sözcüklerin hepsinin müştak olduğunu veya hiçbirinin müştak sayılmadığını ileri süren iki uç görüşe karşılık çoğunluğun görüşü bu sözcüklerin kısmen müştak, kısmen câmid olduğu şeklindedir. Klasik dilciler iştikâkı fiile has bir durum olarak görürken Basralı dil âlimleri, türeyen bütün sözcüklerin aslının masdar, Kûfeliler ise mazi kipinin müzekker üçüncü tekil şahsı olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰ Abdullah Emîn, Fuâd Hannâ et-Tarazî ve Emîl Bedî' Ya'kub gibi çağdaş araştırmacılar, Arapçada türemiş sözcüklerin asıllarının sadece masdar veya mazi fiil olmadığını, mekân, kabile ve organ isimleri gibi somut isimler, tabiat seslerinin

³⁶ Koçak, İnci, *Arapçanın Gelişme Yolları*, AÜDTFC yay., Ankara, 1984.

³⁷ Kıran, Zeynel-Ayşe (Eziler), *Dilbilime Giriş*, Seçkin yay., İstanbul, 2006, s.36. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s12.

³⁸ Ebû Şâdî er-Rûbî, "Mulâhazâtun 'alâ Hareketi't-Terceme ve Ta'ribi't-Tıb min Huneyn b. İshâk ilâ Klôt Bek ilâ'l-Hâdir", *MMLA*, Kahire, 1995, LXXVI, 126-127.

³⁹ Salih, Subhî, *Dirâsât fî Fıkhı 'l-Luga*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 13. baskı, 2004, s.174.

⁴⁰ el-Esterabadi, Radıyyüddin Necmeddin Muhammed b. Hasan Radi, *Şerhü'r-Radi ale'l-kafiye*, tsh. Yusuf Hasan Ömer, Menşuratu Câmîiatu Karyanus, Bingazi, 1998, I, 310.

taklidinden meydana gelen isimlerle (*onomatope*) mâna harfleri (edatlar) gibi sözcüklerin de bu arada sayılması gerektiğini örnekleriyle açıklamışlardır. Günümüzde bilimsel terimlerin türetilmesinde fiil dışındaki sözcüklerden yararlanılmaktadır.

Arapçada bir sözcüğün türetilmesi için üç unsurun bir araya gelmesi gerektiği kabul edilir. Bunlar kök, kalıp ve ikisinin birleşmesinden oluşan anlamdır. İştikâk ise sözcüklerin türetildiği bir ham madde görünümündedir. Bu birleşim ise çoğu defa ism-i fâ'îl, ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, ism-i zamân ve mekân, ism-i âlet gibi kalıplarda olur.⁴¹ Arap dilcileri, en az üç harften oluşan kök harflerini sembolik olarak ل ع ف harfleri ile göstermişlerdir. Arapçadaki binlerce sözcük *tef'ile* adı verilen bu yolla yapısal olarak incelenmiş, kalıpları tespit edilmiştir. Buna göre Sîbeveyhi, Arapçada 308 isim kalıbı olmak üzere, 388 isim ve fiil kalıbı tespit etmiştir.⁴² Ebû Bekr b. Es-Serrâc (ö.316/928) Sîbeveyhi'nin listesine 22 kalıp daha eklemiştir. İbn Hâleveyh (ö.370/980)'in yaptığı ise el-Cermî (ö.225/839)'ninkinden farklı değildir.⁴³ Bir görüşe göre de Arapçadaki kalıp sayısı 1210'dur.⁴⁴ Bu kalıpların her biri aynı oranda kullanılmamaktadır; kimisi daha işlektir ve her kalıp farklı oranda kelime kapsamaktadır. Arapçada etkin olarak kullanılan kalıp sayısı 120'dir.⁴⁵ el-Muhît gibi orta geniş çaplı bir sözlükte, Arapçadaki sülâsî fiillerin sayısı 4180 olarak tespit edilmiştir.⁴⁶

Arapçada fiil sayısının 5620 olduğu da ileri sürülmüştür. Lübnan'da gerçekleştirilen bir istatistiğe göre bu rakam esas alınarak bir milyon iki yüz elli bin sözcük türetilbileceği tespit edilmiştir.⁴⁷ Kuşkusuz bu tespit, Halil b. Ahmed'in Kitabü'l-Ayn'da benimsediği harflerin dağılımı esasına dayalı modele tamamen denk düşmektedir. Zira bu modelde Halil, bu dağılım gereği mühmel olan kökleri de belirtmiştir. Mühmel'i o an için toplum tarafından kullanılmayan, fakat gelecekte kullanılmaya uygun olacak harf birlikleri olarak tanımlamak mümkündür. Buna göre

⁴¹ Halil, Hilmi, *el-Muvelled fi'l-Arabiyye*, Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye li't-Taa'ti ve'n-Neşr, Beyrut, 1985, s.84.

⁴² es-Sakalî, İbnu'l-Kıta', *Ebnîyetu'l-Esmâ' ve'l-Efâ'l ve'l-Masâdir*, thk. Ahmed Abdu'd-Dâyem, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1999, s.11.

⁴³ Suyûtî, Celâluddîn, *el-Muzhîr fi 'Ulûi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ vd. Mektebetu Dâru't-Turâs, 3.baskı, Kahire, II, 4.

⁴⁴ en-Nuhâs, Mustafa, "et-Tahavvul ed-Dâhilî fi's-Sîgati's-Sarfiyye ve Kıymetihî'l-Beyâniyye ev't-Ta'birîyye", *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1980, XIX, 39.

⁴⁵ en-Nuhâs, *a.g.m.*, s.45.

⁴⁶ Muhammed Ferîd Ebû Hadîd, "Tadrîru Lecneti'l-'Ammiyye ve'l-Fushâ", *MMLA*, Kahire, 1953, VII, 226.

⁴⁷ Rûbî, *a.g.m.*, s. 121.

Kitabu'l-Ayn incelendiğinde Halil'in tüm mühmellerle on iki milyon rakamına günümüzden on iki asır önce ulaştığı görülmektedir. Mervan el-Bevvâb ve arkadaşlarının ortak sayımına göre ise Arapçada 23600 fiil vardır ve bunlar 7420 kökten türemişlerdir. Arapçada her bir fiilden türetilecek kelime sayısı potansiyel olarak 200'den aşağı düşmeyip 300'e ulaşabilmektedir. Etkin olarak ise bunlardan 30 kadarı kullanılmaktadır.⁴⁸ Vecih Abdurahman'ın sadece 150 kökten, isim tamlaması yoluyla vücudun organlarını karşılayan 30 bin terimi tespit ettiği düşünülecek olursa Arapçada her bir kökün ne kadar üretken bir potansiyele sahip olduğu görülecektir. Arapça, Chomsky'nin terminolojisine göre ifade edecek olursak *Language Acquisition Device* 'yeni kelimeler türetebilme' potansiyelinde bir dildir.

Bilgisayar ortamında mezîd kalıpların işleklik oranı hesaplanmıştır. Arapçada 12 mezid kalıptan sayıları 13837 olan fiilin en başlıca dört kalıp açısından dağılımı ve sayıları şöyledir: أَفْعَلْ kalıbı %21.08= 2917 fiil, فَعَّلْ kalıbı %19.65= 2719 fiil, تَفَعَّلْ kalıbı %16.83= 2329 fiil, افْتَعَلَ kalıbı %12.36= 1710 fiil, فاعَلَ kalıbı %9.15= 1266 fiil. On iki mezid kalıptaki 883 fiilin ise mücerred bir üçlü kökü yoktur. فَعَّلْ kalıbının mezîdlerinin üç kalıptaki dağılımı ve toplamı 850'ye varan bu fiiller'in her bir kalıba göre sayıları şöyledir: تَفَعَّلْ %63.76=542 fiil, افْتَعَلَ kalıbı %12.47= 106 fiil, أَفْعَلْ %23.76= 202 fiil.

Kalıpların işlerlik dereceleri kadar Arapçadaki fiillerin işleklik oranı da önemlidir. Bu genelde batılı bilim adamlarınca yapılan çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalardan ilki Moshe Brill'e âittir. Brill, 1937-1939 yılları arasında Arap gazetelerini taramış ve fiilleri işleklik oranlarına göre listelemiştir. İkinci çalışma Jacob M. Landau'nundur. Bu konuda başka çalışmalar da vardır. Bozbin ise kendi araştırmasında kullandığı basın-yayın materyalinde yirmiden fazla geçen fiilleri işlek fiiller olarak sunmuş, bu fiillerden 584 defa yinelenme oranı ile أَمْكَنَّ, عَرَفَ, 413, أَصْبَحَ, 430, رَأَى, 478, وَجَدَ 502, أَلَيْسَ birinci sırayı alırken hemen arkasından 389, أَخَذَ, 365, عَادَ, 346, قَامَ, 345 yinelenme oranıyla en işlek fiiller arasına girmişlerdir.⁴⁹

⁴⁸ Gündüzöz, Soner, *Arapçada Kelime Türetimi*, Kayihan Yay., Samsun, 2005, s.39.

⁴⁹ Gündüzöz, a.g.e, s.139-141.

Sözlük	Yazarı	Her Harfin Ortalama Madde Sayısı	Sözlükteki Madde Sayısı	Sözlükteki Müştak Sayısı	Sözlükteki Kelime Sayısı
el-Muhît		1.429	40.000	40.000	810.000
Muhîtul-Muhît	Butrus el-Bustânî	400	11.200	84.965	1.300.000
el-Vasît	Mecmeu'l-Luga el-Arabiyye bi Mısır	250	7000	30.000	450.000
el-Kâmûsu'l-Muhît	El-Fîruzabâdî	390	11.000	70.000	733.000
Lisânu'l-Arab	İbn Manzur	335	9.393	158.149	4.493.934
Nec a'tu'r-Râid	Eş-Şeyh İbrahim b. Nasıf		142	5.629	119.176
el-Ginâ	Abdul Kani Ebû'l-Azm	1.071	30.000	195.000	2.000.000

Arapça sözlüklere ilişkin istatistiksel bir tablo⁵⁰

İştikâk, mevcut kelimelerden yeni kelimeler türeterek kavramları ifade etme yöntemlerinden biridir. Sözlükler dilin bütün sözcüklerini kapsamamaktadır. Sınırsız anlamları sınırlı sözcüklerle ifade ettiğimizi düşünecek olursak, türetmenin önemi daha iyi kavranmış olur. Arapçada sözcük türetmenin asıl unsuru iştikâktır. Bu yolla kelime mubalaga, dönüşlülük, mubadele, muşareke, taleb, dönüşüm ifade eden yeni anlamlar kazanır. İştikâk yoluyla türetilen sözcük, yeni anlam kazanmakla beraber ilk anlamını da muhafaza eder. استكتب fiili yazmak demektir. كتب ise 'yazmak istemek' anlamına gelir.

C. İŞTİKÂK ÇEŞİTLERİ

1. İştikak-ı Sağır

Kipleri ayrı olmakla birlikte asıl harfleriyle sıralanışları aynı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan sözcükler arasındaki türemedir. Ortaya çıkan sözcük, kaynak sözcük ile ortak bir anlam paydası içinde olur. Arapçada sözcük türetimi daha çok bu yöntemle yapılmaktadır. Arapçada yeni sözcükler türetebilmenin en temel yolu sözcükleri kalıplara aktararak başka sözcükler oluşturmaktır. Arap dilini zenginleştiren vasıtalarından olan bu türde iştikâk kolayca

⁵⁰ <http://lexiocons.ajeeb.Com/intro/stat.asp>.

farkedilebilir. Bu türe küçük iştikâk adı verildiği gibi iştikâk denilince ilk akla gelen tür olması dolayısıyla "*el-iştikâku'l-âm*"; ayrıca fiil türevlerini kapsadığından "*el-iştikâku's-sarfî*" adı da verilmiştir. Sülâsî ve rubâî mücerred fiillerin masdarlarından fiil ve isim kategorisinde birçok sözcüğün ve mücerred fiillerden mezîd fiil kalıplarının türemesi bu tür iştikâktır. İbn Fâris'in hacimli sözlüğü *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*'sında uyguladığı *mekâyîs* sistemi bu tür iştikâka girer. Bu sisteme göre bir kökün altında *mekâyîs usul* olarak adlandırdığı, birçok türevi ilgilendiren ortak-asıl anlamlar tesbit edilerek ilgili türevlerin anlam ve iştikâk durumuna bu anlam altında yer verilmiştir. Bu temel anlamlardan hiçbirisiyle mâna ve iştikâk ilgisi bulunmayan sözcükler de *tebâyün*, *tebâud*, *infirâd*, *adem-i inkiyâs* adıyla ayrı olarak zikredilmiştir. Eser bu sistemiyle kendisinden sonra yazılan sözlükleri etkilemiştir. Zebîdî'nin *Tâcu'l-Arûs*'unda, Luis Ma'lûf el-Yesûî'nin *el-Muncid*'inde onun tesiri görülmektedir.⁵¹

Yapı ve anlam yönünden birbirine yakın olmak şartıyla bir sözcükten başka sözcük ve sözcükler türetmektir. Örneğin *سمع* fiilinden *سامع* (ismi fail) *مسموع* (ismi meful) kelimelerini türetilir. Sîga olarak farklı olmalarına rağmen anlam yönünden yakınlık vardır.

2. İştikâk-ı Kebîr

Aynı harflerden oluşan, ancak sıralanışları farklı olan ve aralarında anlam ilişkisi bulunan sözcükler arasındaki türemedir. Bu nevi türemeye *el-kalbü'l-mekânî* de (harflerin yer değiştirdiği iştikak) denilmiştir. İştikâk-ı kebîr, bir sözcüğün harflerinden takdim-tehir yapılarak ortak bir anlam paydası içinde yeni bir sözcük elde edilmesidir. Buna *kalb-i lugavî* adı da verilir. Harflerin dizilişi farklı da olsa, kök sözcükle türemiş sözcük arasında lafız ve anlam yakınlığı vardır.⁵²

Bir kelimenin, anlam ve lafız yönünden benzer olmakla beraber, tertipte birbirinden farklı kelimeler türetilir. Örneğin *جذب*, *جذب*, *عاث*, *عاث*, *عنى*, *طفا*, *طفا*, *طاف* gibi. Bu fiillerde yapı yönünden farklı olsa da anlam yönünden bir yakınlık vardır.

⁵¹ Kılıç, Hulusi, "İştikak" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, XXIII, 439-440.

⁵² Şihâbî, Mustafa, *el-Mustalahât el-İlmiyye fi'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Kahire, 1965, s.13

İbn Cinnî'nin ortaya attığı büyük iştikâk kuramına göre; kelimedeki harflerin sırasının değiştirilmesi ile yeni kelimeler türetilmektedir. İbn Cinnî bu kuramı iştikâk-ı ekber diye anmış, sonraki dilciler buna iştikâk-ı kebîr demişlerdir.⁵³

Modern Arap filolojisinde ise konu bir iştikâk türü olarak anılmaktan çok, bir ses olayı olarak değerlendirilmektedir. Batı'daki yaklaşım da budur. Türkiye'de Berke Vardar, günümüz Arap filolojisinde *el-kalbu'l-mekânî* olarak bilinen bu olguyu değişim adıyla anarak “anamlı bir birimdeki ardışık seslerin yer değiştirmesi” olarak tanımlamaktadır.⁵⁴ Zeynep Korkmaz ise göçüşme (İng. *metathesis*) olarak belirlediği terim için “kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi” tanımını vermektedir. Korkmaz'a göre bu olay Türkçe'de ünsüzlerin birbiri ile karşılaşmasından doğan telâffuz zorluklarını giderme amacına dayanmaktadır.⁵⁵ Arapçada kalb-i mekânî olgusunun çeşitli nedenleri arasında söyleyiş kolaylığı sağlamak, sanat yapmak gibi nedenler vardır. *ملعقة* kelimesi zamanla *ملعقة* kelimesine dönüşmüştür. Fakat kalb-i mekânî'nin rastgele olduğu açıktır. Kalb-i mekânî anlamı değiştirmeden veya değiştirerek bir harfin yerini değiştirmektir.⁵⁶

Arap dilinde birçok örneği bulunan bu tür kelimeler hakkında Asmaî, İbnu's-Sikkât, Ebu'l-Kâsim ez-Zeccâcî ve Ahmed Fâris eş-Şidyâk gibi âlimler *el-kalb*, *el-kalb ve'i-ibdâl*, *el-muâkabe ve'n-nezâir* vb. adlarla müstakil eserler kaleme almışlardır. Bu kelimelerde aslı ile fer'i belirlemek güç olduğundan bunun için bazı ölçülerden söz edilmiştir. Arapçanın ilk sözlüğünü yazan Halîl b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn* adlı eserinde uyguladığı *taklîb* (*takâlîb*) sistemi de bu tür iştikâka girer. Bu sisteme göre aynı kökü oluşturan harflerin farklı dizilişleriyle elde edilen tâli kökler arasında iştikâk ve anlam ilgisi olduğu ileri sürülür. İbn Dureyd (ö.321/933) *Cemheretü'l-Luga*, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö.282/370) *Tehzîbu'l-Luga*, İbn Sîde *el-Muhkem*, Zebîdî *Tâcu'l-'Arûs* adlı sözlüklerinde bu sistemi uygulamışlardır.⁵⁷

⁵³ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasais*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1956, I, 44-46.

⁵⁴ Vardar, Berke, *Dilbilimin Temel Kavramları ve İlkeleri*, Multilingual Yay., İstanbul, 1998, s.122.

⁵⁵ Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, s.74.

⁵⁶ Zeydan, Corci, *el-Felsefetu'l-Lugaviyye ve'l-Elfâzi'l-'Arabiyye*, Matba'atu'l-Hilâl, Beyrut, 1904, s.59.

⁵⁷ Kılıç, *a.g.m.*, 439-440.

3. İştikâk-ı Ekber

İki asıl harfiyle anlamı aynı olan veya harfleri arasında mahreç birliği ya da yakınlığı bulunan iki sözcük arasındaki türemeye denir. Bu türde kelimeyi oluşturan kelimelerden biri değişmekle beraber anlamca yakın yeni kelimeler türetmektir. Bu türü savunanlar daha çok arap dilinde sünâiyye kuramını kabul edenlerdir. Sâmi dillerinde esasa ait kelimelerin bir kısmı sunâ'îdir. Diğer bir kısmı ise yakın zamanda sülâsiye dönüşmüştür. Sülâsî yapılırken hançereye ait seslerin bazıları ve med harfleri ilave edilmiştir. Aynı şekilde güçlü sessiz harflerin üçünden müteşekkil yapıya benzeyen kökler de bulunmaktadır. Ayrıca, son iki harfi benzer kökler olduğu gibi, iki sessizin tekrarıyla oluşmuş rubâ'î kökler de vardır. Abdussabur Şahin'e göre yaygın olmasa bile en azından sünâiyye köklerin çok olduğu bir zaman vardır.⁵⁸ Corci Zeydan bu kuramı kabul edenlerden biridir. Örneğin عنوان الرسالة yerine علون الرسالة. İkinci ن harfinin yerine ل harfi kullanılmıştır. Burada Arapça mahreç (harflerin boğazdan çıkış) yakınlığı esastır. Böyle olmakla beraber bu şart her zaman aranmaz.⁵⁹

Lugavî ibdâl adı da verilen bu nevi kelimeler hakkında Ebû Ubeyde et-Teymî, Asmaî, İbnu's-Sikkît, Zeccâcî, Ebu't-Tayyib el-Lugavî ve Ahmed Fâris eş-Şidyâk gibi âlimler *el-ibdâl*, *el-kalb*, *el-muâkabe ve'n-nezâir* vb. adlarla eser telif etmişlerdir. Bu iştikâklardan ilki kıyası ve umumi olduğundan sarf bilginlerinin, diğerleri ise daha çok sözlükçülerin alanına girer.⁶⁰

Klasik dönemden itibaren dilciler Arapçanın gelişmesi yolunda iştikâkın önemi kavramışlardır. Bu konu üzerinde özenle durup müstakil eserler telif etmişlerdir. İştikâkla ilgili olarak yazılmış eserlerin birçoğu kaybolmuş olmasına rağmen elimizde “*iştikâk*” adını taşıyan otuza yakın eser vardır. Bu eserlerin en eskisi el-Kutrub olarak bilinen Ebû Ali Muhammed b. El-Müstenîr b. Muhammed'in (ö.206/7822) “*Kitâbu'-'İştikak*” adlı eseridir. Fuat Hannâ et-Tarâzî'nin *el-İştikak*'ı son dönemde yazılan eserlerden biridir. Kutrub, Ahfeş el-Evsat, Muberrred, Mufaddal ed-Dabbî, Zeccâc, İbnu's-Serrâc, Nehhâs, İbn Dureyd, İbn Hâleveyh, Muhammed b. Ahmed el-Vâilî, Asmaî, Ahmed b. Hatim el-Bâhilî, Abdülmelik b. Kattan el-Mührî, Zeccâcî, Ebû Ubeyd el-Bekrî, Ali b. Muhammed el-Hârizmî, İbn Durusteveyh, Rummânî, Gulâm Sa'leb, İbnu'l-Kelbî, İbn Fâris, Şâtîbî, Suyûtî ve Şevkânî bu husus-

⁵⁸ Bulut, Ahmet, *Arap Dili Araştırmaları-I*, Alfa yay., Bursa, 2000. s.56.

⁵⁹ eş-Şihâbî, *a.g.e*, s.18.

⁶⁰ Kılıç, *a.g.m.*, s. 439-440.

ta eser yazan müellifler arasında zikredilebilir. Çoğunlukla *Kitâbu'l-İştikâk* veya *Kitâbu İştikâki'l-Esmâ'* adıyla anılan bu eserlerde ya iştikâk ilminin teorisi ele alınmış ya da belli konulardaki isimlerin iştikâkı incelenmiştir. İbn Dureyd'in, Şuûbiyye'nin, Arap isimlerinin saçmalığı ve mantıksızlığı eleştirisine cevap vermek amacıyla yazdığı hacimli eseri *Kitâbu'l-İştikâk*'ta Arap kabile isimlerinin, Zeccâci'nin *İştikâku Esmâ'illâh* adlı eserinde Allah'ın isim ve sıfatlarının, Ali el-Hârizmî'nin *İştikâku Esmâi'l-Mevâzi' ve'l-Buldân*'ında yer ve ülke adlarının türetilmesi ele alınmıştır. Abdullah Emîn'in *el-İştikâk*'ı, iştikâk ilminin teori ve uygulamasına dair çağdaş ve kapsamlı bir eserdir.⁶¹

İştikak değişen ve gelişen bilimsel birikimi ifade etme noktasında Arapçada çokça kullanılan bir yöntemdir.⁶² Arapça bir iştikâk dilidir. Sözcük içerisinde hareke değişikliği ile yeni sözcükler türetilir.

4. Biçim Merkezli Diğer Türetim Yolları

a. Eksiltme (İhtisâr):

Eksilti adların bitişikliği yoluyla anlam aktarımıdır. Eksiltiyle sözdizimsel bulaşmanın kaynağı, aynı bağlamda yan yana bulunan iki ad arasındaki çağrışımdır. Aslında bir yönüyle eksilti bir kısaltma olayıdır. *el-beyt* (البيت) kelimesinin zamanla Beytullah kelimesini karşılması eksiltiye güzel bir örnektir. Aynı şekilde المدينة المنورة 'aydınlık Şehir' için sık sık المدينة kelimesi de kullanılmaktadır.⁶³

b. Sembolleştirme:

Termiz 'sembollerle kelimeleri karşılama' olgusu da bir tür kısaltmadır. Bunun örneklerine geçmişte de rastlanır. Günümüzde özellikle terimlerin ifade edilmesinde kısaltma ve sembollerin kullanımı artmıştır.⁶⁴ Semboller, rakam, harf ve işaret şeklinde olur.

c. Birleştirme

Birleşik bir kelimenin günlük dilde kullanılmaya başlanması, unsurlarının belirsizliğini göstermektedir. Farklı anlamda bir kelime ancak böyle doğmaktadır.⁶⁵ "Arapçada birleşik kelimeler izâfet, terkîb-i mezcî, terkîb-i isnâdî, akronim gibi

⁶¹ Kılıç, *a.g.m.*, s.439-440.

⁶² Fayez Daye, *İlmü'd-Dilâleti'l-'Arabiyyi'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk , 1985, s.322.

⁶³ Gündüzöz, *a.g.e.*, s.82.

⁶⁴ Gündüzöz, *a.g.e.*, s.82.

⁶⁵ J. V. Vendryes, *Dil ve Düşünce*, çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 2001, s.7.

yollarla elde edilen sözcüklerdir. İştikâkın çeşitlerinden olan sagîr, kebîr ve nahtın, maksadı ifadeye yeterli olmadığı zaman başvurulacak bir çıkış yolu olarak birleştirme ihtiyacı doğmaktadır. Dilde birleştirme bir zarurettir. Özel anlam için bu yöntemin kullanılması ise, dilin gelişmesinde önemli bir araçtır. Arap dili tarihinde var olan bu tarzın, özellikle günümüzde teknolojik, sosyal, siyasi ve askeri sahalarda kullanılması vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğu açıktır.”⁶⁶

Sözcükler, cümle içindeki konumları ile kazandıkları anlam yanında, diğer bazı kelimelerle eşleşmeleriyle farklı anlamlar da kazanırlar. İsimler bakımından izâfet ve sıfat tamlamaları bunun en güzel örneklerini verir. İzâfet yoluyla زَهْرَةٌ حَديقَةٍ ‘bahçe bitkisi’, مَدْرَسَةٌ بَنَاتٍ ‘kız okulu’, إعادة الإعتبار ‘rehabilitasyon, مخطاط القلب ‘kalp grafiği’ b. kelimeler türetilmiştir.⁶⁷

d. Eklerle Elde Edilen Sözcükler

Klâsik Arapçada sınırlı bir yeri olan ve daha çok son ek şeklinde kendini gösteren ekler, modern Arapça için önek ve sonek şeklinde kullanılmaktadır. Arapçada önekler (*prefixes*) daha çok اللواحق adıyla anılmakla birlikte, bunlara اللواحق adı da verilmektedir. Sonekler (*suffixes*) ise daha çok اللواحق olarak anılmaktadır.⁶⁸ Günümüzde oldukça yaygın olan bu tarz daha çok şu kelimelerle oluşturulur:

a. *Mensub İsimler*: لا اجتماعي ‘sosyal olmayan’; لا أخلاقي ‘ahlâkî olmayan’; لا إرادي ‘istekle yapılmayan’; لا جناحي ‘kanatsız’; لا ديني ‘dînî olmayan’; لا سامي ‘sâmî olmayan’; لا هُدفي ‘hedfsiz, لا سلكي ‘telsiz’; لا شرعي ‘kanunsuz’; لا مُنتاهي ‘sonsuz’; لا هدفية ‘hedfsiz, gayesiz’.

b. *İsm-i mefuller*: لا مسؤول ‘sorumsuz’; لا معقول ‘anlamsız’.

c. *Masdarlarla*: لا مُبالاة ‘ilgisizlik, ayrımsızlık’; لا تتأجس ‘uyumsuzluk’ (*heterogenety*); لا مُنطِق ‘mantikî olmayan’; لا نهاية ‘sonu olmamak’; لا جزبية ‘taraf tutmamak’; لا مسؤولية ‘sorumsuzluk’; لا معقولية ‘anlamsızlık’; لا شرعية ‘kanunsuzluk’.

Eklemeli dillerin etkisi ile Arapçada geçmişte de bir takım eklerle sözcükler oluşturulmuştur. Örneğin وَئِهٌ daha çok bir küçültme eki olarak Basra’da kullanılmıştı.

⁶⁶ Bulut, Ahmet, “Arap Dilinde Terkip”, *U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993 sayı: 5, c.5, s.358.

⁶⁷ El-İdrîsî, İzzettin el-Kettânî, “Ba‘du’l-Vesâilî’l-Lugaviyyeti’l-Musta‘melen fi Tevlîdi’l-Mustalah”, *Nedvetu’d-Diraasât el-Mustalahiyye ve bi’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye*, Fas, 1993, I, 101.

⁶⁸ Vecih Hamd, ‘Abdurrahmân, “Menheciyetu Va‘di’l-Mustalahâti’l-Cedîde fi’l-Mîzân”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, Mektebetu Tensîki’t-Ta‘rîb, Rabat, XXIV, 52, Sâdık el-Hilâlî, “es-Sevâbık ve’l-Levâhık fi’l-Mustalahâti’l-Ulûmi’t-Tıbbiyye”, *MMLAÛ*, Ammân, 1987, XXXII, 147.

سمع، audio-; نجمي، نجم - astro-, aster- مفصليّ، تمفصلي articul- مفصل، مفصلي - arth- شرياني محور، محوري - axono-, ax-، زيادة، تضخمي، تضخم - aux(o); ذاتي تلقائي، آليّ - auto; سمعي

B: bacter- عصية ball- جرثومة، قذف، قذفيّ - bar(o)- ثقل، ضغط batho-، bil(i)- حياة، حيوي، أحيائي - bi(o)- كتابي - biblio(o)- اثنان، ثنائي، زوجي - bi- أعماقي عمق، bathy- brachi(o)- جفن، جفني - bleph(ar)- مخاطي - blenno- برعة، برعي - blast- صفراء، صفراويّ قصبية، - brohch(o)- نتن، منتن - brom- بطئ، بطء - brady- قصر، قصير - brachy- ذراع، ذراعي وجني، خدي - bucc- حيوي - bry- قصبويّ

C: canio-, kanio- حراري - calor- حصوي، جيرّي - calc- حديث، عصري - canio-, kanio- (o)- سرطاني، سرطان، سرطاني - carcin- كربون، كربوني - carbo(n)- علبية، عليبي - capa- رأسيّ ذيل، ذيليّ - caud- هبوط، سلبّيّ - cat(a), kata- خريطة - carta, carto- رسني - carpo- قلب، قلبيّ، فواديّ cell- تجويف، أجوف - cel-, coel-، تورم، قلبية - cele-, cel-، أعور - cec- مقعر، أجوف - cav- رأس، - cephal(o)- مركز - centr- بزل، شق - centre- مئة، مئويّ - cent- عام - cen- حجيرة، خلية، خلويّ سرطاني، سرطانيّ - chaner- عنق، عنقي - cervio- مخ، محّيّ - cerebr- قرن، قرنيّ - kerat-, cerat- رأسيّ chondr- صفراء، صفراويّ - chol(e)- أخضر - chlor- يدويّ - cheir(o)- شفة، شفويّ - cheil(o)- لون، لوني، - chromato-, chrom(o)- مشيميّ - chori(o)- حبلّي، خيطي - chord- غضروف، غضروفي حركة، حركيّ - cine-, kine- هذب، هديبي - cili- صبّ، سكب - chy- زمن، وقت، زمني - chron(o)- مع، - co-, con- سدّ، مسدود - clus- سريري - clinic- ميل، مائل، منحرف - clin(o)- دائري، حول - circum- قولوني - col (o)- جوف، جوفي - coel- بوغة، بوغي، مكورة - cocc(us)- منضم، تضام، متعدد مع، - cor-, con- براري - copr(o)- مضاد، مقابل، ضدّي - contra- مهليّ - con-, com- مع، منضم - con- ضدّ، عكس - counter- ضلع، ضلعي - cost- كون، كوني - cosm(o)- قشري، لحائيّ - cortic معا - crypt(o)- بارد، قرّي، جموديّ - cry(o)- طباشيريّ طباشير - creta- جمجميّ، قحفي، قحف - crani- أزرق - cyan(o)- جلدّي، جلد - cut (aneo)- اسفين، اسفيني - cune- زرع، استنتب - cult- خفيّ، خي كاذب - مثنائي، مثنائية، كيسيّ - cyst- دائري، حلقي، دوريّ - cycl(o)-

D: deci- عشرة - deca- نزع، خفض، ازالة - de- اصبع، اصبعيّ - dactyl- دمع - dacry(o)- جلد، جلدّي - dem(at)- سن، أسناني - dent(i)- شجرة، شجريّ - dendr(o)- نصف - demi- عشر نافذ، خلال، - di(a)- ثنائيّ - di- أيمن، يميني - dext(a)- ثان، ثنائيّ - deuterio- رباطة، ليفة، ليفيّ - desm- اثنا - deca- بعيد عن، نقيض - dis- مضاعف، مزدوج - diplo- اصبع، رقمي، عددي - digit- في ما بين، عبر - dynam (o)-، dyna- قس، صلب - dure-, dur(a)- سير - drom- ظهر - dors(o)- عشر، اثنا عشريّ - عسر - dys- حركة، حركي، قوّة، سوء، خلل

E: e-, ec- خارجا من، بيئتيّ، بيئتيّ - ect(o)- ظاهر - eda- تورميّ - eco- من، خارجا من - e-, ec- داخلي، باطني - end(o)- في داخل - en- في، الى داخل - em- كهربا، كهربيّ - electr(o)- خارجا - ef- erg- مساو، معادل - equi- فوق، حول، خارجي، اضافي - ep(i)- فجر، مطالع - eo- معاء، معويّ - enter-

خارجي، بعيد -ex(o) سوي، اعتيادي، جيد -eu باطن، باطني، داخليّ -eao أحمر erythr- عمل، شغل
اضافي، فوقى، خارجى -extra عن

حديد، حديدي -ferro-, feri- حمي febr- حزمة، حزمى fasci- وجه، وجهيّ -faci- F:
أصفر -flav- سوط -flagell- يشطر، يشق، انشطار -fiss- خيط، خيطي -fil- ليفي ليفة، -febr(o)-
fract- قبل، سابق، أمامي -fore- ثقف، فتحة -for(a)- نهريّ -fluvi- يتدفق، يسيل، سائلي -flux-, flu(o)-
صب -fus-, fund- عمل، وظيفي -Funct- جبهة، جبهىّ -front- كسر، انكسار

G: gastr(o)- عقدة، عقدي -gangli- مشيح، مشيجي، زواجيّ -gam- لبن، حليب -glact- G:
يؤكد، -gen-, gen- تأووم، تأوميّ -gemin- تجمد، هلام، هلاميّ -gel-, gelato- أرض -ge(o)- معدّي
glob- غدة، بلوطة -gland- جليدي، جليدي -glac- حمل، حمل -gest- جرثومة، بزرّة -germ- يتوكّد
غورويّ، لزج -glutin- سكر، سكريّ -gluc- لسان، لسانيّ -gloss- كتلة، كتليّ -glomer- كرة، كرويّ
يولد، -gon, gen- زاوية، زاويّ -gon(ia)- معرفة، يعرف، يتبينّ -gno- فكّ، فكّيّ -gnah- سكريّ -glyc(y)-
نسائي، أثي -gyn(ec)- ثقل، ثقيل، مثل -grav- درجة، يخطو -grad- تولّد

H: hect(o)- لمس -hat- ملح، ملحيّ -hal(o)- دم، دمويّ -haem(at)-, haen(o) H:
hept(a)- كبد، كبدي -hepata- دم، دمويّ -hemo-, hem(ato)-, hemo- شمسي، شمسي -helio- قرحة، قرّح
عرق، عرقىّ -hidr- سنة، سداسي -hex(a)- مختلف -hetero- وراثي -hered- سبعة، سباعي
شبيه، مجانس، مماثل -hom(o)- كامل، تاميّ -hol(o)- سبيل، مسلك -hod- نسج، نسيجيّ -hist(o)-
رطوبة -hygro- مطر -hyet- ماء، مائي، موهيّ -hydr(o)-, hydr-, hydat- حقل، بستان -horti-
علوّ، -hypso- هبط، نقص، أدنى، تحت -hypo- نوم، تنويميّ -hypn- فرط، فوق -hyper- هبط -hyp(o)-
رحم، رحمىّ -hyster- ارتفاع

I: labi- لجلجة -lal- لبن، حليب -lact(o)- ثقب، حفرة -lacco- بحيرة -lac- شفة، شفويّ -labi- I:
قبض، -lep- عدسة، عدسي -lent- جانب، جنابي -later(o)- حنجرة -laryng- حضر، جنب -lapar(o)-
بحيرة، بحيريّ، مستنقع، عذب -limni(i-o)- رباط -lig- طحال -lien- أبيض -leuc-, leuk(o)- قبضي
شاطى، -litor-, littor- حصي، حجري، حصويّ -lith(o)- دهنيّ، شحميّ -lip(o)- اللسان، لسانيّ -lingui-
لنف، لنفاويّ -lymph- أصفر -lute- قطن، قطنيّ -luu(o)- مكان، موضع -loo(o)- ساحليّ

M: macr(o)- ثدي، ثدييّ -mamm- لبن، تلين -malac (la)- سيّ، سوء -mal- كبير، ضخم -macr(o)- M:
آليّ، مكنيّ، ميكانيكيّ -mecane- أم، أميّ -matri- ثدي -mast- هوس -mani(a)- يد، يدويّ -man(u)-
ضخم، ضخامة، تفعال -megalo-, megaly- كبيرن ضخم، مليون -mega- وسط، متوسط -medi(o)-
عقل، ذهن، عقليّ -ment- سحاي، سحائيّ -meni- شهر، شهريّ -men- أسود -melan(o)- طرف -mel-
طريق -metro- رحم -metr- وراء، بعد، تغيير، تبدّل -met(a)- وسط، وسطي، متوسط -mes(o)-
حركة، -mot- أحادي، وحيد -mon(o)- جزء من ألف -milli- دقيق، صغير -mitr(o)- قياس -metro-

myel-, فطر، فطري myces, myco- عضلة، عضلي my(o)- متعدد، كثير mult(i)- حركي
myelo- خدار macr- مخاط، مخاطي

neo- خيط، خيطي nem- ميت، مائت necr(o)- حديث، جديد ne(o)- أنف، أنفي nas(o)-
تسعة، تساعي non(a)- غير، لا، عدم non- عقدة، عقديّ nod- كلوة، كلوي neu(o)- حديث، جديد
غذاء، غذائي nutri- نوية، نوية nucle- مرض، مرضي nos(o)-

odont- عين، عني، مسقليّ ocul- ثمانية، ثماني oct(a)- octo- ضد، مقابل ob-, oc-
ورم، انتفاخ onc(o)- سرّة، سرّي onphal- كلّ، كلّي، جميع onni- قليل، قلّة olig(o)- سنّ، سنّي
orb- فم، فميّ، فوهيّ or- عين، عينيّ ophthalm- يرى op- بيضة، بيضيّ ooph- ظفري onych-
قويم، سويّ orth(o)- جبل، جبلي oro- عضو، عضوي organ- خصية، خصويّ orchi- دائرة، كرة
حادّ، دقيق oxy- بيضي، بيضة، بيضويّ ov(o)- أذن، أذني ot(o)- عظم، عظمي ost(eo)- oss-, تقويميّ

para- كلّي، شامل، كلّ، مجموع pan- قديم، عتيق pal(a) eo- ثخن، ثخن، كثيف pachy-
أب، أبويّ parti- اعتلال path(y)- ولادة، ولدي part- حمل، حملي par- نظير، بجانب، مشابه
جنب، pleur- ملء، ملأ، كظّ plet- ملأ، ملئ plen- مفلطح، غليظ plat(y)- سطح، مسطح plan-
رئة pneumo(n)- نفس، تنفس pne(o)- مطر pluv- طية، ثنية plic- طق، ضربة plex- ضلع
prima- قبل، أمام، سابق pro-, pre- بعد، عقب post- جسر، قنطرة pont- قدم pod- متعدد poly-
زائف، كاذب pseud(o)- وجه prosop- أول، أولى proto- شرح، مستقيم proct- أول، أولى
puls- رئة، رئوي pulmo(n)- بلوغ، بالغ puber- هبوط، سقوط، تدلل pto- نفس، عقل psych(o)-
نار، حرارة pyr(o)- فتحة، باب، بابيّ pyl- حوض، حوضيّ pyel- نقب، نقطة punct- دفع، بنض
خمسة، خماسي quinqu- شبه quasi- أربعة، رباعي quadr-

ثانية، re- شعاع، اشعاع، شعاعي radi(o)- الصلب، العمود الفقري أو الشوكي rachi(o)-
rhe(o)- خلفيّ، إلى وراء، رجعي rhag(la)- شبكة، شبكيّ retro- كلوة، كلوي ren- إعادة،
أحمر rub(r)- أنفيّ rhin(o)- مزق، تمزق rhex- نزاف، تمزق

صلب، قاس scler(o)- لحم، لحميّ sarch(o)- دم، ممويّ sanguin- ملح، ملحيّ sal-
حسنّ، sens- نصف، شبه semi- ذاتي، تلقائي self- رجة، زلزلة seismo- شق، فلق schis(o)-
لعاب، sial(o)- مصل، مصلّي ser(o)- فاصل، حاجز، سبعة، سباعي sept- عفونة، تعفنّ sep- حسّي
شمس، sol- اجتماعي، متجمعي soci(o)- غذاء sit- أيسر، يساري sinistro- جيبي sin(o)- لعابيّ
sperm(at)- مظهر، طيف spectr- شنج، تشنج spas- جسم، جسميّ some-, soma(o)- شمسيّ
sepin(o)- نبض، نبضيّ sphyn(o)- كرة، كرويّ spher- وتد، وتدّي، اسفيني sphen- نطفة، منويّ
spor- طحال، طحالي splen- أحشاك، حشوي splanchn- تنفس، تنفسي spriat- صلبّي، شوكيّ

شحم، دهن، - (o) steat-, stear-، عنقود، عنقودي، لهأة -staphly(o) حرشة، حرشفيّ -squam- بوغيّ
 قوّة، نشاط -sthen- براز -sterc- جامد، مجسم، صلب -ster(eo)- ضيق، تضيق -sten(o)- دهنيّ
 قتل، انفثال -stroph- ليّ، ملوي، منفئل -strep(h)- طبقة -strato-, strati-، فوهة، فم -stom- (at)-
 مع، معاً، مناظر، -syn-, sym-, sy(l)- فوق، زائد -supra-, super-، تحت، دون -sub-, suf-, sup-
 مزامن

T: tact-، تقنيّ، تقنيّة -techno-, techne-، مثيل، مثل، تماثل -tauto- لمس، لمسيّ -tact-
 وتر، -ten(ont)- زمن، وقت، صدغ، صدغيّ -tempor- نهاية، نهائيّ، طرف -tel(o)- غطاء، غطائيّ
 حلمة، -thel- أربعة، رباعيّ -tetra- خصية -test- أرض -terra- توتريّ، يمتطّ، يمتطّ -tens- موثّر
 كبريتيّي، -thi(o)- حرارة، حراريّ -therm-, therm(o)-، الهه، الههّيّ -theo- غمديّ، غمد، -thec- حلميّ
 درقة، درقيّ -thyr- نفس، نفسيّ -thym- جلطة، ختريّ -thromb- صدر، صدريّ -thorac- كبريت
 قتل، انفثال، التواء -tors- موضع، موضعيّ -top- توتر -ton- ولادة، ولاديّ، مخاضيّ، حامل -toc(o)-
 عبر، خلال -trans- يجرّ، يسحب، حب -tract- عنق -trachel- رغاميّ، رغامويّ -trache- سم -tox-
 ثلاثة، ثلاثيّ -tri- جرح، كلام -traumat-

Son Eklerin Arapça Karşılıkları:

A: -ase حس، لمس -alpia- ألم -algia- مسبب، يعلم -agoque- قابل، يفعل -able-
 خميرة، خميريّ، سكر، سكريّ

C: قطع، -cision- اناء، وعاء -cipient- قاتل، مبيد -cide- قرن -cere- تقبيل، تسلّم -cept-
 -ducent, duct- خلية، خلويّ -cyte- افراز، فرز -crin- نمائيّ -cresant- كسر، مئدخ -clast- شق
 قوّة -dyne- ألم -dynic- موصل، توصيل، قناة

E: دم، دمويّ -enia (hemato)- قطع، استئصال -ectomy, ectomia- توسع -ectasia-

F: -flect, flex- ناقل -ferent- حامل، يشمل -fer, ferous- يسبب، مصنوع -facient, fact-
 طرد، نابذ -fuge- شكل، هيئة شبيهة -form- عاكس، منحرف

G: -glia- تمرويّ -glia- تكوين -genese- مولد -gene- بطيّ -gastre- زوج، زواج -game-
 مخطط، رسم، صورة -graphe- غرام، مخطط، رسم، صورة -gramme- فك -gnathe- لسان -glotte-
 دائرة -gyre- امرأة -gyne-

H: -hydre- ماء

değişik olur. Bunlardan bir kısmı şöyledir. رَأَسَ ‘baş’ – رَأَسَ ‘başına vurdu’; بَنَرَ ‘kuyu’ – بَنَرَ ‘kuyu kazdı’; كَبَدَ ‘ciğer’ – كَبَدَ ‘ciğerine vurdu’.

Rubâî mücerred isimlerden fiiller: عَرْمَضَ ‘yosun’ – عَرْمَضَ ‘yosun kapladı’; تَعَلَّبَ ‘tilki’ – تَعَلَّبَ ‘tilki gibi korkak oldu’. İbn Mâlik *Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmilu’l-Mekâsid* adlı eserinde bu konuda فَعَّلَ kalıbının esas teşkil ettiğini veya ortaya çıkan fiillerin lâzım (geçissiz) ya da müteaddî (geçişli) olabileceğini belirtir. Beşli mücerred isimlerden fiil ancak ismin bir harfi düşürülerek yapılabilmektedir. Çünkü Arapçada mücerred beşli fiil yoktur. Düşürülen harf ya beşinci harf ya da zâid görüntüsü veren bir harftir. Beşli isimlerin tasgîr ve mükesser çoğullarında bu yola başvurulmaktadır. Beşli mezid isimlerde ise beşinci ya da zâid görüntüsü veren harf fiil durumunda düşer. İsim beş harfi aşıyorsa birden çok harfin düşmesiyle yine de dörtlü fiil durumuna sokulur. عُنْدَلِبَ ‘bülbül’ – عُنْدَلِبَ ‘bülbül gibi şakıdı’.⁷⁷

Günümüzde Arapçada nesne adları ve özel isimlerden kıyâsî olarak sözcük türetme yoluna başvurulmuştur. غَاَزَ kelimesinden غَوَّرَ ve تَعَوَّرَ bu yolla türetilmişlerdir. Çağlar boyunca sayılardan (وَحَدَّ ‘birledi’), zaman bildiren adlardan (أُخْرَفَ ‘sonbahara erişti’), nesne adlarından (أُنَّنَ ‘kulak’), edatlardan (أَدَّنَ ‘kulağına vurdu’), akraba adlarından (أَبَى ‘baba oldu’) gibi çeşitli sözcüklerden türetilmiştir. İnsan organları da fiil türetiminde işlek biçimde kök görevi yapmışlardır. ابْنَطَ ‘koltuk altı’، ابْنَطَ ‘koltuk altında taşıdı’، مَكْلَبِيَّ ‘böbrek’، كَلْبِيَّ ‘böbrek hastası’.⁷⁸

f. Özel İsimlerden Fiil Türetme

Dilbilimde özel isimler ve coğrafi adlar onomastic denilen bilim dalının konusudur. Coğrafya adları bağımsız olarak ise toponomy denilen bilim dalında incelenir. Özel isimler uzlaşımın ürünüdür. Özel isimlerin çoğu istikâka gerek kalmadan ortaya çıkmış mürtecel olarak nitelenen türdendir. Araplarda ad verme konusunda çocuğun fiziksel görünümü, çevre ve dış etkenler önemli rol oynamaktadır. Bitki ve hayvan adlarının da kişi adları olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin çocuğa deve (جمل) adının verilmesi onun deve gibi güçlü olması arzusunu yansıtmaktadır. Ayrıca Araplar çocuk doğduğu zaman gördükleri

⁷⁷ Gündüzöz, *a.g.e.*, s.98-101.

⁷⁸ Gündüzöz, *a.g.e.*, s.102

veya duydukları hayvan ya da eşya adlarını iyiye yorarak koymuşlardır. ‘Taş’, sertlik, sağlamlık, sebat ve güçlülük, sabır olarak yorumlanır ve çocuğa ad olarak verilirdi.⁷⁹ Kahire Dil Kurumu özel isimlerden türetme yapabilmenin önünü açan kararlar almıştır.⁸⁰

Modern Avrupa dillerinde *antonomasia* ‘özel isimlerden türetim’, akronim ile beraber en temel türetim yolu olarak kabul edilmektedir. Özel isimlerin tür haline gelmesi veya aksi gibi durumlar anlam değişmesine dâhil olup, mecâz ya da istiâre çatısı altında değerlendirilebilecek hususlardır.

Arapçada pek çok coğrafi addan fiil türetilmiştir. بَصْرَة ‘Basra’ > بَصَّر ‘Basra’ya geldi’, تِهَامَة ‘Tihame Ovası’ > تَهَّم - تَهَّمْت ‘Tihame Ovası’na geldi’ bunlardan bazılarıdır. Kabile adlarından da bazı fiiller görülür. تَمِيم ‘Temim’ > تَمَّمَ ‘Temim kabilesine mensup oldu’, مَضَرَ ‘Madar’ > تَمَضَّر ‘mudarlaştı’, نِزَار ‘Nizâr’ > تَنَزَّر ‘Nizarlaştı’, حَمِير ‘Himyer’ > حَمَّر ‘Himyerleştı’. Yer bildiren isimlerden Arapçada çok sayıda kelime türetilmiştir. أحرم القوم (topluluk ihrama girdi), ساحلوا (sahile geldiler), أعمن الرجل (Adam Uman’a geldi), قَدَس (Beyti Makdis’e geldi), أيمن (Yemen’e geldi), أهضب (Hidab’a geldi.)⁸¹

g. Çeviri Yoluyla Aktarma (et-Tevlîd bi’t-Terceme)

Pek çok yabancı sözcüğün bu yolla Arapçaya girdiği görülmektedir. Örneğin *polypode* كَثِيرُ الأَرْجُل ‘kırkayak’; *enchiun* بقر العين ‘öküzgözlü’ Arapçaya çeviri yoluyla aktarılan kelimelerdir. Arapların Batılılar sayesinde tanıdıkları çiçek adlarında çok görülen çeviri yoluyla adlandırma farklı sözcük ve ifadelerde de görülür. القوة الضاربة ‘öldürücü kuvvet’; ضرب الرقم القياسي; ‘rekor kırdı’; السوق السوداء ‘kara borsa’ gibi bir yığın ifade şekli yabancı olan ve başta İngilizce ve Fransızca olmak üzere bir takım Batı dillerinden Arapçaya girmiş yapılardır.

Arapçada ve yabancı dillerde benzer her ifadenin çeviri yoluyla Arapçaya kazandırıldığını düşünmek yanlış olur. Zira benzer ifadeler birbirinden bağımsız

⁷⁹ Koçak, İnci, “Araplarda Arapça Olmayan Bazı Kişi Adları”, *AÜDTCF Dergisi*, c.V, sayı:3, 1996, s.1.

⁸⁰ el-Hürî, Şehhâde, “et-Temniyeti’l-Lugaviyye ve Devru’l-İştikâk fihâ”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, 1987, XXIX, 14.

⁸¹ Salih, Subhî, *Dirâsât fi Fıkhı’l-Luga*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut, 13. baskı, 2004, s.174.

olarak da dillerde bulunabilir. Bu durum Arap filolojisinde tevârud kelimesiyle anılır.⁸²

h. Canlandırma (Ba'su'l-Kelimât)

19. yüzyıldan bu yana Avrupa'da revaçta olan terimler için eski dillerden yararlanma olgusuna Arap filolojisinde *iktibâs mine'l-türâs* ya da *istinbât* adları verilmektedir. Buna canlandırma (ba 'su'l-kelimât) da denilebilir. Canlandırmayı bir mecaz türü olarak ele alanlar varsa da 1973'teki İkinci Ta'rib Kongresi'nde canlandırma, iştikâk, tevlîd, naht, ve ta'rib ile birlikte biçimsel türetim (vad') yolu olarak kabul edilmiştir. Bu yol Mısır Dil Kurumu tarafından yeni terimleri karşılamak üzere zorunlu durumlarda başvurulacak bir yol olarak görülmektedir. Modern Arapçada pek çok canlandırma ürünü kelime bulmak mümkündür. Eskiden deve kervanı anlamındaki قطار günümüzde 'tren'; kerva başını çeken deve anlamındaki قاطرة 'lokomotif'; ifrit anlamındaki هاتف 'telefon'; hurma yaprağı anlamındaki جريدة ise 'gazete' anlamlarında kullanılmaktadır.

Yerel dillerden yararlanma da bir canlandırma şeklidir. Arap insanı için fushânın yanında günlük yaşantısı içinde kendi yerel dili oldukça önemlidir. Çift dillik (*el-izdivâcu'l-lugavî/diaglossia*) denilen olgunun Arapçada kelime türetiminde zaman zaman yararlanılan bir yol olması, çift dilliliğin Arap dünyasında yaygınlığına bağlı bir durumdur. Belirtilmesi gereken nokta ise çoğu zaman fushâ ve yerel dildeki kelimelerin sınırını çizmenin güç oluşudur. Bu yüzden bir kelime hem fasîh dilde hem de lehçede aynı derecede işlek olabilir.

D. TA'RÎB

1. Aktarma Teriminin Arapçadaki Kavram Alanı

Bir dile yabancı bir dilden giren kelimelere 'aktarma' ya da 'ödünçleme' adı verilmektedir. Aktarma ile bir dile çok sayıda sözcük kazandırılabilir. Arapçada bu tür aktarımlar daha çok dahîl, muarreb, müvelled, a'cemî gibi adlarla anılmışlardır. Bu gün ise bu olgular iktiraz-ı lugavî başlığı altında ifade edilmektedir. Ta'rib, yabancı kelimenin Arapçaya aktarılmasıdır. Zaman zaman modern kaynaklarda ödünçleme anlamında isti'âre kelimesi de kullanılmaktadır.

---

⁸² Gündüzöz, *a.g.e.*, s.124.

Diller arasındaki ilişkilerde en çok alınan ögeler, sözcüklerdir. Başta dinsel yakınlaşmalar, edebiyat etkilenmeleri olmak üzere birlikte yaşama, ticaret ilişkileri, siyasal ilişkiler nedeniyle ödünç ögeler, bu ilişkilerin ilişkisi oranında dilden dile aktarılmaktadır.⁸³

Cevâlîkî (ö.321/934), el-Hafâcî (ö.350/961), İbn Dureyd (ö.321/934), el-Fârâbî (ö.350/961) dahîl kelimesini kullanmışlardır. İlk dilcilerden Sîbeveyhi, muarreb kelimesi yerine, aynı anlamdaki mu‘reb ve mâu‘ribe kelimelerini tercih eder.⁸⁴ Fakat daha sonra muarreb kelimesi, diğerine göre dil terminolojisinde daha çok benimsenmiştir. Muarreb kelimelerde harf ibdâli ya da kalıp değişimine bağlı olarak Arapçaya mal olma ilkesinin yanı sıra kelimenin ihticâc asrında kullanılmış olması ilkesi şart sürülmüştür.⁸⁵ Bu şartlar muvacehesinde konuyla ilgili bazı kavramsal tartışmalar yapılmıştır.

Modern dilbilimcilerden Hilmî Halîl, muarreb ve dahîl arasında fark görmemektedir. Hilmî Halîl’e göre; muarreb, yabancı dillerden alınarak, Arapça kalıplara uydurulmuş kelimelerdir. Dahîl ise yabancı dillerden harfi harfine ya da ince bir farkla Arapçaya aktarılmış kelimelerdir.⁸⁶

Tanımlar dikkate alındığında muarreb ve dahîlin farklı olduklarına ilişkin iki ayrı kriter geliştirildiği görülmektedir. Bunlardan biri morfolojik kriter; diğeri ise zaman kriteridir. Morfolojik kritere göre; yabancı dilden Arapçaya geçmiş kelimenin kalıbı Arapça kalıplarına uyuyorsa bu kelime muarreb, eğer uymuyorsa dahîl kabul edilmekte; zaman kriterine göre yabancı bir sözcük ihticâc asrından sonra Arapçaya girmişse bu kelime kalıbının Arapça kalıplara uyup uymadığına bakılmadan ‘dahîl’ kabul edilmektedir.⁸⁷

---

⁸³ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s.136.

⁸⁴ Sîbeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi, *Kitâbu Sîbeveyh*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu’l-Hanci, Kahire, 1977, II, 342.

⁸⁵ Cevâlîkî, Ebû Mansûr, *el-Mu‘arreb mine’l-Kelâmi’l-A‘cemi*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru’l-Kutub, Kahire, 1996, s.14.

⁸⁶ Bûbû, Mes‘ud, *Eseru’d-Dahîl ‘Alâ’l-‘Arabiyyeti’l-Fushâ fi’l-‘Asri’l-İhticâc*, Vizâretu’s-Sekâfe ve’l-İrşâd el-Kavmî, Dîmeşk, 1982, s.43.

⁸⁷ Bûbû, *a.g.e.*, s.45.

Modern dilbilimcilerden Hilmî Halîl ve Abdulhamid Hasen morfolojik kriteri benimsemişken, Hasan Zaza zaman kriterini doğru kabul etmiştir.⁸⁸ Ne var ki daha önceki alimler muarreb ve dahîli birbirlerinin yerine kullanmışlardır.⁸⁹

İbrahim es-Sâmarrâî'nin ortaya koyduğu tanım araştırmacıları morfolojik kriter ile zaman kriteri arasında seçim yapmaktan kurtarmıştır. es-Sâmarrâî'ye göre dahîl ve muarreb aynı şeylerdir.⁹⁰ Muarreb kökeni yabancı dilden bir kelimedir ve ilk aşamada dahîldir. Buna göre muarreb dahîlin bir uzantısı ve dalıdır.⁹¹ Özetle dahîl muarrebten daha genel kavramdır. Arapçaya yabancı dillerden geçmiş bütün yabancı kelimeleri ifade etmektedir. Bundan dolayı kelime bir değişimin olması veya olmaması ya da kelimenin ihticâc asrına yahut sonrasına ait olması önemli değildir.⁹²

2. Tarib Yöntemi

Sîbeveyhi'ye göre; Arapçaya yabancı dillerden geçmiş isimler, Arap fonetiğinde karşılığı olmayan sesleri değiştirilerek, orijinal kalıplarında bırakılırlar: گورب > جُورَب 'çorap'. İsmi harfleri Arap fonetiğine uygunsuzsa Arapça kalıplara uyup uymadığına bakılmaksızın kelime orijinal kalıbında bırakılabilir: الكُرُكُم > كركم 'gökkuşağı'; harflerin yerleri ve hareketleri değişebilir: شلوار > سراويل 'şalvar'. Sîbeveyhi'nin ta'rib yöntemi olarak belirlediği hususları daha sonrakiler sadece şerh etmişler; ya da onun gözünden kaçan ufak tefek hususları tamamlamışlardır.⁹³

İbn Kemâl Paşa da (ö.940/1534) Sîbeveyhi'nin verdiği bilgilere uygun olarak, *Ta'ribü Kelimâti'l-A'cemiyye* adlı eserinde muarreb kelimeleri dörde ayırır:

1-Değişim geçirmeyen ve Arapça kalıplarına uymayan kelimeler: خراسان 'Horasan'. 2-Değişim geçirmeyen fakat Arapça kalıplara uyan kelimeler: خُرَّم 'rahat hayat' 3-Değişim geçiren fakat Arapça kalıplara uymayan kelimeler: أجر 'tuğla'. 4-Değişim geçiren ve Arapça kalıplara uyan kelimeler: دِرْهَم 'gümüş para'.⁹⁴

⁸⁸Bûbû, *a.g.e.*, s.45, 46.

⁸⁹Bûbû, *a.g.e.*, s.51.

⁹⁰es-Sâmarrâî, İbrâhîm, "Fi'l-Cedîdi'l-Lugavî," *el-Lisânu'l-'Arabi*", Kahire, 1965, III, 39.

⁹¹Bûbû, *a.g.e.*, s.49,50.

⁹² Ayrıntılı bilgi için Ömer Acar, *Arap Dilinde Ta'rib Olgusu Açısından Garibu'l-Kur'an*, Bursa, 2007 (Basılmamış doktora tezi)

⁹³ Gündüzöz, *a.g.e.*, s.112.

⁹⁴ İbn Kemâl Paşa Ahmed b. Süleyman, *Risâletun fi Tahkiki Ta'ribi'l-Kelime'l-A'cemiyye*, nşr. Muhammed Sevâ'î, Dimeşk, 1991, s.47-48.

Arapçada kelime türetmede ta'rif yöntemi, zorunluluk durumu dışında fazla kullanılmaz. Bu anlamda Kahire Dil Kurumu, yabancı bazı kelimelerin ancak zaruret durumunda Arapçalaştırılabileceği yolunda bir karar almıştır. Kurum diğeri bir kararında ise 'kadim Arapça bir kelime muarreb tercih edilir. Muarreb meşhur olmuşsa başka...' demektedir. Fakat bu da pratikte her zaman uygulanmamaktadır. Örneğin İngilizce *switch* 'şalter' kelimesine البادئ; *thermograf* 'termograf' kelimesine المحر demek mümkünken, İngilizce kelimelerin muarreb şekli olan سويتش ve راديو- *radio* 'radyo' (مذياع); *brake* – بريك *fren* (كابحة، فرملة); *hello* – هالو 'alo' (أهلا); *stencil* – استنسل 'karbon kağıdı' (ورق الشمع); *carburettor* – كربوريتور 'karburetor' (جهاز الاحتراق); *dynamo* – دينامو 'dinamo' (مؤد كهربائي) kelimeleri eklenebilir. Muarreb sözcüklerin tercüme edilmiş şekillerinden daha işlek olması kuşkusuz telaffuzlarının çeviri sözcüklere göre daha kolay olmasıyla yakından ilgilidir.⁹⁵

3. Yabancı Kelimelerin Arapçalaştırılmasında Fonetik Değerler ve İbdâl Olgusu

Muarreb olarak ifade edilen yabancı asıllı kelimeler Arapçaya aktarılırken, seslerin Arap dilinin selikasına mümkün olduğunca uygun hale getirilmesi için çalışılır. Bu seslerden bazıları hemen anlaşılırken, bir kısmı ilk bakışta anlaşılmamaktadır. Çok eski dönemlerden itibaren yabancı seslerin Arapçaya aktarılması için kurallar geliştirilmiştir. Yabancı seslerin Arapçaya aktarılması konusunda bir ittifak sağlandığını söylemek mümkündür.

Bazı modern araştırmacılar, yabancı seslerin Arapçaya aktarılmasında uyulması gereken kuralları şu şekilde sıralamışlardır:

1. Arapçanın özgün fonetik yapısının korunması, yani ona ait olmayan seslerin ilave edilmemesi.

2. Yabancı seslerin Arapçaya aktarılmasında yabancı sesin Arapçadaki benzerlerine uyumunun sağlanması, yani aslî telaffuzuna uyulmaması. Bu kurala dikkat edilmediğinde Arapçanın fonetik yapısında bozulmalar meydana gelebilir.

⁹⁵ Gündüzöz, a.g.e., s.115,116

3. Her bir yabancı sese bir tek Arapça karşılık gösterilmesi, bir yabancı sesin birden fazla sesi bir araya getirerek karşılanmaması.

4. Sesler konusunda eski dilcilerin metotlarına uyulması.

5. Yabancı seslerin Arapçaya naklinde Yunanca ve Latince'den yapılan ses aktarımının esas alınması.

6. Aslen Arapça olduğu halde, başka dilden tekrar Arapçaya giren kelimelerde Arapça asla uygun seslerin tercih edilmesi; سماق “sumak”.

7. Eskiden Arapçalaştırılmış seslerin olduğu gibi bırakılması; جغرافيا “coğray-fya”, كيميا “kimya”.⁹⁶

Yabancı dilden Arapçaya giren kelimeleri karşılama Sîbeveyhi'den itibaren dilbilimcilerin ilgilendiği bir konu olmuştur. Aslında sözcüklerin ta'ribinde yabancı sözcüklerin seslerinin Arap fonetiğindeki karşılıklarını bulma işi daha büyük bir projeye, ses değişim olaylarını ifade eden ibdâl olgusuna bağlanır. Fakat yabancı sözcüklerin Arapçalaştırılmasıyla ilgili olarak ibdâl seçenekleri, başka bir deyişle seslerin dağılım ağı, dil içi ibdâllerinkinden daha dardır.

Arapçada bazı sözcüklerdeki bir takım sesler birbirine dönüşebilmektedirler. Hatta bazı sözcüklerin oluşumu sırf ibdâl olayına bağlanabilmektedir. Örneğin kaseem konusunda bâ harfi cerinden ibdâl yoluyla lâm ve vâv'ın, vâv'dan da tâ harfinin meydana geldiği ifade edilir. Dolayısıyla Arapça seslerin birbirine dönüşüm olayı tabii bir olgudur.

Sîbeveyhi Arapçada dönüşümün yaşandığı harfleri; yani ibdâl harflerini zevâid (yapım harflerinden) hemen sonraki hurûfu'l-bedel bölümünde ele alır. Ona göre bu harfler: Hemze (ء), elif (ا), hâ (ه), yâ (ي), tâ (ت), dâl (د), tâ (ط), zâl (ذ), zây (ز), mim (م), cîm (ج), nûn (ن), lâm (ل) ve vâv (و)'dur. Ne var ki az önce de ifade ettiğimiz gibi Arapçada harflerin birbirine ibdâli ile yabancı bir dildeki bulunan sesin Arap alfabesindeki başka bir harfe ibdâli birbirine eşit bir denklem oluşturmaz. Bu yüzden olsa gerek, Sîbeveyhi Farsçadan Arapçaya geçmiş sözcüklerdeki ses değişimini müstakil olarak inceler. O bu konuda bazı ilkeler belirleme yoluna gider.

⁹⁶ Yavuz, Galip, *Yabancı Kelimelerin Arapçalaşması-Sosyo-Kültürel Arka Plan*, Seyran Yayınları, Sivas, 2007, s.87.

Sîbeveyhi'ye göre Farsçadaki *kef* ile *cim* arasındaki harf: گ 'g', Arapçada cim harfine çevrilir. Farsçadaki bâ ile fâ arasındaki harf: پ 'p', Arapçada bâ harfine çevrilir. O genel bir kural olarak, *Arap fonetiğinde karşılığı olmayan her yabancı harf (ses), Arap alfabesinde yakın bir harfe (sese) dönüştürülmelidir* ilkesini ileri sürer.

Hafâcî, Sîbeveyhi'den yaklaşık dokuz yüz yıl sonra Arapçaya girmiş yabancı sözcüklerdeki ses dönüşümünde kullanılan ibdâl harflerinin yine genel ibdâl harflerinden ayırarak sayar. Hafâcî, yabancı sözcüklerin Arapçalaştırılmasındaki işlevlerine göre, ibdâl harflerini ikiye ayırır. İlk grupta ibdâli zorunlu olan beş harf bulunur. Bunlar: kâf (ك), cîm (ج), kâf (ق), bâ (ب), fâ (ف) harfleridir. Bu harflerin Arapların dillerinde olmayan yabancı sesleri karşılamaya yarar. Diğer beş tanesi ise zorunlu olmayan ibdâl harfleridir: Sîn (س), ayn (ع), lâm (ل), râ (ر). Bu harflerle yabancı dillerdeki (Farsçadaki) harfler arasında bir mütakâbiliyet söz konusudur. Bu harflerin dışında خ harfinin de bazen Arapçada ح harfi ile karşılığı olur. Buna göre پ > ف: Farsçada پرنده > Arapçada فرند 'kılıç'; ج > گ: Farsçada شترنگ > Arapçada شطرنج 'satranç'; خ > ك: Farsçada خُسْرُو > Arapçada كِسْرَى 'kisra'; ق > ك: Farsçada كَارْوَان > Arapçada قَيْرَوَان 'Kayrevan şehri' olmuştur. Örnekler çoğaltılabilir. Fakat örneklerden anlaşıldığı gibi, yabancı kelimelerdeki Arapçada karşılığı olmayan sesler de bile farklılaşma olabilmektedir. Örneğin Farsçada kral anlamındaki 'hüsrev' kelimesinin ilk harfi durumunda olan خ Arapçada da vardır. Buna rağmen bu ses Arapçada başka bir sese, ك harfine dönüşmüştür. O halde Arap fonetiğinde karşılığı olmayan yabancı seslerin, Arap fonetiğindeki bir sese ibdâli zorunlu iken, yabancı sözcüklerdeki Arap fonetiğinde bir karşılığı olan bir sesin olduğu gibi Arapçaya aktarılması kesin bir kural değildir.

Ta'ribteki ses değişimleri ile ilgili olarak geçmişteki bilim adamlarının her sözcüğe uymayacak genellemeleri vardır. Çünkü el-Kermelî'nin de belirttiği gibi her sırda ta'rib rastgele olmuştur.

Yabancı kelimelerin Arapçalaştırılması konusunda günümüzde de daha kesin kriterler oluşturulmaya çalışılmakla beraber, yine de tam bir standardın yakalandığı söylenemez. Örneğin İngilizcedeki *taxi* kelimesi çeviri olarak سِيَّارَةٌ أُجْرَةٌ kelimesi kullanılsa da muarreb olan تَكْسِي، تَكْسِ، تَكْسِي سۆzcükleri de farklı şekillerde kullanılmaktadır. Buna salata (مَمْلُوحَةٌ), kelimesinin سَلَاطَةٌ، صَلَاطَةٌ، زَلَاطَةٌ gibi; taze (طَرِيٌّ) kelimesinin تَازَةٌ، طَازِجَةٌ، طَازِجَةٌ gibi farklı muarreb şekilleri de örnek verilebilir.

Arap dilbilimcileri muarreb ve dahîl sözcüklerin tespitinde yanılığa düşme nedenlerinin başında Arapça dışındaki dilleri tam olarak bilmemeleri, Arapçanın Sâmi dil ailesine mensup bir dil olduğunun farkına varmamış olmaları, karşılaştırmalı dilbilimin gelişmemiş olması, bir sözcüğün birçok dilde sürekli gidip gelmesi nedeniyle aslını tespitin güçleşmesi gibi hususlar gelir.⁹⁷ Bu konuda Corci Zeydan'ın tespiti yerindedir. Ona göre farklı dillerde kullanılan bir sözcüğün hangi dile ait olduğunu tespit etmek için o kelimeyi ilk icat toplumun tespit edilmesi önemlidir.⁹⁸

Buna göre Dilbilimciler ta'rib esnasında dönüştürülen/değiştirilen harflerin sayısını on olarak tespit etmişlerdir.⁹⁹ Bu on harf şunlardır:

Bâ/ب, Cîm/ج, Zeyn/ز, Sîn/س, Şîn/ش, Ayn/ع, Ğayn/غ, Fâ/ف, Kef/ك ve Lâm/ل.

Muarreb bir kelimedeyse meydana gelen değişimler bu harfler üzerinden başlıca şu şekillerde olmaktadır:

a. *Harfin başka bir harfle değiştirilmesi*: telh-talh > طَلْح (acı), pâl-fâl= > پال فال (Huzistan'da bir kent).

b. *Harf ilavesi*: Karamân-Kahramân > قَهْرَمَان (Bey, Kahraman), Feyh-Feyhec = > فَيْهَج (Şarap), Direm-Dirhem = > دِرْهَم (Dirhem).

c. *Harf eksiltilmesi*: سَجَلَاطُس — سَجَلَاط (yağmur).

d. *Hareke değişikliği*: Zevr-Zûr = > زَوْر (kuvvet).

Harflerin değişmesi:

Arapçanın en çok kelime alışverişinde bulunduğu Farsçadaki Pe/پ, Çe/چ, Je/ج, ve Ge/گ harfleri gibi Arapçada bulunmayan harfler/sesler bunlara en yakın bir sese dönüştürülmüş ve öyle telaffuz edilmiştir.

⁹⁷ Gündüzöz, *a.g.e.*, s.116-119.

⁹⁸ Zeydan, Corci, *el-Luga Arabiyye Kâin Hayyun*, Dâru'l-Hilal, Beyrut, 1988, s.41.

⁹⁹ Hafâci, Şihâbuddîn Ahmed, *Şifâu'l-Kalil*, thk. Muhammed Keşşâs, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1998, s.14.

1. Pe/پ: Bâ veya fâ'ye dönüşür. Püste- füstuk = فُسْتُق > فُسْتُقَه (fıstık), peyk-feyc=فَيْج > فَيْج (elçi), Pâd-zehr- bâdzehr=بَادَزَهْر > بَادَزَهْر (panzehir), Pâlûde-Fâ lûze=فَالُوْدَه > فَالُوْدَه (bir çeşit tatlı).

2. Çe/چ: Şîn ve Cîm'e dönüştürülür. Çek-Sakk= صَك > صَك (çek, resmi belge, kontrat), Çâkerî-Şâkerî = شَاكِرِي > شَاكِرِي (hizmetçilik), Çınar-Sinnâr = صِنَار > صِنَار (çınar ağacı), Çenk-Cenk=جَنَك > جَنَك (savaş).

3. Je/ژ: Arapçadaki cîm harfi gibi telaffuz edilen bu harf zeyn'e dönüştürülür. Erjen-Erzen=أَرْزَن > أَرْزَن (darı).

4. K: Kâf-ı fârisî denilen ve Mısırlıların "Cîm'i" gibi telaffuz edilen bu harf, genellikle Arapça Cîm'e, bazan da Kef'e, nadiren de "Yâ"ya dönüştürülür, Cül-Kül=كُل > كُل (gül), Külnâr-Cülnâr جُلْنَار > جُلْنَار (nar çiçeği), Azerkûn-Azeryûn=أَذْرِيُون > أَذْرِيُون (ayçiçeği).

Bunlardan başka yine daha çok Farsça asıllı kelimelerde görülen bazı harf değişiklikleri de şunlardır:

1. Te (ت) harfi Tâ' (ط)ya dönüşür. İstehr-İstahr=اسْتَهْر > اسْتَهْر (havuz).

2. Sîn (س) harfi Şîn'(ش)e dönüşür. Dest-Deşt=دَسْت > دَسْت (çöl).

3. Kef (ك) harfi Kâf'(ق)a dönüşür. Kefş-Kafş=كَفْش > كَفْش (ayakkabı).

4. Sondaki Şîn harfi Sîn'e dönüşür. İbrîşem -İbrisem=اِبْرِيْشَم > اِبْرِيْشَم (ipek).

5. Sözcük başındaki sîn harfi sâd'a dönüşür. Serd-Sard=سَرْد > سَرْد (soğuk, don), Senc-Sanc=سَنَج > سَنَج (cenk, bir tür saz).

6. Dâl harfi ta'ya dönüşür. Bâdiye-Bâtıye=بَاطِيْة > بَاطِيْة (ağzı geniş kap).

7. Sözcük sonlarındaki okunmayan he (ه) harflerinin tamamı Cîm'e veya Kâf'a dönüşür. Mûze-Mûzec=مُوْزَه > مُوْزَه (mest, çedik), Bernâme-bernâme=بِرْنَامَه > بِرْنَامَه (fihrist, tüccarın alış veriş defteri), Cevse-Cevsak=جَوْسَق > جَوْسَق (köşk, saray, kale), İstebreh-İstebraç=اِسْتَبْرَاق > اِسْتَبْرَاق (kalın ipek).

8. Kelime sonundaki he'den önceki harf dâl ise zâl'e dönüşür. Sâde-Sâzec=سَادَه > سَادَه (sade, sıradan), Numûde-Numûzec=نُمُوْدَه > نُمُوْدَه (örnek, misal).

Görüldüğü gibi yabancı kelimelerin Arapçada uğradığı bu değişikliklerin, büyük ölçüde ses uyumu/benzeşmesi (i'tilâfu'l-hurûf) gereği olmaktadır. Buradan hareketle dilbilimciler, Arapçadaki yabancı kelimelerin tespitine yönelik bazı ipuçları vermişler ve birtakım ölçüler koymuşlardır.¹⁰⁰ Bunların sayesinde Arapçadaki yabancı kelimeleri tanımak mümkün olabilmektedir.

4. Yabancı Kökenli Kelimeyi Tanıma Yolları

a. Yabancı harfler/seslerin Arapça bir sözcükte bulunması

Bazı harfler/sesler vardır ki Arapça bir sözcükte birlikte bulunmazlar. Eğer bunlar Arapça bir sözcükte beraberce bulunursa o sözcüğün yabancı olduğuna karar verilir. Bunlar şunlardır:

1. Cîm ve kâf harflerinin birlikte bulunduğu sözcükler. Cevsak=جَوْسَق (kale, köşk, saray), Mecenîk=مَنْجَنِيْق (mecenik).¹⁰¹

2. Cîm ve sâd harflerinin birlikte bulunduğu sözcükler. Cissun =جِصَّ (kireç), Savlecân=صَوَّلْجَان (asa, sopa).

3. Cîm ve tâ harflerinin bulunduğu sözcükler. Tâcin=طَاجِن (tava), et-Tabcu=الطَّبْح (baş vs.'ye vurmak), taycen=طَيِّجِن (tava, tabak).¹⁰²

4. Cîm ve te'nin birarada bulunduğu sözcükler. Cibte=جِبْت (put, sihirbaz).¹⁰³

5. Cîm ve kef'in birlikte bulunduğu sözcükler. Kundûc=كُنْدُوج (büyük toprak küp, tahıl ambarı).

6. Sîn ve zâl veya sîn ve zeyn harflerinin beraberce bulunduğu sözcükler. Sezâb=سَذَاب (bir bakla türü), Sâzecz=سَادَج (sade, basit).¹⁰⁴

7. Tâ ve te'nin birarada bulunduğu sözcükler. Tast=طَسْت (tas, kap).¹⁰⁵

8. Sâd ve tâ'nın birlikte bulunduğu sözcükler. el-İstafîne=الإِصْطَفَانِيَّة (lif, kök), Ustubbe=أُصْطَبَّة (üstüpü).¹⁰⁶

¹⁰⁰ Bunlarla ilgili olarak bk. *el-Mu'arreb*, s. 11-12; *el-Muzhir*, I, 268, 270; *Şifâ'ul-Galil*, s. 7-8.

¹⁰¹ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 11; Hafâcî, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁰² Hafâcî, *a.g.e.*, s. 8

¹⁰³ Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 271.

¹⁰⁴ Hafâcî, *a.g.e.*, s. 7

¹⁰⁵ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 36.

9. Râ ile lâm'ın birlikte bulunduğu sözcükler. Kirillâ=قِرْلَى (yalıçapkını, iskelekuşu).¹⁰⁷

10. Hurûfu'z-zelâlîka=حروف الألفة (dil ucu harfleri) denilen bâ, râ, fâ, lâm, mîm ve nûn harflerinden birinin bulunmadığı dört ve beş harfli kelimeler de Arapça kökenli değildir.¹⁰⁸ Diğer bir ifadeyle Arapçadaki dört ve beş harfli sözcüklerde mutlaka bu altı harften biri bulunmalıdır. Mesela Sefercel=سَفْرَجَل (ayva), Kuza'mil=قُدْعَمَل (iri cüsseli deve) ve kırtâ'b=قِرْطَعْب (bez parçası) sözcüklerinde zelâlîka harflerinden biri bulunduğu için bunlar Arapçadır. Ancak akceş=عَفْجَش ve huza'ic=حُظَائِج sözcükleri üç harften fazla ve Zelâlîka harflerinden biri bulunmadığı için bunların yabancı sözcük kabul edilir.

b. Arapçada bazı harflerin bir sözcükte yan yana bulunması

Yukarıda sayılanların dışında yabancı sözcüklerin tanınma yollarından biri de bazı harflerin, aynı sözcükde arka arkaya bulunmalarıdır. Bu durum o sözcüğün Arapça olmadığına bir işareti olarak kabul edilmiştir. Bu harflerden bazıları şunlardır:

1. Nûn'dan sonra râ bulunan sözcükler. Nercis=نَرْجِس (nergis), Nevrec=نَوْرَج (döven).¹⁰⁹

2. Dâl'dan sonra zeyn harfi bulunan sözcükler. Mühendiz=مُهَنْدِيز (mühendis). Burada ses uyumu için de zeyn harfi sîn'e dönüşmüştür.¹¹⁰

3. Dâl'dan sonra zâl harfi bulunan sözcükler.¹¹¹ Bağdâz=بَغْدَاذ (Bağdad), ed-Dâzi=الدَّاذِي (şarap).

4. Lâm'dan sonra şîn harfi bulunan sözcükler. Leşleşe=لَشَلْشَةَ (tereddüt, şüphe)¹¹².

¹⁰⁶ Hafâcî , *a.g.e.*, s. 9.

¹⁰⁷ Hafâcî, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁰⁸ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *Sırru Sinâati'l-İ'râb*, nşr. Hasan Hendâvî, Dımeşk 1985, I, 64-65; *el-Mu'arreb*, s. 12; *el-Muzhir*, I, 270; *Şifâu'l-Galîl*, s. 9.

¹⁰⁹ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 11

¹¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, (هندس); *el-Mu'arreb*, s. 11; *el-Muzhir*, I, 270; *Şifâu'l-Kalîl*, s. 7.

¹¹¹ *el-Muzhir*, I, 270.

¹¹² Hafâcî, *a.g.e.*, s.8.

c. Bazı harflerden meydana gelen kökler

Bunların dışında yine birtakım harfler vardır ki bunlar asla Arapça bir sözcüğün kök harflerinden olamazlar. Aksi takdirde sözcüğün yabancı kabul edilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Sırasıyla kök harfleri Bâ, sîn ve te harflerinden meydana gelen sözcükler. Bust=بُست (Sicistan'da bir şehir), Büstân=بُستان (bostan, bahçe)¹¹³.

2. Cîm, nûn ve hâ harflerinden meydana gelen sözcükler. Cünah=جُنَاح (günah, suç).¹¹⁴

3. Bâ, yâ ve zâl harflerinden meydana gelen kökler. Beyzûn=بَيْظ (kuş yumurtası).¹¹⁵

4. Bâ, vâv ve mîm harflerinin oluşturduğu kökler. Bûm=بُوم (gece kuşu).¹¹⁶

5. Sâd, mîm ve cîm harflerinden meydana gelen sözcükler. el-'Aslec=الأصلع (sağır).¹¹⁷

6. Bâ, vâv ve kâf harflerinden meydana gelen sözcükler. Bûk=بُوق (borazan, sır tutmayan kişi).¹¹⁸

7. Sîn, dâl ve hâ'dan oluşan sözcükler. İnsedaha=اِنْسَدَخ (sırt üstü yatmak)¹¹⁹.

8. Hemze, nûn ve kâf harflerinin oluşturduğu sözcükler. el-Ânuk=الآنك (kurşun).¹²⁰

9. Nûn, râ ve sîn harflerinden meydana gelen sözcükler. Ners=نرس (Irak'ta bir köy adı).¹²¹

---

¹¹³ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 12

¹¹⁴ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁵ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁶ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁷ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁸ el-Cevâlikî *a.g.e.*, s. 37.

¹¹⁹ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 37.

¹²⁰ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 37.

¹²¹ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 37.

d. Arapça kalıplara uymaması

Arapçadaki yabancı asıllı sözcükleri tanımanın yollarından biri de sözcüğün şekil itibariyle Arapçanın sözcük kalıplarından herhangi birine uymamasıdır. Bu durumda o sözcük yabancı kabul edilir. Bu kalıplardan bazıları şunlardır:

1. Fu'alân=فُعْلَان kalıbında gelen sözcükler. Horâsân=حُرْسَان (Horasan).¹²²

2. Fa'îl=فَاعِل kalıbındaki sözcükler. Amîn=أَمِين (amin), Hâbîl=هَابِيل (Habil), Kâbîl=قَابِيل (Kabil).¹²³

3. İf'îlil=إِفْعِيل kalıbındaki sözcükler. Bu kalıpta gelen yabancı sözcükler İf'îlel=إِفْعِيل (lâm'ın fethası ile) tartısına dönüştürülmüştür. İbrîsem=إِبْرِيْسَم (ibrişim, ipek), İhlîlec=إِهْلِيلِج (Helile otu).¹²⁴

4. Fâ'ul=فَاعُل kalıbındaki sözcükler. el-Ânuk=الْأَنْك (Kurşun). Hatta bu sebepten Hâvun=هَآوْن (Havan) kelimesi Hâven=هَآوْن şeklinde kullanılmıştır.

5. Fa'âlûn=فَاعْلُون kalıbındaki sözcükler. Rasâtûn=رَسَاطُون (hurmadan yapılan şarap).¹²⁵

6. Fa'lîl=فَاعِلِل kalıbındaki sözcükler. Belkîs=بَلْقِيس (Belkıs). Nitekim dilde bu kalıp bulunmadığı için sözcük fi'lîl=بَلْقِيس (fa'nın kesresi ile) kalıbında Bilkîs şeklinde kullanılmıştır.

7. Fa'lûl=فَاعْلُول kalıbı. Arapçada nadir bulunan bir kalıptır. Mesela Tarsûs=طَرَسُوس (Tarsus) ve Şa'fûk=شَعْفُوك sözcükleri yabancıdır. el-Cevherî'ye göre bu kalıpta bu iki sözcükden başka bir sözcük gelmemiştir.

8. İf'îl=إِفْعِيل kalıbındaki sözcükler. İncîl=إِنْجِيل (İncil).

9. Ayrıca bunlardan başka bir özel adın gayr-i munsarif olarak kullanılması da onun yabancı asıllı bir sözcük olduğunun göstergesi olabilir.¹²⁶

10. Hangi kökten geldiği bilinmeyen ve bir kök tespit edilemeyen sözcükler de yabancı sözcük olarak kabul edilmiştir.

¹²² Hafâcî, *a.g.e.*, s. 7.

¹²³ Hafâcî *a.g.e.*, s. 7.

¹²⁴ Hafâcî, *a.g.e.*, s. 7.

¹²⁵ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s. 40.

¹²⁶ Hafâcî, *a.g.e.*, s. 8

E. NAHT

Naht terimi sözlüklerde, yarmak, yontmak, sivrilmek, düzeltmek ve kesmek “النشر والبري والقطع” anlamlarında kullanılmaktadır. Marangoz tahtayı veya ağacı yonttuğu ve yüzeyini zımparaladığında “نحت النجار الخشب والعود” denir.¹²⁷ Dağlar ve taşlarla ilgili de kullanılan bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de de “وتحتون من الجبال بيوتاً” “siz dağlarda evler yapmaktasınız”¹²⁸ şeklinde geçmektedir.

Naht, bir veya daha çok harfleri düşülerek iki veya daha fazla sözcüğün lafız ve anlam *uygunluğu* içinde yeni bir sözcük oluşturmak üzere birbirine katılmasıdır.¹²⁹ Naht yönteminde uyulacak bir ilke ve kuraldan bahsetmek zordur. Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*'de bazı örnekler verdikten sonra, birbirini takip eden iki sözcükten yeni bir sözcük türetmişler demiştir.¹³⁰ Naht aslında bir ‘kısaltma’ işlemidir ve batı dillerinde çokça kullanılmaktadır. İngilizcede *breakfast* ve *lunch* kelimelerinden *bruch* bu şekilde türetilmiştir.¹³¹

Gelenekte nahtın semâî olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Mısır Dil Kurumu ise zaruret durumlarında bir türetme şekli olarak nahta başvurulabileceği kararını almıştır.¹³² Kadîm ve müvelled Arapçada menhût sözcüklerin sayısı yüzü geçmemektedir. Ramsîs Curcis, bunları bir cetvel halinde ortaya koymuştur.¹³³

Bazı dilbilimciler tarafından “el-İştikaku'l-kubbâr” terimiyle adlandırılan bir türetme çeşidi olarak kabul edilen naht, *bir sözcük ya da cümleyi alıp, onun harflerinden o sözcük ya da cümlenin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir sözcük oluşturma anlamına* gelmektedir.¹³⁴ Bu işlemde sözcüğün kök anlamı olan tahta veya taşı düzeltme, yontma ve şekillendirme anlamı bulunmaktadır. İki sözcükten, terkip veya cümleden bazı harflerin atılıp diğer bir kısmının alınması suretiyle sunî bir

¹²⁷ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga*, thk. Remzi Munir Ba'lebekî, Beyrut, 1987, I, 383.

¹²⁸ Şuara suresi, 26 / 149

¹²⁹ Emîn, Abdullah, *el-İştikâk*, Lecnetu't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire, 1956, s.391.

¹³⁰ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. İbrahim es-Samarrâî, Mehdî el-Mahzûmî, Dâru'r-Reşîd, Bağdat, 1981, I, 67.

¹³¹ Vecih Hamd 'Abdurrahmân, “el-Luga ve Vad'u'l-Mustalahi'l-Cedîde”, *el-Lisânu'l-'Arabî*, Mektebu Tensiki't-Ta'rib, Rabat, 1402/1982, c.XIX, sayı: 1, s.68.

¹³² eş-Şihâbî, *a.g.e.*, s.17.

¹³³ Hilmi Halil, *a.g.e.*, s.89.

¹³⁴ Hasan, Muhammed Yusuf, “Devru'n-Naht fi Teysîri'l-Edâi'l-'İlmî bi'l-'Arabiyye”, *MMLA*, LXXVIII, 125.

sözcük oluşturulmasına "el-iştikâku'l-kubbâr" denilmiş ve bu tür gramer kitaplarında en-naht adıyla müstakil olarak ele alınmıştır. Bu yolla türetilen yeni sözcüğe "menhût", kendisinden türetme yapılan unsura da "menhût minh" denir. Menhût sözcükleri kalıp ve sözcükdeki harf sayısı açısından; rubâî(فعلل): (القوى الصلب) قصلب), humâsî: (شديدق الأصوات) الصهصلق), sudâsî: (من بني الهجيم) البلهجوم), subâ'î: (من البلخيثة) البليخيثة) şeklinde ayırmak mümkündür. Bu kalıplar, terimleri karşılamak için Arapçaya yeni bir imkân sağlamaktadır.¹³⁵

Naht terimini Türkçe'de en az bir tanesi bağımsız olmak üzere bir veya çok parçacıktan oluşabilen ve kendine özgü bir anlam taşıyan birim şeklinde birleşik sözcükler adıyla tanımlamaktadır.¹³⁶ İngilizcede naht olgusunu tam olarak karşılayan bir kavram yerine, ona yakın *acronymy, abbreviation/ الإختصار*, *compound word/ كلمة مركبة*, *affixation/ الصق* şeklinde birkaç kavram kullanılmaktadır.¹³⁷ İngilizcede nahta benzer örnekler arasında *Organization of Petroleum Exporting Countries* ifadesi OPEC, *United State of America* ifadesi U.S.A., *The United Nations Educational Sceintific and Cultural Organizations* ifadesi U.N.E.S.C.O şeklinde kısaltılmıştır.¹³⁸ Bunun dışında İngilizcede ön ek kullanılarak pek çok bilimsel terim türetilmiştir. Örneğin elektirik terimi olan "transistor" aktarma anlamındaki "transfer/النقل" ve "direnc anlamındaki "resistor/المقاوم" "resistor" sözcüklerinin birleşmesiyle, ilkinden "tran" ikincisinden "sistor" kısımlarının alınmasıyla yapılmıştır. Bu terim Arapçaya naht yoluyla değil olduğu gibi çevrilerek "ترانزستور" olarak aktarılmıştır.¹³⁹

1. Naht'ın Gaye ve Gerekçeleri

Nahtı bir sözcük türetme yöntemi olarak kullanmanın sebeplerinin neler olduğu ve bu yöntemden nasıl yararlanmak gerektiği konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a. *Kısaltma*: Naht sayesinde iki sözcük tek bir sözcük olmaktadır. Bu da kısaltma yoluyla, ifadenin kolay ve hızlı söylenmesini sağlamaktadır. İbn Fâris

¹³⁵ Mücahid, Abdulkerim, *ed-Dilâletu'l-Lugaviyye inde'l-'Arab, Dâru'l-Beydâ' li'n-Neşr ve't-Tevzi'*, Amman, ty., s.140.

¹³⁶ Özcan Başkan, *Bildirişim, İnsan-Dili ve Ötesi*, Altın Kitaplar, İstanbul 1988, s.138-140.

¹³⁷ Muhammed Ali El-Huli, *A Dictionary Theoretical Dictionary*, Beyrut 1991, s., 3-4, 33, 45; Muhammed Hasan Bâkallâ ve diğ. *A Dictionary of Modern Linguistic Terms*, Beyrut 1983, s. 100.; Muhammed Hasan Abdulaziz, *en-Naht fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Beyrut trs., s. 77-79

¹³⁸ Şahin, Abdussabur, *el-Arabiyye Lugatu'l-Ulûm ve't-Tekniye*, s. 294.

¹³⁹ Abdulaziz, *a.g.e.*, s.35.

bununla ilgili olarak, “Araplar iki sözcüğü bir sözcük yapmaktadırlar. Bu bir tür kısaltma (ihtisar) türüdür. Örneğin “عبد” ve “شمس” sözcüklerine nispet yapılmakta ve bu da “عَبْشَمِي” şeklinde kısaltılmaktadır.¹⁴⁰ Ayrıca naht yöntemiyle uzun bilimsel ibareler ve birleşik sözcükler, aynı anlamı ifade eden tek bir sözcüğe dönüşebilmektedir.

b. Dili zenginleştirme: Naht, dilin sözvarlığını geliştirme ve zenginleştirme amacıyla, bir yöntem olarak kullanılabilir. Bu yöntemle mevcut sözcük veya cümlelerden yararlanılarak, yepyeni anlamlar için, daha önce Arapçada lafzı olmayan yeni sözcükler türetilmektedir. Yani, naht yöntemiyle, dilde daha önce bulunmayan ve bir başka sözcüğün de istenen anlamı vermediği durumlarda yeni anlamlar için yeni sözcükler türetilir. Bu da dilin sözcük hazinesinin zenginleşmesine yol açmaktadır. Ayrıca naht şekliyle türetilen yeni sözcük, tekil olarak alındıkları sözcüklerin anlamlarını taşımamakla birlikte mana ve lafız zenginliği bakımından bir daralma oluşturmamaktadır.¹⁴¹

2. Naht'ın Kuralları ve Türleri

Klasik kitaplardaki naht örnekleri; naht olgusunu bütün yönleriyle kavramak ve bununla ilgili temel kuralları tespit bakımından hayli önem taşımaktadır. Ancak, bu örneklerden, naht yapılırken, alınması gereken ve gerekmeyen harflerin hangisi olduğunu belirleyen kurallara ilişkin kesin ve doyurucu açıklamalar kolayca çıkarılamamaktadır. Buna rağmen İsmail Mahzar, Ramsîs Curcis ve Abdullah Emin gibi çağdaş dilbilimciler ve Arap Dil Kurumları nahtla ilgili, türetme de de göz önünde bulundurulmuş bir takım kurallar belirlemişlerdir.¹⁴² Abdulkadir el-Magribî, *Arapçada rubâ'î ve humâsî kelimelerin birçoğunu iki kelimedenden oluştuğu söylemek mümkündür. Örneğin دحر kelimesi حر ve حرى kelimelerinden, هرب kelimesi هرب ve ولي kelimelerinden oluşmuştur* demektedir.¹⁴³ Ancak Abdülhak Fâdîl et-Tihâmi Râcihî gibi bazı dilbilimciler bu kurallara dikkat etmemişlerdir. Bunun sonucunda türettikleri terimler kendi içinde uyumlu olmadığı gibi, aynı anlamdaki bir diğer dilcinin türettiği sözcükten çok farklı olmuştur. Naht karşıtları bu durumu eleştirmişler ve naht taraftarlarının her birinin kendine has, birbirlerinden çok farklı

¹⁴⁰ İbn Faris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *es-Sahibi fi Fikhi'l-Luga ve's-Sünenü'l-'Arabi fi Kelamiha*, el-Mektebetu'l-Lugaviyyeti'l-Alemiyye, Beyrut, 1963, s.227.

¹⁴¹ Emîn, Abdullah, *a.g.e.*, s. 392.

¹⁴² Corcis, Ramsîs, “en-Naht fi'l-Lugati'l-'Arabiyye”, *MMLA*, Kahire, 1961, XIII, s.65.

¹⁴³ el-Magribî, *el-İştikâk ve't-Ta'rib*, Matbaatu'l-Hilâl, Kahire, 1908, s.24.

yöntemlerini, bir terim için pek çok menhût sözcük oluşturulmasını, naht için ortak bir kuralın bulunmadığı şeklinde yorumlamışlardır. Dolayısıyla onlara göre nahtın bir türetme yöntemi olarak kullanılması uygun değildir.¹⁴⁴ Halbuki naht için bazı kurallar bulunmaktadır ve bunları şöyle özetleyebiliriz:

a. *Menhût sözcük Arapça bir kalıpta türetilmeli:* Klasik dönemdeki بِسْمَل *bismele* gibi naht örnekleri Arapçanın bilinen, söylenişi kolay ve kulağa hoş gelen vezinlerindeki menhût sözcüklerdendir. Menhût sözcüğün bir vezne uygun olması onun diğer kalıplarda çekimini de kolaylaştıracaktır.

b. *Arapça sözcüklerin harf sayısını aşmamalı:* Bilindiği gibi Arapça fiiller, eklemeleriyle birlikte en fazla altı, isimler ise yedi harften oluşur. Menhût sözcüklerin de bu sayıları aşmaması gerekir. Aksi takdirde türetilen sözcüğün hem söylenişi zor olmakta hem de bunlar kulağı tırmalamaktadır.

c. *Menhût sözcükte harflerin uyumlu olması:* Arap dilinde “ح – خ – ط-ظ-ع-غ” gibi kimi harflerin, diğer harflerle birlikte söylenmesi dile ağırlık vermekte ve kulağa hoş gelmemektedir. Fasih sözcüklerde bulunmaması gereken tenâfuru'l-huruf (harf uyumsuzluğu) özelliğinden uzak olması gerekmektedir. Bu tür harflerden iki ya da daha fazlasının menhût sözcükte olmaması gerekir.

d. *Rubâi veya humâsî menhût kelimelerde, dil ucuna dokunularak çıkarılan ve zelaka harfleri denilen “ب-ر-ف-ل-م-ن” gibi harflerinden biri bulunmalıdır.*¹⁴⁵

e. *Birleştirilen sözcüklerin harfleri ortak bir ölçüye göre alınmalıdır.* Örneğin “toprağın iyileştirilmesi” anlamındaki “استصلاح الأرض” terimini “استصأرض” şeklinde naht yaparken ilk kelimededen üç harf, ikinci sözcüğü olduğu gibi almaktadır. Ancak “gelişim bozukluğu” anlamındaki “انحراف تطوري” teriminden “حفظوري” menhût sözcüğünü türetirken kimi harfleri tamamen kaldırmaktadır. Burada her iki menhût sözcükte ortak bir kural olması gerekmektedir.

Mevcut örnekler, nahtın genellikle fiil, isim, harf/edat şeklinde yapıldığını göstermekte ve menhût sözcüğün de genellikle rubai olduğunu ortaya koymaktadır. Menhût sözcükler halk arasında kabul gördükten sonra sözlüklerde yer alır. Örneğin,

¹⁴⁴ Abdulaziz, *a.g.e.*, s.85-89.

¹⁴⁵ Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 191.

Webster's New International Dictionary sözlüğüne bu türden yeni kelimeler yer almıştır.¹⁴⁶

Nahtın yapı bakımında dört türü vardır:

1. *Naht-ı fi'li*: Cümlede bulunan قال (kâle) gibi bir fiilin mef'ulünün ya da cümlelerin anlamını yansıtacak birkaç sözcüğün bir fiil oluşturacak şekilde birleşmesidir. Örneğin أنت بأبي أنت 'Babam sana feda olsun dedi' cümlesinden, aynı anlamı ifade edecek şekilde بأباً fiili elde edilmiştir. Menhût fiil, cümledeki bâ harfi cerinin ve babam anlamındaki أبي kelimesinin ب harfleri ve أنت zamirinin hemzesinin birleşmesinden oluşmuştur.¹⁴⁷ Naht-ı fi'ilinin kalıbı فَعَّلَ kalıbıdır. Bu kalıp geçmişte olduğu gibi günümüz Arapçasında da çokça fiil türetilmektedir. Klâsik Arapçada menhût filler ve dayandıkları şekillere şunlar örnek verilebilir: سُبْحَانَ (قال سبحان الله) 'Süphanellah dedi'; حَوْلَقَ (قال لا حول ولا قوة إلا بالله) 'lâ havle velâ kuvvete' dedi; حَسْبِيَ (قال حسبي الله) 'Allah bana yeter dedi'.¹⁴⁸

2. *Naht-ı vasfî*: Nitelik bildiren iki sözcükten aynı ya da daha kuvvetli anlamda tek bir sözcük türetilmesidir. Örneğin "kuvvetli adam" anlamındaki صَدِيدٌ sözcüğü sert anlamındaki صَدٌّ ve صَدْمٌ sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.¹⁴⁹

3. *Naht-ı ismî*: İki sözcüğün tek bir isim oluşturacak şekilde kaynaştırılmasıdır. Sert toprak anlamına gelen جَدٌّ ve taş anlamındaki جَمْدٌ sözcüklerinden kaya anlamındaki جَمْدٌ kelimesi elde edilmiştir.¹⁵⁰ Menhût sözcüğü oluşturan isim ses yansıması da olabilir. صَهْلٌ 'yaygaracı kadın' ve صَهْلٌ 'kişnedi' ve صَلَقٌ 'yaygarayı bastı' ses yansımaları sözcüklerden oluşmuştur.¹⁵¹

4. *Naht-ı nisbî*: İsim tamlaması şeklindeki özel ismin nisbeti yapılırken terkipteki isimlerin kaynaşmasıdır. عَبْدُ الدَّارِ ve عَبْدُ الشَّمْسِ isimlerinin عَبْدِ الدَّارِ ve عَبْدِ الشَّمْسِ gibi.¹⁵² Bu olay daha çok kabile adlarında görülür.¹⁵³ Fakat bunun dışında da

¹⁴⁶ el-Kâsimî, 'Ali, 'İlmu'l-Luga ve Sinâ'atü'l-Mu'cem, 1. Baskı, Câmia'tu Melik Su'ûd, Riyad, 1991, s.164.

¹⁴⁷ Hilmi Halil, a.g.e., s.90.

¹⁴⁸ Emîn, a.g.e., s.393.

¹⁴⁹ Emîn, a.g.e., s.402.

¹⁵⁰ Afgânî, a.g.e., s.128.

¹⁵¹ Emîn, a.g.e., s.403.

¹⁵² Hilmi Halil, a.g.e., s.91.

¹⁵³ Emîn, a.g.e., s.394.

olur. Şâfî ve Ebû Hanîfe'nin isimlerinden شَفَعَنْتَنِي, Ebû Hanife ve Mu'tezile kelimelerinden حَنَفْتَنِي sözcükleri türetilmiştir.¹⁵⁴

3. Naht – İştikâk İlişkisi ve Bir Türetme Yöntemi Olarak Naht

Daha öncede kısaca işaret edildiği üzere, naht olgusunun bir iştikâk türü olup olmadığı konusu hayli tartışmalı bir husustur. Klasik dilbilimler arasında konu bu açıdan ele alınmamışken çağdaş dilbilimciler bu olguyu tanımlanın ötesinde ele alarak, bundan bir sözcük türetme yöntemi olarak yararlanılıp yararlanılamayacağı hususu üzerinde durmuşlardır. Çağdaş dilbilimciler bu konuda dört gruba ayrılmaktadır.

İlk grup, nahtı önemli bir türetme yöntemi kabul etmekte ve bunu iştikâk tanımının unsurlarını içerdiğini söylemektedirler. Zira iştikâk da naht de bir şeyden yeni bir şeyi türetme, çıkarma / توليد anlamı taşımaktadır. Her iki olguda asıl (türetilen) ve fer' (türeyen) vardır. İkisi arasındaki fark, sadece bir veya daha fazla sözcüğün naht ya da iştikâk yöntemlerinden biriyle, çekimli bir kıyasa dayalı olarak türetilmesidir.¹⁵⁵

İkinci gruptaki dilciler naht olgusunun bir türetme yöntemi olduğu görüşüne tümüyle karşıdılar. Onlara göre naht, Arap dilinin türetimsel sistemine (نظام اللغة) aykırıdır. Bu yüzden onu bir türetme yöntemi kabul etmek mümkün değildir. Önceki dilbilimcilerde bu olguyu bir türetme çeşidi olarak kabul etmemişlerdir. Zira naht iki veya daha fazla sözcükten yeni bir sözcük elde etmek iken, iştikâk sadece bir sözcükten yeni bir sözcük elde etmektir. Ayrıca iştikâkın amacı yeni bir anlam ortaya koymak iken, nahtın amacı sadece kısaltmaktır.¹⁵⁶ Diğer taraftan naht karşıtları, sözcüktüretiminde geçmişin dil mirasının bütünüyle tetkik edilip, yeni gelişmeye uygun lafızlar aranması gerektiğini ifade etmektedirler. Ayrıca, klasik dönemlerdeki menhût sözcüklerin çoğunluğu önceleri cümle ya da bir ifade iken, Araplar bunları kısaltarak menhût hale çevirdiler. Bu sebeple dilbilimciler, bu naht örneklerinin sözcük türetme yöntemi oluşturabilecek düzeyde yeterli olmadığını belirtirler.

¹⁵⁴ Hilmî Halîl, *a.g.e.*, s.411.

¹⁵⁵ Subhi Sâlih, *Dirasât fî Fıkhı 'l-Luga*, s.243-244.

¹⁵⁶ Tarzî, Fuad Hannâ, *el-İştikâk*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 2005, s.291; Muhammed el-Mubarek, *Fıkhı 'l Luga ve Hasâisu 'l- Luga 'l-Arabiyye*, Beyrut,1986, s.148-149.

Üçüncü grubun öncülüğünü yapan Abdulkadir el-Magribî her iki karşıt görüşün ortasında bir tutum izler ve nahtı bizatihi bir türetme olmadığını ancak, türetme kabilinden bir olgu kabul edilebileceğini belirtir. Zira iştikâkta sadece bir ksözcükten yeni bir sözcük türetilirken, nahtta iki ya da daha fazla sözcükten yeni bir sözcük türetildiği ve bunun da menhût bir sözcük olduğu bilinmektedir.

Dördüncü grubu ise, tek başına Mahmud Şükri el-Âlûsî temsil etmektedir. O nahtı büyük iştikak grubundan (الاشتقاق الأكبر) kabul ederek, onu “kendinden sözcük türetilen lafızların bütün harflerini, alınan lafız için asıl kabul etmeksizin bir lafızdan başka bir lafız çıkarmaktır” diye tanımlamaktadır. O, yeni türetilen lafızda harflerin sıra takip etmesini gerekli görmemekte, sadece mahreç bakımından uyumlu olmasını yeterli kabul etmektedir. Buna göre, büyük iştikâktaki “نهق” kelimesinden “نعق” türetilmesi, “لاحول ولا قوة إلا بالله” cümlesinden “الحوقة” türetilmesine benzemektedir

Âlûsî'nin bu yaklaşımı bazı modern dönem yazarları tarafından kabul edilmemiş ve büyük iştikâkın, bazı türetme unsurlarını barındıran yeni bir sözcük ortaya koyma özelliğiyle nahttan ayrıldığını ifade etmişlerdir. Onlara göre naht, bizatihi bir türetme değil ona benzeyen bir yöntemdir. Nahtta yeni bir sözcük ortaya koyma unsuru açıkça olmakla birlikte, iştikâkla arasında önemli farklar bulunmaktadır.

Nahtı bir türetme yöntemi olarak kabul edilmesi yanı sıra, bu yöntemin hangi ölçülerde sözcük türetmede kullanılabileceği konusunda da tartışmalar yaşanmıştır. Bu yöntemi fazla önemsemeyip, bunun sadece zaruret olduğunda kullanmak gerektiğini söyleyenlerin yanında, bu yöntemi sözcük türetiminde bir ihtiyaç kabul ederek, ona hayli önem atfedenler de bulunmaktadır. Zaruret anında kullanılması gereğini ifade edenler, zaruret durumunun, genel türetme kurallarının uygulanamadığı bilimsel terimlerin türetiminde ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Ayrıca bir sözcüğün ya da kavramın Arapçaya aktarımında güçlükler yaşandığında zaruret hali görülmekte ve bu durumda naht yöntemini kullanma gereği ortaya çıkmaktadır.

Naht yöntemi ile isim mi fiil mi türetileceği konusunda bazı görüşler vardır. Her ne kadar iştikâk yönteminin daha çok fiil türetimi için kullanıldığı söylenebilirse de, naht için aynı tespit geçerli değildir. Günümüzde bilimsel terimlerin

türetilmesinde kullanılan naht örnekleri ve klasik naht örnekleri, bu yöntemin daha çok yeni isimler türetilmesinde kullanıldığına işaret etmektedir.¹⁵⁷

Modern dilbilimcilerden Subhî Salih ise, konuyla ilgili olarak şu sonuca varmaktadır: “Menhût sözcükte harfler bir araya getirilirken bu harflerin birbiriyle uyumuna ve türetilen sözcüğün Arap dilinin kurallarına ve kalıplarına uygmasına dikkat edilmelidir. Bu şartların sağlanmasıyla, diğer türetme yöntemlerinde olduğu üzere naht yöntemiyle türetme, Arapçanın geliştirilmesi ve zenginleştirilmesinde uygun bir yol kabul edilebilir”.¹⁵⁸

Bu tartışmada bir diğer modern dilbilimci Abbas Hasan’ın görüşleri de önemlidir. “Nahtın kabul ve red edilmesi konusunda yeniden tartışmalar başlamıştır. Doktorlar, eczacılar, kimyacılar, biyologlar, zoologlar ve diğer teknik alanda çalışan bilim adamları nahtın kullanılması ve bu olgunun yabancı terimlerin Arapçaya çevirisinde onlara kolaylık sağlayan iyi bir araç olduğunu ifade etmişlerdir.”¹⁵⁹

Görüldüğü gibi naht, dilbilimciler açısından kurallı veya kuralsız olduğu tartışılmakta ve Kahire Dil Kurumu, naht olgusunun kıyâsiliğinin kabul edilebilirliği konusunda şüpheli bir tavır sergilemektedir. Bununla beraber doktorlar, eczacılar, kimyagerler, zoologlar yabancı terimleri Arapçaya tercüme ederken, kendilerine yardımcı olacak araçlardan biri olarak nahtın kabul edilmesi taraftarıdır.

---

¹⁵⁷ Soner Gündüzöz, “Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel Sınırları Üzerine”, *Nüsha*, III ((Kış 2003), sayı 8, s.17.

¹⁵⁸ Subhi Sâlih, *Dirâsat Fî Fıkhî'l-Luga*, s.74.

¹⁵⁹ Abbâs Hasan, *el-Lugatu ve'n-Nahv*, Daru'l-Maarif, Kahire 1966, s. 245; İbrahim Enîs, *Min esrâri'l-luga*, s. 74-75.

İKİNCİ BÖLÜM

KİŞİSEL VE KURUMSAL TERİM ÇALIŞMALARI

A. KLASİK DÖNEMDE TERİM ÇALIŞMALARI

Emevî döneminde Ömer b. Abdulaziz (99-101/717-720)'in emri ile İbn Mâserceveyh'in *Ehren el-Kas* adıyla bir tıp kitabını Arapçaya çevirmesi çok erken zamanlardan itibaren çeviri işinin sistemli olarak yürütüldüğünü göstermektedir.

Çeviri hareketleri İslam toplumlarında derin ve çok yönlü bir miras bıraktı; ancak, var olduğu sürece bu hareketi besleyen Arap bilim ve felsefe geleneğinden yalıtılmış bir çeviri hareketinden bahsetmek tarihsel olarak yanlıştır. İlk çevirilerin yapıldığı alıcı aşamanın Arap felsefî ve bilimsel düşünüşünün gelişmesini ve böylece yaratıcı bir düzeye erişmesini sağladığı şeklindeki yanlış izlenimden kaçınmak gerekir. Eğer bu uyarı akılda tutulursa çeviri hareketinde Arap bilimi ve felsefesi açısından kendine özgü olanın ne olduğu anlaşılır.¹⁶⁰

Yunanca- Arapça çeviri hareketinin dil açısından özel başarısı, kavramları için teknik söz dağarcığı olan bir Arapça bilim yazını oluşturmasının yanı sıra İslam toplumlarının geçmişteki entelektüel başarıları ve günümüz ortak Arap dünyası mirası için uygun bir araç olan yüksek bir ortak dil ortaya koymasındadır. Yunan dili için taşıdığı anlam da en az bu kadar olağanüstüdür. Hareket gelecek kuşaklar için hem kayıp Yunanca metinleri, hem de mevcut Yunanca yazmaların daha güvenilir Arapça çevirilerini geleceğe taşıdığı gibi, dindışı Yunanca eserlere yarattığı taleple, bu yazmaların majiskül yazıdan miniskül yazıya geçirilmesini hızlandırarak Yunanca yazmaların da korunmasına katkıda bulundu.

Daha geniş ve temel bir düzeyde bakarsak, çeviri hareketinin önemi bilimsel ve felsefî düşüncenin belirli bir dil ve kültürle sınırlı olmayan, uluslararası bir karakter taşıdığını tarihte ilk kez ispatlamış olmasıdır. Abbâsî toplumunda kalıba dökülen Arapça kültürü, Yunanca felsefe ve bilim düşüncesinin evrenselliğini tarihsel olarak ortaya koymakla, Yunan Bizansı'na ve Latin dünyasına bir model sağlayarak bu düşüncenin daha sonra kolayca hayata geçirilmesinin temelini attı. Bizans'taki hem Lemerle'in 9. yüzyıl "ilk Bizans Hümanizmi" hem de daha sonra

---

¹⁶⁰ Gündüzöz, *a.g.e.* ,s.222.

Paleologosları'nın Rönesans'ı, Batı dünyasında ise Haskins'in 12. yüzyıl Rönesans'ı adını verdiği dönem ile gerçek Rönesans, işte bu temeller üzerine yükseldi.¹⁶¹

Abbâsî döneminde çeviri konusunda Abdullah b. el-Mukaffa (ö.142/762), Yahyâ b. el-Batrîk (h.IV/m.X. yüzyıl) Yuhanna b. Mâseveyh (ö.243/857), Kusta b. Lûkâ el-Ba'lebekkî (Konstans b. Lukas) (ö.300/913) önemli kişilerdir. Bu kişiler yaptıkları çevirilerde terimlere karşılıklar bularak, Arapçada sistematik kelime türetim yolunu başlatan öncülerdir. Abbâsî döneminin çeviri alanındaki tartışmasız duayeni Huneyn b. İshâk el-'Îbâdî (Johannitus) (ö.260/873), oğlu İshâk b. Huneyn, yeğeni Hubeyş b. el-A'sam (ö.III/IX)'ın da terimlere karşılık bulma işindeki payları göz ardı edilemez. Huneyn ve medresesi, Yunanca, Süryânîce ve Farsça bilim ve tıp terimlerini bazen tercüme; bazen iştikâk yoluyla Arapçaya aktarmışlardır. Mecaze ve teşbihe de başvurmuşlardır.

Huneyn ve çalışma arkadaşlarının ve 4./10. yüzyılın başlarındaki diğer çevirmenlerin yakaladığı yüksek çeviri tekniği düzeyini ve filolojik kusursuzluğu, hamilerin gösterdiği cömertlikle açıklamak gerekir. Çevirmenlerin bilimsel söylem için geliştirdiği sözcük hazinesi ve Arapça üslup günümüze kadar standart kalmıştır. Bu dönemde çeviri faaliyetlerinde iki yöntem uygulanmıştır. Bunlardan biri Yuhannâ b. el-Batrîk ve İbnu'n-Nâ'ima el-Hımsî'nin harfî tercüme yöntemi; diğer yöntem ise Huneyn b. İshâk'ın ve el-Cevherî'nin tefsîrî tercüme yöntemidir.

Harran (Hellonopolis)'da süregelen çeviri faaliyetleri, Sâbit b. Kurra (ö.288/901), Astronom el-Battî gibi bilim adamlarının faaliyetleri de önemlidir. Bu arada Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (ö.252/862) ve Harizmî (ö.232/846)'nin çalışmaları da kayda değer niteliktedir. Kindî bazı Yunanca sözcüklerin Arapçalaştırılmasında Yunanca kökeni esas almıştır. Kindî *hulê* kelimesinin tercümesi olarak tıyn=çamur parçası terimini benimsemiştir. Böylece o, mütercimler tarafından *heyula* olarak Arapçalaştırılan kelimenin asıl karşılığını koymak istemiştir. İshâk b. Huneyn de onun etkisinde kalmış olacak ki *fi'n-Nefs* kitabının tercümesinde *heyula*'ya karşılık olarak kısmen tıyne, bir çok yerde de *heyula* kelimesini kullanmıştır.

---

¹⁶¹ Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev. Lütfi Şimşek, Kitap yay., İstanbul, 2003, s.183-184.

Milâdî 9. yüzyılda el-Mansûr, er-Reşîd ve el-Me'mûn döneminde pek çok bilim adamı Yunanca, Süryânice ve Farsçadan çeviri yapmıştır. Beytu'l-Hikme bir tercüme bürosu olarak çalışmış ve bu dönemde pek çok yeni kavrama Arapça karşılık bulunmuştur. Söz konusu tercüme faaliyetinde Yunan politeizmi ve Antropomorfist tanrı anlayışı içinde doğan bir felsefî sistemin tercümesi yapılırken kavramlaştırmanın nasıl olacağı en önemli problem olarak görülmüştür. Matematik, astronomi, tıp vb. ilimlerdeki teknik terimlerin, Arapçaya aktarılması da başka bir problem olmuştur. Halife Mütevekkil bu mektebi ıslah etmiş, yenileştirmiş ve Huneyn'i onun başkanlığına getirmiştir. 9. yüzyılın ilk yarısında Süryanice çeviriler, ikinci yarısında Arapça çeviriler ekseriyeti oluşturmaktaydı.

İslam tarihinde kütüphanelerin devlet eliyle yakıtılmasına ilişkin zaman zaman dile getirilen iddialarla ilgili olarak Gibbon tarafından yapılan *Halifeler bütün Yunan eserlerini tercüme ettirdikten sonra metinleri yakıtırdılar. Bu suretle tefekkür yalnız Arap dilinde olmasını temin ettiler* şeklindeki yorum, İslâm dünyasında çevirinin salt çeviri olmaktan öte Araplarca özümsemesine çalışılan bir ameliye olduğunu ortaya koymasından önemlidir.¹⁶² Biraz da imparatorluk nedeniyle bütün kültürler birbiriyle iç içe geçmiştir; hiçbiri tek ve katışıksız değildir. Sorun bu birbirinden farklı bileşenlerin imparatorluk aracılığıyla bir araya gelerek incelediğimiz özgün kültürel yapıyı oluşturdukları özel tarihsel süreci açıklayabilmektir. Öz ayrıntıdadır; hem bu bileşimin neden belirli bir zamanda ve belirli bir yerde ortaya çıktığının sebeplerini ortaya koymak, hem de aynı unsurların görünüşte var olmalarına rağmen başka yerlerde ortaya çıkmayışını açıklayabilmek için ayrıntılara bakmak gerekir. Bizans toplumu bu eski bilimcenin mükemmel bir örneği gibidir: Yunanca konuşmalarına ve Yunan kültürünün doğrudan mirasçıları olmalarına rağmen, Bizanslılar asla ilk Abbâsî toplumunun eriştiği bilimsel düzeye ulaşamadılar ve daha sonraları, kökeni eski Yunanistan'a uzanan düşünceleri Arapçadan çevirmek zorunda kaldılar.¹⁶³

---

¹⁶² Gündüzöz, *a.g.e.*, s.222-224.

¹⁶³ Gutas, *a.g.e.*, 2003, s.180.

Bir bilim dilinin, en genel anlamda, bilimi oluşturan veri ve bilgileri sözlü ve yazılı olarak başkalarına aktarmada sürekli bir biçimde kullanılır durumda olması gerekir.

Arap dünyasında kısa sürede felsefe, tıp, astronomi gibi alanlarda Arapça ciltlerce kitap yazılması Arapçanın bilim dili olarak yeterliliğini göstermektedir. Örneğin Farabi mantık, eğitim, biyoloji, teoloji, felsefe, matematik, geometri ve tıp gibi alanlarda 118 eser yazmıştır.¹⁶⁴ İbn Sina, *el-Kanun* adlı eserinde yüzlerce terim türetmiştir. Çok erken dönemden itibaren, bilim dallarında bir ayrıma gidilmiştir.¹⁶⁵ *İhvani Safa Risaleleri*'nde ilimlerin üç kısma ayrıldığını görüyoruz. Bunlar Riyada, Şeriyye ve Felsefiyye.

Süryaniler, İskenderiyye ve Antakya'da Yunan düşüncesini müslümanlara tercüme yoluyla nakletmişlerdir. Doktorlar Apokrat, Calinus ve Aristonun kitaplarına önem atfediyorlardı.¹⁶⁶

İslam medeniyetinin geliştiği bölgede, islamdan önce bilimsel hareketlilik vardı. Süryanilere ait Mezopotamya bölgesinde, Süryanice ve Yunanca ilimlerin okutulduğu onlarca okul vardı. Buralarda çok sayıda kütüphanenin de olduğu bilinmektedir.¹⁶⁷

Bilimsel birikim neticesinde, klasik dönemde çok sayıda bilimsel sözlük hazırlanmıştır. Kindî'nin (801-866) *Risale fi Hududi'l-Eşya'sı*, Farabi'nin (870-950) *İhsâu'l-Ulum'u*, Havarizmî'nin (870-850) *Mefâtihu'l-Ulum'u*, İbn Sîde'nin *el-Muhassas'ı*, et-Tehâvî'nin *Keşşâfu Istilahâti'l-Funûn'u*, en-Nuveyrî'nin *Nihâyetu'l-Erib fi Funûni'l-Edeb'i*, Cürcanî'nin (1340-1413), *et-Ta'rifât'ı*, el-Makrizî'nin *es-Sulûk li Marifeti Duveli'l-Mulûk'u*, Sıddık Hasan Han'ın *Ebcedu'l-'Ulûm'u*, Ebu Bekr el-Havarizmî'nin *Mufîdu'l-'Ulûm'u*, el-Menavî'nin *Makâlîdu'l-'Ulûm'u*, İbn Baytar'ın *el-Cami' li Müfredatı'l-Edviye ve'l-Aziye'si* günümüze kadar ulaşmış bilimsel eserlerden bazılarıdır.

¹⁶⁴İsamuddin Abdurrauf, el-Kafi, "Hareketu Terceme fi'd-Devleti Abbasiyye", *Ebhasu Mü'temarat ed-Devli et-Terceme ve Devruha fi Tefâuli'l-Hadarat*, I, 207-233.

¹⁶⁵İsamuddin Abdurrauf, a.g.m., s.207-233

¹⁶⁶İsamuddin Abdurrauf, a.g.m., s.207-233

¹⁶⁷Zemzem Sa'd Hilal, "et-Terceme beyne'l-arabiyye ve's-sürmayyi, Hareketu Terceme fi'd-Devleti Abbasiyye", *Ebhasu Mü'temarat ed-Devli et-Terceme ve Devruha fi Tefâuli'l-Hadarat*, II, 1811-1824.

B. MODERN DÖNEMDE TERİM ÇALIŞMALARI

1. KİŞİSEL FAALİYETLER

Modern dönemde Arapçada yeni sözcükler ve terimler türetme konusunda faaliyetler sürmektedir. Bu faaliyetler iki dönemde incelenebilir. İlk dönem resmî kuruluşlar öncesi dönem, ikincise 20. yüzyıldan itibaren resmî kuruluşların faaliyete başladığı dönemdir.¹⁶⁸

Kişisel çalışmaların et-Tahtâvî (1801-1873) ve çağdaşları ile başladığı söylenebilir. Pek çok kelimenin terimleşmesi et-Tahtâvî ve çağdaşları sayesinde mümkün olmuştur. Örneğin *kâmûs* kelimesini terim anlamında ilk kullanan kişi et-Tahtâvî'dir. Sözcük en erken 1822-1832 yıllarına dayanır.¹⁶⁹ Arap terimciliğinin diğer öncü isimlerinden bazıları Ahmed Fâris eş-Şidyâk (1804-1887), Corcî Zeydân (1861-1914), İbrahim el-Yâzıcî (1847-1906), Anistas Mârî el-Kermelî'dir (1867-1947).¹⁷⁰ الجواز 'pasaport', الرُّذْهَة 'salon', القَفَّاز 'eldiven', الصحافة 'basın' bu dönemde uydurulmuş bir takım kelime örnekleridir.¹⁷¹

İlk dönemde kişilerin türettikleri terimlerden çoğu benimsenmemiştir. Sandöviç anlamında türetilmiş olan المشطور، و الشاطر، و بينهما كأمخ 'iki dilim arası turşulu' kelimesi bunun tipik bir örneğini oluşturur.¹⁷² Dil kurumlarında ise daha profesyonelce sözcük türetimine gidilmiş, kurumların türettiği sözcüklerden halkın kulağına güzel gelenler zamanla yerleşmiştir. Vâfî, "Türetilen sözcük, fırlatılmış bir taşa benzer, artık bu sözcüğü kullanıma açan ilk elin onun üzerinde bir müdâhale şansı kalmamıştır" demektedir.¹⁷³ Bu anlamda zaman uydurma sözcüklerin ayıklanmasında ve terim birliğinin sağlanmasında en iyi ilaç olmuştur. Örneğin astronomi terimi için önceleri tercüme yoluyla الأسترونوميا sözcüğü kullanılırken yaklaşık yüzyıl sonra الهَيْئَة sözcüğü ve bunun yanında الفلك sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Nihayet felek kelimesi diğer kelimeleri yok etmiştir. Arapçada telefon kelimesinin de geçirdiği tarihî süreç çok ilginçtir. Telefon anlamında تَلْفُون، تَلْفون،

¹⁶⁸ Medkur, İbrahim, *Mecma'u'l-Luga 'Arabîyye Selâsîne 'Âmen*, Kahire, ts., s.14,15,16, 58.

¹⁶⁹ Hicâzî, Mahmud Fehmî, "Kadiyyetu'l-Mustalâhi'l-Lugaviyyi'l-Hadîs", *MMLA*, , Kahire, 1985, LVII, 123.

¹⁷⁰ Mahmud Fehmî Hicâzî, *a.g.m.*, s.123

¹⁷¹ Halil, Hilmi, *el-Muvellid*, s.575.

¹⁷² Medkur, İbrahim, *a.g.e.*, s.59.

¹⁷³ Vâfî, Ali Abdu'l-Vâhid, *İlmu'l-Luga*, Nahdatu Mısır, Kahire, 2004, s.283.

تليفون، مسماع، إرزيز، سَمَاعَة كبريت، سَمَاعَة حديث بالسلك، آلة تكلم عن بعد، آلة متكلمة، تلغرف ناطق، تليفون، مسماع، إرزيز، سَمَاعَة كبريت، سَمَاعَة حديث بالسلك، آلة تكلم عن بعد، آلة متكلمة، تلغرف ناطق، هاتف تليفون، مسماع، إرزيز، سَمَاعَة كبريت، سَمَاعَة حديث بالسلك، آلة تكلم عن بعد، آلة متكلمة، تلغرف ناطق، هاتف تليفون ve هاتف تليفون tutunmuş diğerleri ise kaybolmuştur.¹⁷⁴

Günümüzde dilbilim alanında uzman olan kişilerin dışında kelime uydurmanın kavram karmaşasına yol açacağına, bunun ise iletişimde sıkıntı oluşturacağına altın çizen çağdaş Arap dilbilimcilerinden Hilmî Halîl, bu şekilde uydurulmuş العُلبَةُ ‘kutu’ kelimesinden عَلَّبَ ‘kutuladı’, الإنسان kelimesinden تَأَنَّسَ ‘insan oldu’ gibi kelimeleri örnek verir. Halîl bu durumu vücudun aldığı gereksiz kilolara benzetir.¹⁷⁵ Toplumsal ve medenî ihtiyaçları karşılamaya yönelik olmayan ve zaman zaman yazarların veya konuşmacıların bazen komiklik olsun diye, bazen de dilde yenilik yapma gayesiyle başvurdukları bu yola Arap filolojisinde *et-tevlîdu’l-marazî* adı verilir. Bu kelimeler dile bir zenginlik getirmez.¹⁷⁶ Terim Türkçedeki uydurukçacılık kelimesine denk düşer.

Modern dönemde terim çalışmalarının durumunu ortaya koymasına açısından et-Tahtâvî’nin görüşleri önemlidir.

et-Tahtâvî’nin sözcük türetmek üzere kullandığı bir yöntem Fransızca terimlerin Arapçalaştırılmasıdır. Bu, Fransızca terimlerin, Arapçanın ses (fonolojik) ve şekil (morfolojik) yapısına uydurulması anlamına gelmektedir. et-Tahtâvî, *Tahlîs*’te sözcüklerle meşgul olurken, “telaffuzları korudum ve elden geldiğince (bunları Arapçasında) gösterdim” diye belirtmektedir. Bazen de güzel açıklamalar yaptım. Aşağıda bu yöntem üzerinde bir parça durulacaktır. İkinci yöntem ise, yeni karşılaşılan fikir ve nesnelere ifade etmek üzere, klasik Arapçaya ya da konuşma diline ait terimlerin *yeniden ihyası* şeklindedir.

et-Tahtâvî, kültürel unsurların ya da düşüncelerin tanımı kapsamında, dönemin Arapça terminolojisiyle ifade edilmeyen pek çok Fransızca kelimeyi Arapçalaştırma yolunu denemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, çoğu kez, bu terimlerin Fransızca telaffuzlarıyla uyumlu tanımlamalar kullanmıştır. Şöyle ki;

¹⁷⁴ Gündüzöz, *a.g.e.*, s.225

¹⁷⁵ Hilmî Halîl, *a.g.e.*, s.674-675.

¹⁷⁶ Hilmî Halîl, *a.g.e.*, s.651.

1. القرننتيا ‘karantina’(quarantina); أكاديمي ‘akademi’ (académie); jurnâl ‘gazete’; عبرا ‘opera’; بانوراما ‘panorama; البيانو ‘piyano gibi kelimeler. et-Tahtâvî bu terimleri Fransızca kurumları tanımlamada ve kültürel unsurları adlandırmada kullandığında, onları Arapça ses ve şekil bilgisine uydurdu.

2. Biri Arapça, diğeri Fransızca olan bileşik kelimeler. جُرِيَّةُ الجنایات ‘editör’ (juri + cinâyât); أهلُ الجرنال ‘gazeteciler’ (ehl + jurnal); أكاديمية الحكمة (akademie + الحكمة)

3. et-Tahtâvî’nin Fransa’da karşılaştığı yeni kurumları tanımlamak için başvurduğu ve Arapçada zaten kullanımda olan idârî terimler. Hastane için, aslı Farsça bir kelime olan مارستان, ofis için de ديوان kelimelerinin kullanılması gibi. Böylece mârîstân kelimesi مارستان الشيخوخة ‘yaşlılar hastanesi’; مارستان العميان ‘körler hastanesi; مارستان المجانين ‘zihinsel özürülüler hastanesi’ ifadeler içinde yer aldı. Keza divân kelimesi de ديوان رسل العمالات ‘yasama meclisi’ veya ‘parlemento; ديوان سير الملك ‘yasama meclisi’; ديوان الإحسان ‘hayır meclisi’ gibi ifadelerde kullanılmaktadır.

et-Tahtâvî mümkün olan durumlarda, yeni kurumların ve kültürel unsurların ifade ettiği anlamları, en azından yaklaşık olarak karşılamak için klasik Arapça kelimelerden faydalanmaya çalışmıştır. Bazen yeni duruma uygun bir karşılık bulmak üzere, klasik Arapça sözcüğün semantik kapsamını genişletmeyi denemiş, bazen de sözcüğün anlamını daraltmaya ya da uygun olduğunu düşündüğü bir anlam saptamaya çalışmıştır. Örneğin théâtre ‘tiyatro’, spectacle ‘piyes’, opéra ‘opera’ kelimelerini tanımlarken spectacle kelimesinin منظر، منظره gibi kelimelerle ifade edilebileceğini iddia etmiştir. اللاعب ‘oyuncu’, محلُّ اللاعب ‘sahne’ gibi terimlerde istenilen anlamı karşılayacaktır. et-Tahtâvî spectacle’a yakın bir anlam bulmak üzere semantik kapsam genişletilmek şartıyla, خيالي kelimesinin théâtre ve spectacle manasında kullanılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Türkçeden alınan qumedi kelimesini de teklif etmiştir; ama aslında ona göre bu kelime söz konusu anlamı ifade etmede yetersizdir. Bu Türkçe kelimedenden théâtre anlamını elde etmek için kelimenin semantik alanını genişletmek gereklidir. Bu açıdan onun ortaya koyduğu üç kategoride ele alınabilir:

1. Tekil Kelimeler: الإرسالي ‘misyonerlik’, أیالات ‘eyaletler’, جَهْرِي ‘şifâhen’, المتولي ‘yönetici’, المحام ‘küvet’.

2. Bileşik Kelimeler: كُرْسِيُّ الْمَمْلَكَةِ ‘başkent’, فَنُّ الْمِيَاهِ ‘hidroloji’, إِنْاءُ الْقُرَاءِ ‘oy sandığı’, بَيْتُ الصَّحَّةِ ‘hastane’, طَبُّ الْبِهَائِمِ ‘veterinerlik’, النَّظَّارَةُ الْمُعْظَمَةُ ‘teleskop.

3. Klasik Kelimeler: bunlar, -anlamca birebir örtüşme dahi- benzer kavramları ifade etmek üzere yeniden hayata döndürülen çok eski sözcüklerdir. Örneğin الْمُحْتَسِبُ, islâm devlet idaresinde gıda maddelerinin ve pazarların denetimi, camilerin bakımı, ibadet vakitlerine riayet edilmesini sağlama gibi hususların kısmen sorumluluk alanı içinde olduğu resmî memur anlamında kullanılmıştır. et-Tahtâvî bu sözcüğü benzer bir anlamda, -yani görevi “firincıların, şehrin ihtiyacı olan ekmek stokunu yeterli düzeyde karşılama temin etmek” manasında- kullanmıştır. Yine et-Tahtâvî, ortaçağın klasik Arapçasında kullanılmış olan bir başka sözcüğe, -“bir uzunluk ölçüsü birimi” olan *fersah*’a (farsça parasang) hayatîyet kazandırmıştır. İki şehir arasındaki belirli bir mesafeyi ifade etmek için de *fersah feransevî* örneğindeki gibi *feransevî* (Fransız) belirleyicisini ilave etmiştir. et-Tahtâvî’nin yeniden kullanım sahasına soktuğu klasik Arapça sözcüklerden bazıları şunlardır: شَرِيعَةٌ ‘hukuk’, عَمَالَةٌ ‘seçim bölgesi’, عِلْمُ الْجِبَلِ ‘mekanik bilimi’, عِلْمُ الْهَيْئَةِ ‘astronomi’, بَيْتُ الْمَالِ ‘devlet hazinesi’.

et-Tahtâvî yakın anlamlı kelimeler arasında tercih yapmada çoğu zaman kararsızlık yaşamıştır. Belki de bu durum, tanımlamaya çalıştığı kurumların, Arapçada yalnız bir kelimeyle karşılanmayı hak edecek düzeyde yeterince teşekkül etmemiş olmamasından kaynaklanmaktadır. قَصَبَةٌ، قَائِدَةٌ، تَحْتٌ، كُرْسِيٌّ gibi hepsi *başkent* anlamında kullanılan yönetimle ilgili kelimeleri bu duruma örnek olarak verebiliriz. et-Tahtâvî toplumsal gelenekler olarak nitelenebilecek şeylerle ilgili ifadeler de kullanmıştır. Hepsi de *tatil*, *işe gitmeme* anlamına gelen şu sözler bunun örnekleridir: مُدَّةُ التَّعْطِيلِ، مُدَّةُ الْفَرَاغِ، بَطَالَةٌ.

et-Tahtâvî klasik Arapçada doğrudan karşılığı bulunmayan ancak hali hazırda kullanımda olan sözcükler söz konusu olduğunda, klasik biçime dayalı yepyeni bir kelime türetmektense halk dilinden sözcükler kullanmayı tercih etmiştir. Şu örnekler incelenebilir: جِرَّاجِي ‘cerrah’, مُكْحَلَاتِي ‘göz doktoru’, الْقَهْوَةُ ‘kahvehane’, الْأَوْلِيْمِ ‘kadın şarkıcılar’, تَفْرَجٌ، فُرْجَةٌ، ‘turistik gezi’.

Tahlîs'de sıkça kullanılan bu yaygın halk dilinden sözcüklerin yanı sıra, Mısır halk dilinden alınma deyimlere de rastlamaktayız. Şu örneklerdeki gibi: يَأْكُلُونَ عَلَى كَيْسِهِمْ 'kendi masraflarını kendileri karşılıyorlar', تَطْرِيبُ الرَّمَنِ 'havayı soğutmak', قَطْعُ الْعِرْقِ 'kökünü kazımak'.

Burada şunu belirtmek gerekir ki, söz konusu halk dilinden kelimeler ya أُودُ ya da أدوات 'odalar' örneğindeki gibi Osmanlıca orjinli, ya da Arapça kök ve Türkçe son eklerden oluşan bileşik bir yapı arz etmektedir. Örneklerin çoğu Arapça kelime + (... yapıcısı, sahibi veya ... ile alakalı) anlamındaki Türkçe -ci son ekinden oluşmaktadır. Bunlara örnek olarak; فَهْجِي 'kahve imalatçısı/ kahve sahibi', الْحَرْبِيَّةُ 'asker', نُوبِتْجِي 'nöbetçi/ bekçi' sözcüklerini gösterebiliriz.

et-Tahtâvî, o dönemde kullanılmakta olan resmî sözcük ve ifadeleri, özellikle de yönetimle ilgili olanları benimsemiştir. Bu sözcükler ya dönemin Osmanlıya bağlı Mısır idârî birimlerinde ve toplumunda yaygın şekilde kullanılan ve -çoğu Türkçe-Farsça bileşimi olan- Osmanlı Türkçesidir: كُنْخُدَا 'asker', فَرَامَان 'ferman/ buyruk', بارُمَاق örneklerinde olduğu gibi; ya da (Arapça + Türkçe-Farsça) unsurlar şeklindedir: الْخَازِنْدَار 'veznedâr/kasadâr, قانون نامة 'kurallar/tüzük' örneklerindeki gibi.

et-Tahtâvî'nin izlediği yöntem, genellikle ele aldığı Fransızca sözcüğü doğal haliyle alıp anlam bakımından onu Arapça konuşan kitlenin rahatça anlayacağı biçime sokmak şeklindedir. Yeni sözcükler türetme işinde kendisine yardımcı olması amacıyla başka kaynaklara ve yollara da başvurmuştur. Böylece klasik dilden türetilen tekil sözcüklerin yanı sıra, kullanımda olan halk Arapçasından, bileşik sözcüklerden ve Türkçe-Farsça ödünç sözcüklerden de yararlanmıştı. Bütün bunlar da işe yaramadığında, dilde safiyeti savunanlarca eklektik olarak tanımlanmasını mümkün kılacak biçimde, Arapça şekil ve ses sistemine uymayı sağlayacak bir takım adaptasyon işleminden sonra, Fransızca sözcüğü olduğu gibi ithal etmiştir. Fransızca sözcüklerin Arapçalaştırılmasında benimsenen bu ilke anlaşılabilir o ki, uygun bir Arapça karşılık bulunduğu durumlarda bile uygulanmıştır. Bunun canlı örneği, *académie* sözcüğüne karşılık مَدْرَسَة veya مَجْمَع sözcüklerini kullanmadı, çünkü o, Fransız akademisinin İslâm dünyasındaki مَدْرَسَة ve مَجْمَع sözcüklerinden daha öte bir şey veya onlardan bütünüyle farklı olduğunu düşünmekteydi. O nedenle bu sözcüğü ve tabi diğerlerini de, tıpkı (9. ve 11. yüzyıl. arasında gerçekleşen) Tercüme

Dönemi'nde موسيقا 'müzik', كيان (anlamındaki كيونو sözcüğünden) ve جَوْهَر 'öz' gibi Yunanca, Süryanice ve Farsça kelimelerin türetilmesinde benzer şekilde, Arapça ses ve şekil esaslarına uydurdu.

Arap entellektüllerinin, 19. yüzyılda Batı medeniyetine ait yeni düşünceleri ve kültürel unsurları uygun bir Arap dili ile ifade etme konusunda karşılaştığı güçlükler, özel dilin gelişimi ve müteakiben dildeki zenginleşme, önemi itibariyle, Arapçanın tarihindeki iki başka önemli dönüm noktası ile karşılaştırılabilir. Bunlardan ilki, İslamın 7. yüzyıldaki doğuş dönemi ve hemen arkasından Kur'an ve Kur'an tefsirlerinin bir sisteme göre düzenlenmesi meselesidir. İkincisi ise, Abbâsî dönemi tercüme faaliyetleri esnasında İslâmî ilimlerin doğup gelişmeye başlamasıdır. Bu ikinci dönemde, bilimlerin tercümesi yoluyla, Yunanca, Süryanice, ve Farsçadan çok sayıda kelime aktarıldı. Bu kelimeler, Arapçanın ses ve şekil esaslarına uyduruldu ve Arap bilim dilinin bir parçası haline geldi. et-Tahtâvî'nin ve *medresatu'l-elsun*'daki öğrencilerin ortaya koyduğu çabalar, 19. yüzyılda yeni sözcükler türetme görevini devam ettirdi. Böylece de Arap dilinin zenginleşmesine yardımcı oldu.¹⁷⁷

Sonraki aşamada dili zenginleştirme çabalarının kurumsal olarak sürdürüldüğüne gözlenmektedir. Arap ülkelerinde dilin bilimsel gelişmelere ayak uydurmasını sağlamak için kurumsal faaliyetler başlatılmıştır.

2. KURUMSAL FAALİYETLER

Kurumsal faaliyet denilince akla ilk olarak dil kurumları gelmektedir. Dil kurumlarının hedefi, Arapçanın korunması ve geliştirilmesidir. Arap dil kurumları şu temel hedeflere ulaşmayı amaçlıyordu: 1. Arap dilinin zenginleştirilmesi ve onun çağın ihtiyaçlarına cevap verir hâle getirilmesi yolundaki çabaların artırılması, 2. Terim üretme, 3. Tercüme ve Arapçalaştırma (ta'rib), 4. Sözlükler hazırlama, 5. Arap gramerinin ve imlâsının öğretimini kolaylaştırma, 6. İlmî mirası ihyâ etme.¹⁷⁸ Bu hedefleri belirleyen dil kurumlarının işi gerçekten zordu. Zira bu iş, toplumun bütün

¹⁷⁷ Muhammed Sawaie, Rifâ'a Râfi'î et-Tahtâvî and His Contribution to the Lexical Development of Modern Literary Arabic (Rifâ'a Râfi'î et-Tahtâvî ve Modern Arap Edebiyat Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı) çev: Şener Şahin, *Uludağ İlahiyat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c.14, sayı:2,2005, s.176-182.

¹⁷⁸ Halife, Abdulkerîm, *el-Lugatu'l-Arabiyye ve't-Ta'rib fi Asri'l-Hadis*, Mecmau'l-Lugati'l Arabiyye el-Urdunî, Amman, 1987, s. 52.

eğilimlerini, ihtiyaçlarını ve iç dinamiklerini bilmeyi, eğitim-kültür müesseseleriyle ve ülkenin ilim, fikir ve sanat gündemini belirleyen aydınlarla uyumlu çalışmayı gerektiriyordu. Hedeflere ulaşıp ulaşılamadığı, bunları gerçekleştirmek için düzenli olarak yayınlanan mecmualarda tartışıldı ve çeşitli konulardaki önerileri içeren kararlar neşredildi.

Bu kurumların Arapçanın geliştirilmesine önemli katkıları vardır. Önemli faaliyet alanlarından biri terim türetmedir. Geçen bir yüzyıla yakın sürede bu kurumlar çok sayıda terim türetmiş, Arapçayı zenginleştiren çok sayıda kararlar almıştır.

Bilimsel araştırmalarda kullanılan dilin, farklı alanlarda türetilen terimleri karşılması gerekir. Bunu sağlamak için Arap düşünürlerinin türettiği çok sayıda terim vardır. Terim türetme konusunda dil kurumlarının öncü rol oynadıkları ifade etmek gerekir. 20. Yüzyılın başından itibaren Arap dünyasında sürdürülen kişisel ve kurumsal çalışmalar sonucu terim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır.¹⁷⁹

a. Kahire Dil Kurumu

Arap Dil Kurumları içinde en köklü ve etkili kurumdur. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Mısırlı edebiyatçılar ve düşünürler Kahire’de bir kulüp (müntedâ) oluşturmuşlardır. Amaçları Arapçanın yanlış ifadelerden kurtulmasıydı. Bu yönde nihâ olarak bir kurum oluşturulmasını ve modern Arapçanın bir sözlüğünü hazırlanmasını istiyorlardı. 1892’deki bu oluşumda, dönemin ileri gelen şahsiyetlerinden Muhammed ‘Abduh ve Şenkîti gibi kişiler yer almıştır.¹⁸⁰ Bu gayri resmî kurumun başkanlığını ise Tefkik Bekrî üstlenmiştir.¹⁸¹ Daha bu dönemde البَطْو gibi bazı yabancı kelimelere المِعْطَف gibi yabancı karşılıklar bulunmuştur.¹⁸² 20 yüzyılın başlarında ise yabancı kelimelere Arapça karşılık bulma konusunda tartışmalar çoğalmış, *Dâru’l-ulûm* mezunları bir kulüp kurarak 1908’de Hafnî

¹⁷⁹ el-Hatîb, Adnan, *el-Mu‘cem el-‘Arabî beyne’l-Mâdi ve’l-Hâdir*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1994, s.76

¹⁸⁰ Dayf, Şevki, *Mecma‘u’l-Luga ‘Arabiyye fî Hamsîne ‘Âmen 1934-1984*, Mecma‘u’l-Luga ‘Arabiyye, Kahire, 1984, s.19.

¹⁸¹ el-Halife, Abdulkerim, *el-Lugati’l-‘Arabiyye ve’t-Ta‘rib fi’l-‘Asri’l-Hadis*, Mecmeu‘l-Lugati’l-Arabiyye el-Urdunî, 1984, s.50.

¹⁸² Dayf, a.g.e., s.19.

Nâsîf'in başkanlığında bir kurultay düzenlemişlerdir.¹⁸³ O dönemde Fethî Zağlûl gibi bazıları her dilde yabancı kelimelerin olabileceğini söyleyerek, Arapçadaki yabancı kelimeleri doğal görmüşlerdir. Şeyh Muhammed el-Hadarî ise yabancı kelimeleri Arapçalaştırma taraftarı olmuş ve Rîfâ'a et-Tahtâvî'nin bu yöndeki gayretlerini örnek göstermiştir. Tantavî Cevherî ise halk dilinin fasihleştirilmesi düşüncesine sahiptir.¹⁸⁴ Fakat bu çabalara rağmen o dönemde söz konusu kulüpler resmî bir kurum yapısı kazanamamıştır. Bundan kısa bir süre sonra dönemin Mısır Maârif bakanı Ahmed Haşmet, bakanlık bünyesinde yarı kurumsal bir terim bürosu kurdu muştur. Ahmed Haşmet'in bakanlıktan ayrılmasından sonra büronun faaliyetleri kesintiye uğramış olsa da 1916'da Ahmed Lutfî, *Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye*'ye müdür olunca bir dil kurumu kurulması yönünde girişimlerde bulunmuş, 1917 yılında Süleyman el-Bişrî başkanlığında *Mecma'u Dâri'l-Kutub* adıyla ikinci bir gayri resmî kurum kurmuştur. Ne var ki 1919 Devrimi'yle bu proje suya düşmüştür. 1925'te tekrar gündeme gelse de, dil kurumunun oluşturulması ancak 1932'de mümkün olabilmıştır. Kuruluş yasasının ikinci maddesinde kurumun amaçları şu şekilde sıralanmıştır; 1.Arap dilini korumak, dilin bilimsel ve teknik gelişmeler karşısında yeterliliğini sağlamak için kelimeler ve terimler türetmek, 2.Arapçanın tarihi sözlüğünü hazırlamak, kelimelerin anlamlarında meydana gelen değişimler ve gelişmeler konusunda araştırmalar yapmak, 3.Mısır ve diğer Arap ülkelerindeki lehçelerle ilgili araştırmalar yapmak. Ayrıca kurumun bir dergi çıkarması kararı alınmıştır.¹⁸⁵

Kurum *Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye* adını almıştır.¹⁸⁶ Mısır ve Suriye'nin Arap Birliği'ni oluşturmasıyla 1960'ta Kahire ve Dimeşk'teki kurumların şube statüsüne geçerek merkezi Kahire'de ortak bir dil kurumu oluşturulmuşsa da 1961'de Arap Birliği'nin dağılmasıyla Kahire Dil Kurumu bağımsız bir kurum halini almıştır.¹⁸⁷ Kurumda görev almış önemli kişilerden bazıları ilk başkan Muhammed Tevfik Rıf'at, Ahmed Lutfî, Tâhâ Hüseyin, İbrâhîm Medkûr, 'Abdusselâm Hârûn, Mehdî 'Allâm, M.Hüseyin Heykel, M.Mustafâ el-Merâgî, 'Abbas el-Akkâd, Ahmed Emîn, A. Hasan ez-Zeyyât, Mahmûd Teymûr, el-Emîr Mustafâ eş-Şihâbî, Tevfik el-

¹⁸³ Hilmî Halîl, *a.g.e.*, s.580.

¹⁸⁴ Dayf, *a.g.e.*, s.19.

¹⁸⁵ ez-Zerkân, Muhammed 'Ali, *el-Cuhûd el-Lugaviyye fi'l-Mustalah el-İlmî el-Hadis*, İttihâdu Kutubi'l-Arab, Dimeşk, 1998, s.134.

¹⁸⁶ Hilmî Halîl, *a.g.e.*, s.582.

¹⁸⁷ Dayf, *a.g.e.*, s.30.

Hakîm, İskender el-Ma'lûf, M. 'Ali en-Neccâr, Ramsis Curcis, İbrâhîm Enîs, Emin el-Hûlî, Umer Ferrûh'tur.¹⁸⁸ Kurumda aslî üye olarak görev yapanların dışında çeşitli Arap ülkelerinden ve yabancı ülkelerden belirli mürâsil üyelere de müracaat edilmektedir. Bunlar arasında Suudi Arabistan'dan Hayreddin Ziriklî, Lübnan'dan Mihâil Nu'ayme, Filistin'den İzzet Derveze, ABD'den Philip Khuri Hitti, Almanya'dan Johan Fück, Hans Wehr, İngiltere'den Hamilton Alexander Roskeen Gibb, İtalya'dan Carlo Alfonso Nallino, Suriye'den Sa'id el-Afgânî, Irak'tan İbrâhîm es-Samarrâî, Lübnan'dan Subhî es-Sâlih, Munîr el-Ba'lebekkî, Türkiye'den Ahmet Ateş ve Fuat Sezgin sayılabilir.¹⁸⁹ Kurumun yeni kelime türetiminde önemli hizmetleri olmuştur. Kahire Dil Kurumu, 1980'de yeni kelimelerle ilgili *Mu'cemu Elfâzi'l-Hadârî*'yi yayınlamıştır. Kahire Dil Kurumu'nun çıkardığı bir dergisi de vardır. Derginin ilk sayısı 1934 yılında çıkarılmıştır. 1957 yılına kadar düzensiz olarak yayın hayatını sürdüren dergi bu tarihten itibaren yılda iki defa çıkmaktadır.¹⁹⁰

Kahire Dil Kurumu, almış olduğu kararlarla ismini en çok duyuran kurumdur. Bu kararlardan birçoğu Arap ülkeleri genelinde kabul görmüştür.¹⁹¹ Kurum almış olduğu kararları çıkardığı dergide yayınlamaktadır. O kararlardan bazıları şunlardır:

1. Muvelled, daha sonradan kullanılmaya başlayan kelimelerdir. Muvelled kelimeler ikiye ayrılır; Birincisi, iştikâk ve mecaz gibi Arapça kelime kalıplarına göre türetilen kelimeler. Bu kelimeler tamamıyla Arapçadır. İkincisi, Arapça kelime yapısının dışına çıkılarak yapılan türetmelerdir. Ta'rib yöntemiyle türetilen kelimeler bu gruba girer.¹⁹²
2. Özel isimlerden birçok türetme yapılmıştır. Kurum zaruret halinde bilimsel terim türetmek için özel isimlerden türetme yapılabileceği kararını almıştır.
3. Masdar Sınâ'î: Masdar sınâ'î kelime türetmek için kelimenin sonuna ي ve ة getirilir. طفولية، جبرية، لصوصية، جاهلية klasik dönemde türetilmiş terim örnekleridir. Bu yolla عطرية، حمضية، سمية، عطرية terimleri türetilmiştir.¹⁹³

¹⁸⁸ Dayf, a.g.e, s.33-34-35.

¹⁸⁹ Dayf, a.g.e., s.40,43.

¹⁹⁰ Abdu'l-Muni'm el-Dustî el-Cemî'î, *Mecmeu'l-Luga el-'Arabiyye Dirâse Târihiyye*, el-Muessese el-Mısıriyye el-'Âmme li'l-Kutub, Kahire, 1983, s.110

¹⁹¹ Semâa'ne, "Cevâd Husnî, Menheciyyâtü Vadi'l-Mustalahâti'l-'İlmi'l-'Arabî", *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1995, XL, 133.

¹⁹² *Mecmeu'l-Luga 'Arabiyye Selâsîne 'Amen, Mecmû'ati'l-Karârât el-'İlmiyye*, s.6-8.

¹⁹³ Şihâbî, a.g.e., s.204.

4. فَعَالَة Kalıbı: Meslek ve benzeri şeyleri ifade eden terimler, sülasi fiilden فَعَالَة masdarıyla türetilebilir.
5. فَعْلَان Kalıbı: Sıkıntı ve değişim anlamında bir terim türetmek için sülasi lazım fiilin فَعْلَان masdarı kullanılır. نوسان 'oscillation', نبضان 'pulsation', موجان 'ondulation' bu yolla türetilmiş terimlerden¹⁹⁴.
6. فُعَال Kalıbı: Hastalık terimleri türetmek için sülasi lazım fiillerden (فعل) فُعَال kalıbında terimler türetilebilir.

Tercüme tekniğiyle ilgili kurumun aldığı çok sayıda karar vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Terimlerin çevirisinde tek kelime birden çok kelimeye tercih edilir. İngilizce, scope ekini karşılamak için مَفْعَال kalıbı, graph eki için مَفْعَلَة kalıbı kullanılır.

Bu kararlar ilgili olarak Mustafa eş-Şihâbî, microscope terimi için مجهر, densimetre terimi için مِكْسَف denilmesinin daha doğru olduğunu söylemektedir.¹⁹⁵

1. a ve an eki: Olumsuzluk bildiren a- ve an- eki Arapçada لا harfiyle karşılanır. Ablepharia اللاجفهن, anophthalmus اللامقلة şeklinde tercüme edilmiştir.
2. Hyper ve hypo eki: hyper- ön eki فرط, hypo- ön eki de هبط kelimeleriyle karşılanır. Hypersensitiveness فرط الحساسية şeklinde çevrilmiştir.
3. Scope eki: Yabancı kelimelerden sonu -scope ekiyle biten kelimeler مَفْعَال kalıbıyla çevrilir.
4. Able eki: sonu -able ekiyle biten fiiller Arapçaya muzari meçhul kalıpla çevirilir. لا يُأْكَل - لا يُأْكَل، يُذَاب - لا يُذَاب، gibi. Bu ekle biten isimler Arapçaya masdar sînâ kalıbında da aktarılabilir (المذويّة، المأكوليّة،).
5. Oid eki: -oid eki Arapçaya شبه olarak çevrilir. Colloid شبه غرائي، mucoid شبه ظهاري، epithelioid شبه مخاطي

¹⁹⁴ Şihâbî, a.g.e., s.204.

¹⁹⁵ Şihâbî, a.g.e., s.76.

b. Suriye Dil Kurumu

Kelime türetimi yapan kuruluşlardan biri de Dimeşk'teki *el-Mecma'u'l-İlmiyyu'l-'Arabî*'dir. Arap dünyasındaki ilk resmî dil kurumu olup diğerlerinin kurulmasına örnek teşkil etmiştir.¹⁹⁶ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlılar'ın Suriye'den çekilmesinden sonra Suriye'deki askerî yönetim, kelimelerin Arapçalaştırılması yönünde bir politika izlemiştir. Dört asırlık Osmanlı hakîmiyetine bağlı olarak resmî dilin Türkçe olması nedeniyle kamusal alanın dili olmaktan çoktan çıkan Arapçanın, resmî dil haline getirilmesi, bu yönden önemli bir adımdır. Fakat "Osmanlılar döneminde Arap ülkelerinde Arapça yerine Türkçe'nin yerleştirilmesi, Türkçe'nin yaygınlaştırılması gibi bir çaba mevcut olmamıştır. Ayrıca Türkçe, Arapçadan büyük ölçüde etkilenmiş, pek çok Arapça kelime ve terkip Türkçeye geçmiştir."¹⁹⁷ Suriye'de önce Maârif Bakanlığı'na bağlı olarak Tercüme ve Telif Bürosu (Şu'betu't-Terceme ve't-Te'lif) kurulmuş, daha sonra büro, 1919 Haziran'ında *el-Mecma'u'l-İlmiyyu'l-'Arabî* adıyla kurumsal bir yapıya bürünmüştür.¹⁹⁸ Kurumun ilk başkanı Muhammed Kürt 'Ali'dir. Kurumun önemli tarihsel şahsiyetleri arasında 'Abdulkâdir el-Magribî ve 'Îsâ İskender el-Ma'luf gibi kişiler gelir.¹⁹⁹ Kurum yapısı itibariyle Fransa Dil Kurumuna benzemektedir.²⁰⁰

Kurumun ilk başkanı Muhammed Kürt 'Ali kurumun amacını şu şekilde ilan etmiştir; 1.Arap dilini, edebiyatını geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmak, yabancı dilden yayınlanan bilimsel eserleri Arapçaya kazandırmak, 2.Tarihi heykel, alet, kap, eski para ve kitabelerin toplanıp bir müze oluşturulması, 3.Doğu ve batıdaki Arapça yazmaların toplanıp bir kütüphane oluşturulması, 4.Bilimsel araştırmaların yayımlandığı bir derginin çıkarılması.²⁰¹

Kurumun aynı adla yayınlanan bir de dergisi vardır. Bu dergide pek çok bilim adamı edebî ve filolojik konularda makaleler yayınlamışlardır.²⁰² Dergi 1921'den bu

¹⁹⁶ el-Halife, Abdulkerim, *el-Lugati'l-'Arabiyye ve't-Ta'rib fi'l-'Asri'l-Hadis*, Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Urdunî, 1984, s.50.

¹⁹⁷ Aytaç, Bedrettin, *Arap Lehçelerinde Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994, s.18.

¹⁹⁸ Yusuf, İbrahim el-Hâc, *Devru'l-Meâmi'l-Lugati'l-'Arabiyye fi't-Ta'rib*, Kulleyeti't-Da'veti'l-İslâmiyye, Trablus, 2002, s.18.

¹⁹⁹ Dayf, a.g.e., s.586.

²⁰⁰ Yusuf, İbrahim el-Hâc, a.g.e., s.18.

²⁰¹ Dayf, a.g.e., s.10.

²⁰² Şihâbî, a.g.e., s.63.

yana yayın hayatındadır. 1921-1931 yılları arasında aylık çıkan dergi, 1948’de üç aylık bir dergiye dönüşmüş, 1933-1935 ve 1938-1941 yılları arasında iki kere kesintiye uğrasa da yayın hayatında hala devam etmektedir.²⁰³ Ayrıca Birinci Faysal tarafından 1919’da Dimeşk’te kurulmuş olan Tıp Fakültesi bir dil kurumu gibi çalışarak pek çok Arapça tıp terimi türetmiştir.²⁰⁴ Mısır’da İsmâîl döneminde çıkan el-Ya’sûb adlı tıp dergisinin de tıp terimlerinin Arapçalaştırılmasında payı vardır.

c. Irak Dil Kurumu

Mecma‘u’l-İlmiyyu’l-‘Irâkî önce 1945’te Tercüme ve Telif Bürosu (Lecnetu’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr) olarak kurulmuş, 1947’de ise kurumsallaşmıştır.²⁰⁵ Kurumun ilk başkanı Muhammed Rızâ eş-Şeybî’dir. Kurum bünyesinde bir dergi çıkarılmıştır. Bir kütüphane kurulmuştur. Kurumun en önemli yayınları arasında Cevâd ‘Ali’nin 8 ciltlik *Târîhu’l-‘Arabî Kable’l-İslâm*’ı bulunur. 1970’lerin başında Kurum binasında Kürt ve Süryânî Kurumları da teşekkül etmiş, 1978’de üç kurum yeniden yapılandırılarak el-Mecma‘u’l-İlmiyyu’l-‘Irâkî adı altında birleştirilmiştir.²⁰⁶ Arapçanın korunması, tarihî ve edebî araştırmalar yapılması, Arapça yazma eserlerin bilim hayatına kazandırılması kurumun önemli hedefleri arasındadır.

d. Ürdün Dil Kurumu

Ürdün Eğitim ve Öğretim Bakanlığı (Vizâretu’t-Terbiye ve’t-Ta‘lîm) bünyesinde ve Lecnetu’t-Ta‘rîb ve’t-Terceme ve’n-Neşr adında bir büro olarak 1961’de faaliyetine başlayan Ürdün Dil Kurumu (Mecma‘u’l-Lugati’l-Arabiyyeti’l-Urdunî) 1976’da kurumlaşmıştır.²⁰⁷ Kurumun ilk başkanlığını ‘Abdulkerîm Halîfe yürütmüştür. Kurum matematik terimlerinin Arapçalaştırılmasında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Aynı şekilde uluslararası sembollerin Arapçalaştırılmasında ve ticaret, ekonomi ve bankacılık terimlerinin ta‘ribi konusunda kurum bünyesinde önemli çalışmalar yapılmış, kimya, biyoloji, jeoloji, matematik, fizik alanlarında hazırlanmış üniversite kitaplarıyla yeni yetişen üniversite gençliğine Arapça

²⁰³ Dayf, *a.g.e.*, s.12.

²⁰⁴ Şihâbî, *a.g.e.*, s.65-67.

²⁰⁵ el-Halife, Abdulkerim, *el-Lugati’l-‘Arabiyye ve’t-Ta‘rîb fi’l-‘Asri’l-Hadîs*, Mecmeu’l-Lugati’l-Arabiyye el-Urdunî, 1984, s.51.

²⁰⁶ Dayf, *a.g.e.*, s.15.

²⁰⁷ el-Halife, Abdulkerim, *a.g.e.*, s.51.

terimlerin öğretilmesinde hizmet verilmiştir. 1978'den beri kuruma ait bir dergi yayın hayatındadır.²⁰⁸

e. Fas Dil Kurumu

Fas kralı V. Muhammed'in teşvikiyle Rabat'ta 3-4 Nisan 1961 tarihinde bir ta'rib kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede bir ta'rib entitüsü kurulması kararı alınmıştır. Rabat'ta faaliyet sürdüren ve 1961'de kurulmuş olan Mektebu Tensîki't-Ta'rib'in çalışmaları ve yeni kelimelerin türetilmesinde etkili olmuştur. Kurumun *el-Lisânu'l-'Arabî* adında bir dergisi çıkmaktadır.

f. Diğer Kurumlar

Uluslararası düzeyde terim türetmeyle ilgili pek çok kuruluş hizmet vermektedir. Avrupa ve Amerika'da terminoloji konusunda kongreler düzenlenmekte, terim bankaları oluşturulmaktadır. Bu çalışmalar Avrupa'da daha on sekizinci yüzyıldan itibaren ferdî olarak başlamıştır. Yirminci yüzyılda Avrupa ve Amerika'da terim birliğinin sağlanmasına katkıda bulunan Cenova'daki ISO (The International Standarts Organization/Uluslar arası Standartlar Kuruluşu), Das Österreichische Normungsinstitut (Avusturya Standart Enstitüsü), International Association for Applied Linguistics (Uluslararası Uygulamalı Dilbilim Kurumu)'na bağlı The Comission of Terminology (Conterm/Terminoloji Komisyonu) ve merkezi Viyana'da bulunan 1971'de kurulmuş olan ve Unesco ile Avusturya Standartlar Enstitüsü'nün işbirliği doğrultusunda çalışmalarını sürdüren Infoterm (Uluslararası Terminoloji Bilgi Merkezi) gibi kuruluşlarla terim çalışmaları sürmektedir.²⁰⁹ Arap dil kurumlarının bu tür kuruluşlarla teması vardır. Örneğin Mektebu Tensîki't-Ta'rib ISO'yla ve Infoterm'le ilişki halindedir. Çeşitli alanlardaki terimlerin karşılanmasında ihtisas kazanmış Âl Suud Terim Bankası (el-Banku's-Suûdî li'l-Mustalahât= BASSIH); merkezi Paris'te bulunan Uluslar arası Arap Dil Konseyi (el-Meclisu'-Duvelî li'l-Lugati'l-'Arabî= Culf) vb. kuruluşlar da zikredilmelidir.

Modern dönemde dil çalışmalarında üzerinde durulan önemli konulardan biri terimdir. Buna yönelik bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Rabat'ta *mektebetu't-ta'rib* kurulmuştur. Daha sonra ismi, *mektebe tensiku ta'rib* olarak değiştirilmiştir. Bu

---

²⁰⁸ Dayf, *a.g.e.*, s.16.

²⁰⁹ Hicâzî, *a.g.e.*, s.67-68.

kurum Arap dünyasının *unesco*'su olarak kabul edilir. Kurum tarafından terim konusunda birçok bilimsel sempozyum düzenlenmiştir. İlk ta'rib kongresi 1962 yılında, Rabat'ta toplanmıştır. 1981 yılında yine Rabat'ta, *Nedvetu Tevhidi Menheciyyeti Vad'il-Mustalahât el-İlmiyye*; 1986 yılında, Tunus'ta, *Nedvetu't-Teavun el-Arabî fi Mecali'l-Mustalahât 'İlmen ve Tatbiken*; 1989 yılında Tunus'da, *Nedvetu't-Takyis ve't-Tevhîd el- Mustalahî fi'n-Nazariyye ve't-Tatbiki*; 1993 yılında Amman'da, *Nedvetu Tatviri Menheciyyeti Vadi'l-Mustalah el-'Arabi ve Bahsu Subulû Neşri'l-Mustalah el-muvahhad ve İşâetuhû*; 1995 yılında Menane'de, *Nedvetu'l- 'Arabiyye ve Tehaddiyeti'l-Karni'l- el-Hâdi el-Işrîn*; 1998 yılında Merâkiş'de, *Mu'temeru Ta'rib es-Sâmin ve't-Tâsi'*; 1999 yılında Kahire'de, *Mu'temuru Ta'rib el-Aşir* düzenlenmiştir.²¹⁰

---

²¹⁰ Ahmet Şefik el-Hatib, "Menheciyyetu Binai'l-mustalahat ve Tatbikuha", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV sayı: 3, s.501.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAPÇADA TERİM TÜRETME YOLLARI VE TERİM SORUNLARI

A. ARAP DİLİNDE TERİM

Arapça sözlüklerde, ıstılâh kelimesine kaynaklık eden *s-l-h* (صلح) fiili, *f-s-d* (فسد)'nin zıddı olarak kullanılmıştır. İstılâh'ın *ittifak etmek, fikir birliği içinde olmak*²¹¹ gibi anlamları da vardır. Terimin karşılığı olan mustalah kelimesine bu sonuncu anlamın kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır. Klasik Arapça sözlüklerde, mustalah sözcüğü geçmektedir. *Lisanu'l- 'Arab*'ta; صلح و صلح و اصطلح و صالح و صلح و صلح و اصطلح و صلح و صلح şeklinde geçmektedir.²¹² es-Salâh (الصالح), *fesat* sözcüğünün zıddı olarak kullanılmıştır. Bu anlamlardan hareketle, ıstilahın kelime anlamı, iyi olanda ittifak ve onun etrafından birleşmek şeklinde ifade edilir.

S-l-h kökünden türetilen terimin tanımları klasik dilbilim kitaplarında geçmektedir. el-Cürcâni, terimi; “sonradan kazandığı anlamla bir şeyi ifade eden ibaredir” şeklinde tanımlamıştır.²¹³ el-Kefevî, *Külliyât* adlı eserinde, “maksadı ifade etmek için, sözcüğü, sözlük anlamının dışında bir anlamda kullanmaktır” şeklinde tanımlamıştır.²¹⁴ et-Tehâvî ise “özel bir tanım” şeklinde tarif etmiştir.²¹⁵ Kahire Dil Kurumu'nun çıkarmış olduğu *el-Mu'cem el-Vecîz* adlı sözlükte terim, “bir ilim veya sanat dalında özel anlamda kullanılan kelimedir” şeklinde tarif edilmiştir.²¹⁶

Mustalah'ın bir anlamı da “sonradan ortaya konan şey” demektir²¹⁷. Mahmud el-Hicâzî, terimbilim uzmanlarının üzerinde ittifak ettikleri en iyi tarif olarak nitelendirilerek şu açıklamayı yapmaktadır: “Terimsel sözcük veya terimsel ifade, anlamı veya başka bir ifadeyle kullanımı genel kabul görmüş, anlam çerçevesi net olarak belirlenmiş tek/basit bir kavram veya bileşik ifadedir. Belirttiği anlam sınırlı olan özel bir ifadedir. Mümkün olduğunca açıktır. Diğer dillerde de karşılığı vardır. Daima belli bir alana özgü bir sistem dolayımından gelir. Açık ve net olması zorunluluğu böylelikle netleşir.”²¹⁸

²¹¹ Bkz. صلح maddesi için *Lisânu'l-Arab*, VII, 384, *es-Sihâh*, I, 383.

²¹² *Lisânu'l-Arab*, VII, 384.

²¹³ Cürcâni, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s.44

²¹⁴ El-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Huseyin, *el-Külliyât*, Bulak matba'ası, Kahire, s.145.

²¹⁵ Et-Tehânevî, Muhammed, *Keşşâfi Istilâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, neşr. Refik el-'Acem vd., Mektebetu Lubnan Nâşirûn, Beyrut, 1996, I, 7.

²¹⁶ Ahmet Şefik el-Hatib, “Menheciyyetu Binâi'l-Mustalahât ve Tatbîkuha”, *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, sayı:3, s.502.

²¹⁷ İbn Side, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978, s.23.

²¹⁸ Hicâzî, “İlmu'l-Mustalah”, *MMLA*, 1986, LIX, 54.

Bu son tanıma dikkatli bir şekilde bakıldığında iki önemli nokta üzerinde yoğunlaştığı görülür. Birincisi terimin açık olmasıdır. Zira tanımda terimin mümkün olduğunca açık olması istenmektedir. İkincisi de özel bir düzen çerçevesinde, belirli bir daldaki terimlerle beraber kullanılmasıdır. Ancak diğer dillerde karşılığı olması şartı belki de bu tanıma biraz zayıflatmaktadır.

Bu tanımın diğer dillerde karşılığı olma şartı dışarıda bırakılarak Mahmud el-Hicâzî'nin yer verdiği şu tanım daha güzeldir: *Terim, homojen (unsurları birbiriyle uyumlu) bir düzenek içerisinde tarif edilebilir bir isimdir.* Böylelikle sınırları belirgin ve net bir adlandırma yapılmış olur. Bu da bir şeyin önce adlandırılması, ardından bir dizge içerisine yerleştirilmesi, bunun yanında bir düşenceyi ya da kavramı bir kapalılığa yol açmadan tam olarak belirtmesidir.²¹⁹

Arap filolojisi açısından terimin kapsamlı tanımını Abdussabur Şahin yapar; *Terim, bilimsel, pratik ya da teknik kavramları veya özel bir tabiatı olan her türlü işle ilgili kavramı ifade eden kelime ya da dilsel semboldür.*²²⁰ Bu tanım kelimelerin yanında sembollere de vurgu yapması bakımından önemlidir. رأس المال 'sermaye' bir ekonomi terimi, تحليل 'analiz-tahlil' genel bir terimse aynı şekilde اكت (act), اكتييوم radyoaktif eleman aktinyum'un simgesi de bir terimdir.

Terimler bazen bir özel isim ya da türemiş isme (müştâk) dayanabilir. Fakat o takdirde terimin aslî anlamdan farklı bir anlam kazanması şarttır. Buradan hareketle Şahin, anlam bakımından terimleri ikiye ayırır. İlki aslî anlamlarını koruyan ve günlük dildeki kullanımıyla örtüşen terimlerdir: *İpek, satranç, telefon* gibi. Bu kelimeler ait oldukları alanların terimleri olmakla beraber günlük dilde aynı anlamda kullanılır. Bir de aslî anlamlarından farklı anlamlar kazanmış terimler vardır: *Yol- yöntem* anlamından *dilbilim- gramer* anlamına dönüşmüş olan *nahiv* (النحو) terimi gibi.

Terimler, bilimsel araştırmanın araçları ve bilginler arasında anlaşmayı sağlayan dildir. Terimlerden yoksun bir dil düşünülemez. Bilimin geliştiği, ilerlediği her gün terimlerde gelişir, yerleşir ve anlamları netleşir. Bilimin ilerlemesine terimler ayak uydurmak ve onu takip etmek zorundadır. Terimle bilimin beraber yürümediği

²¹⁹ Hicâzî, a.g.m., s.54.

²²⁰ Şahin, Abdussabur, *el-Luga Arabiyye Lugatu'l-Ulûm ve't-Tekniyye*, s.117.

bir bilimsel gelişmeden bahsetmek zordur.²²¹ Dillerin bilimsel değeri biraz da terimleriyle ölçülür. Bilim dili, dilin gelişmesine paralel olarak gelişir. Bilimlerin tarihini terimlerde bulmak mümkündür.²²² Bir dil çeşitli alanlara ait terimlerini kendi öz varlıklarından oluşturmuşsa, işte o zaman söz konusu dil bilimsel nitelikli sayılır.²²³

Hiç kuşkusuz dilin en karakteristik yanı, onun toplusallığıdır. Genel olarak dilin gelişmesiyle toplumsal kurumların evrimi arasında bir etkileşim mevcuttur. Özel olarak ise, tek tek doğal dillerle onları konuşan toplulukların kültürleri arasında güçlü bir bağ bulunduğu görülmektedir. Düşünce tarihinde dilin toplumsallığını vurgulayan çok sayıda örnek arasında ilk akla gelen filozoflar W. Von Humboldt ve L. Wittgenstein'dir. Humboldt dil ile o dili konuşan ulus arasında diyalektik bir bağ olduğunu savunmaktadır. Ona göre her dilde o dile özgü bir dünya görüşü saklıdır. Wittgenstein da "dil oyunları" ve "hayat formları" kavramlarıyla, belirli bir doğal dil ile o dili konuşan toplumun kültürel kurumları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.²²⁴ Dil medeniyetin bir yansımasıdır. Arap dilinin gelişmesi toplumsal gelişmenin bir sonucudur. Arapçanın gücünü dili konuşan toplumun teknik ve medeniyet alanında başarıları ile orantılıdır.²²⁵

Terim konusu kelime türetmeyle iç içe olduğundan aslında kelime türetme konusunda söylenen birçok şey bu konuyu yakından ilgilendirmektedir. Arapça kelime kalıplarının zengin olması, terim türetmeye elverişli bir dil olduğunun delilidir.²²⁶ Terimlere, kaynaklık eden sözcükler ve ifade ettikleri kavramlar açısından bakmak gerekir.

1. Terimlerin Dildeki Yeri

Kelime hazinesi, bir dilin bütün kelimeleri; bir kişinin veya bir topluluğun söz dağarcığında yer alan kelimeler toplamıdır.²²⁷ Sözcük hazinesi, bir dildeki

²²¹ Komisyon, *el-Mustalahâtu 'l-'İlmiyye Elletî Ekarrahâ el-Mecma'*, Kahire, 1981, c.II, 3.

²²² İbrahim Medkûr, *el-'Arabiyye Lugatu'l-'İlm ve't-Teknolojiyye*, *MMLA*, Kahire, 1974, XXXIII, 16.

²²³ Zülfikar, Hamza, *Terim Sözlükleri ve Çalışmalarıyla ilgili Bibliyografya*, Tdk., Ankara, 2006, s.6

²²⁴ Altınörs, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılâp yay., İstanbul, 2003, s.19.

²²⁵ Abdullatif, Muhammed Hamâse, *el-Luga ve Binâu 'ş-Şi'r*, Mektebetu'z-Zehrâ, Kahire, 1992, s.291.

²²⁶ Kâmil, Saî'd Hîbetullah, "el-İmkâniyyeti'l-Mevdui'yve ve't-Darûreti'l-Mulihha li Tedvîli'l-Mustalahiyyeti'l-'Arabiyye", *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1994, XXXVIII, 294.

²²⁷ Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, s.100.

sözcüklerin bütünüdür.²²⁸ Söz varlığı, bir dilde bulunan yerli ve yabancı bütün sözcüklerin oluşturduğu bütünlüktür.²²⁹

Söz varlığını basit bir terim olarak, kelimeler bütünü şeklinde anlamak ve yorumlamak da doğru değildir. Söz varlığı dili kullanan toplumun kültürünü, düşünce yapısını, dünya görüşünü yansıtan en önemli araçtır. Söz varlığı, sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar- ya da dilbilimdeki terimiyle göstergeler- olarak değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir.²³⁰

Yukarıda da belirtildiği gibi bir dilin söz varlığı içinde deyimler, terimler, atasözleri, ilişki sözleri, kalıp sözleri bulunur. Tüm bunların zenginliği ve çeşitliliği bir dilin gelişmişliğinin ifadesi olarak kabul edilir. Özünde aynı ama değişik tanımlarla ortaya konmaya çalışılan bu türler, genel dildeki kelimeleri alarak kendi özel anlamlarını yükler ve böylece kendilerini ortaya koyarlar.

Temel söz varlığı, insan organ adları, esas hareketleri ifade eden fiiller, öncelikli ihtiyaç maddelerini karşılayan kelimeler, sayı isimleri, akrabalık isimleri gibi sözleri kapsamaktadır. İnsan için birinci derecede önemli olan ve zaman içinde de çok az değişikliğe uğrayan bu kelimeler, çekirdek kelimeler olarak da adlandırılır. Deyimlerin ve terimlerin oluşturulmasında temel söz varlığına ait kelimelerin çok sık kullanıldığı bilinmektedir.

Bir dilin söz varlığı içinde özellikle o dile özgü anlatım yollarının en tipik taşıyıcıları olarak düşünülen deyimler, dilde çekici anlatım özelliği taşıyan, kelimelerin çoğu kez gerçek anlamından uzaklaştığı kalıplaşmaları içerir. Deyim nitelikli söz kalıplaşmaları, bir durumu ve bir davranışı çeşitli benzetmeler ve aktarmalarla daha güçlü biçimde anlatmaya yararlar. Bir başka deyişle dildeki kelime kadrosunu ustaca kullanarak değişik yapılarda değişik anlatım yollarını ortaya çıkararak dilin yapı ve anlam zenginliğine katkıda bulunurlar.

---

²²⁸ Hatipoğlu, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, A.Ü. DTCTF yay.,Ankara, 1982, s.111.

²²⁹ Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin yay., Ankara,1999, s.34.

²³⁰ Aksan, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin Yay., Ankara, 1996, s.7.

Bilim dallarının anlamları dar ve sınırlı özel kelimeleri olarak nitelendirilen terimler, Arapçada değişik devirlerde farklı biçimlerde ele alınmıştır. Modern dönemde terimler ilgili çalışmalara önem verildiği gözlemlenmektedir. Terimlerin oluşturulması ya da dile geçen yabancı terimlerin Arapçalaştırılması için değişik kaynaklar kullanılmaktadır. Yeni kelime türetme ve genel dilde kullanılan kelimelerden yararlanma gibi yöntemlerle bilim dallarındaki terimler karşılanmaya çalışılır. Terimler, halkın söz varlığında yer almayan, sadece belli bir bilim dalıyla ilgilenenlerin bildiği ve anladığı kelimeler olmasına rağmen halk dilinden ve günlük dilden bazı kelimeler aldığı için terimlerle genel dile ait kelimeleri birbirinden ayırmak kimi zaman güç olabilir. Yukarıda belirtilen özelliklerin yanı sıra birçok terim yazı dilinde de geçerli bir söz olabilir. Bununla birlikte terim, tanımı, kullanımı, aldığı yapım ekiyle farklı bir özellik taşır ve bir ölçüde dilin öteki kelimelerinden ayırt edilebilir. Yapılan araştırmalara göre, gelişmiş ülkelerdeki kelimelerin yarısını terimler oluşturmaktadır.

Diller söz varlığını geliştirme, yeni kavramlara ve yabancı kelimelere yerli karşılıklar bulma konusunda çeşitli yollar geliştirir. Arapçada en eski devirlerden itibaren kullanılan bu geliştirme ve karşılama yolları, modern dönemde daha bilimsel bir temele dayandırılmış, genel olarak dilin kendi imkânlarından yararlanma yolları daha rahat sınıflandırılabilir hale gelmiştir. Buna göre Arapçada söz varlığını geliştirmenin yolları iştikâk, ta'rib ve bir dereceye kadar naht'tır.

Sözcükbilimde alan dili adını taşıyan bilim, teknik, sanat ve zanaat alanlarının terimlerinden oluşan söz varlığıyla onun genel dilde ilişkileri üzerinde birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Alan söz varlığı, bir bölüm öğelerini genel söz varlığından almakta, bir bölümünü ise onun dışına taşarak kendi kavramlarıyla, yeni öğeler olarak oluşturmaktadır.²³¹

Genel söz varlığının terimler için ana kaynak olduğu bilinmektedir. Genel dile ait bir kelime zaman içinde herhangi bir bilim dalına özgü bir kelime olup terim niteliğini rahatlıkla kazanabilir. Böylece bir kelimenin söz konusu dilde hem genel anlamı hem de terim anlamı ortaya çıkar. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi

---

²³¹ Aksan, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, s.36-37.

terimlerin bir kısmı genel söz varlığının dışına taşarak kendi kavramlarıyla yeni ögeler oluşturabilir.

Bunun yanında doğrudan alan kelimesi olarak dildeki yerini alan bir kelime yine zaman içinde yaygın bir kullanım alanına kavuşarak genel dile ait bir kelime olma niteliğini de kazanabilir.

Terimlerin dile getirdikleri kavramlar, nesnelere yaygın bir kullanım alanına kavuşur, genelleşirse terimler de yavaş yavaş terim olma niteliklerini yitirir. Örneğin, *radio*, *telefon* bugün için günlük yaşamın birer kavramı olarak terim sayılamaz. Ancak elektronik alanının kapsayan bir sözlükte yine terim olarak yer alır.²³²

Alan kelimeleri ile genel dile ait kelimeler arasındaki ilişki sonucunda terimlerin genel dile yansması olarak adlandırılacak bir durum ortaya çıkmıştır. Bu yansma dilin işleyişine bağlı olarak doğal biçimde gelişen ve eski dönemlerde de karşılaşılan bir durumdur.

Her ne şekilde olursa olsun bir dilin genel söz varlığı içinde çeşitli katmanlar halinde karşımıza çıkan alt bölümler, birbirleriyle her zaman ilişki içinde bulunurlar. Kendilerini geliştirirken sürekli birbirinden yararlandıkları için karşımıza değişik durumlar ortaya çıkarabilirler.

2. Terimle İlgili Gereksinimler

Bilim, teknik ve sanayinin dallanması, ulusal üretimi çoğaltmaya yarayacak birleştirme ve normalleştirme izlencelerini gündeme getirmiştir. Ancak amaç ne olursa olsun, birleştirme çabasının ilk engeli dil sorunudur. Bu da kullanılacak terimlerin anlamını açıkça belirlemeyi, onları tanımlamayı gerektirir.

Bazı bilim dallarının hızla gelişmesi, bilimsel karmaşık dile karşı savaşılabilmek için, terimbütün konusunda önemli bir çalışmayı zorunlu kılmıştır. Uluslar arası toplantılarda, terim karmaşası altmışlı yıllarda gündeme gelmeye başlamıştır. Örneğin hemen hemen tüm sağlık bilimlerinde, büyük bir terim karışıklığının egemen olduğu ileri sürülmüş, iletişim güçlüğünden yakınılmıştır. Bu konuda terimbilim, kullanıcılara kendilerini ifade edebilecekleri ve anlaşma güvencesi içinde iletişime girebilecekleri bir sözlükçe sağlayacaktır.

²³² Aksan, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, s.36.

En iyi sonuçların alınması için, tüm bilimsel ve teknik alanlarda iyeleşmenin temel koşulu, yalnızca bir ülkenin değil tüm dünya uzmanları arasında işbirliğidir. Böyle bir amaca ancak terimlerin anlamları konusunda uyum içinde olduğunda ulaşılabilir.

Günümüzde araştırmacı ve uygulayıcıların konularında yapılan yayınların içeriğini en kısa sürede öğrenmeleri bir zorunluluktur. Bu durum çeviri hizmetlerinin yanı sıra hemen hemen her yerde terim merkezlerinin kurulmasına yol açmıştır

Bugün terimden söz açıldığında birden çok dilden terimler sözkonusudur. Terim çalışmasının başlıca görevi dilsel engelleri aşmak, yazılı ya da sözlü çalışan çevirmenleri etkin bir araçla donatmaktır. Aynı diller konuşan halklar arasında alış veriş, ancak terim araştırmalarına dayalı çeviri çalışmalarının çoğalmasıyla olasıdır.

Bir toplumun kendi kendini denetim aracı olarak terim, bir ulusun dilsel varlığını korumada ve zenginleştirmede yardımcı olur.

Kullanımı Saptamak: Terim aynı zamanda dilin saptayıcı ögesidir. Örneğin yirmi binden fazla kavram, geçerlerine göre saptanmış ve tanımlanmıştır. Örneğin Almanya'daki terim çalışmalarının amacı değişik bilimsel ve teknik alanlarda kullanılan sözcüklerin sayımını yapmak, yerleştirmek ve kullanıcılar arasında yayılmasını sağlamaktır. Zira bu yapılmazsa birçok sözcük, sözlüklerde yer almayacağı için başkaları bunları anlamayacaktır.

Normalleştirmek: Her laboratuvar ve her kullanıcı kendine özgü bir sözcük yarattığı için her yeni bulgulara, yeni sözcüklerin çoğalması demektir. Böyle olunca bunların içinden birinin seçilmesi bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır.

Yeni Sözcükleme: Genellikle terimbilimci, gereksinim duyulan yeni sözcükler bulma durumundadır. Örneğin Fransa'da meslekî, teknik, bilimsel sözcükçeyi geliştirmek, alıntı sözcükleri atmak, yeni bir gerekliliği karşılamak amacıyla gerekli terimleri önermek üzere değişik bakanlıklarca terim çalışması yapan kurullar oluşturulmuştur.

Terimbilim ve Toplumsal Dilbilim: Terimsel etkinliklerin yeni ve hızlı gelişmeleri birçok gereksinimi karşılamaktadır:

- Teknisyenler arasında iletişimi sağlamak ve kolaylaştırmak,
- Çeviri yoluyla dil alış verişinde, nitel ve nicel artış sağlamak,
- Yabancı terimlerin dökümünü yaparak, dil kullanımını belirlemek,
- Kullanılabilirliklerini sağlamak için terimleri normalleştirmek,
- Sözcük yaratımını düzenleyerek teknik dili türetmek.

Terim Bankaları: Günümüzde uzmanlık alanlarının gereksinimlerini karşılayan sözlükler çok azdır. Olanlar da günün koşullarına uymaktan uzaktır. Bu alanda artık bilgisayarlar devreye girmiştir. Yararlı terimsel bilgilendirme eşliğinde, bilimsel ve teknik yüzbinlerce terim bankaları kurulmuştur. Sürekli günün koşullarına uyduruldukları için bunlar canlıdır. Elbette bilgisayar kullanımının geleneksel sözlüklere oranla pek çok üstünlüğü de söz konusudur. Terim bankaları giderek çoğalmaktadır.²³³

3. Terim Sözcük İlişkisi

Bir dilin kelimeleri o dilin ait olduğu kültür hakkında ipuçları verir. Fakat yine de herhangi bir kelimeyi akıl yapısındaki bir imgenin birebir karşılığı olarak görmek yanlıştır. Kelimeler düşüncelerimizi depoladığımız birer kalıptır. Kelime ile imgesi arasındaki ilişki madenî parayla, bunun eriyik halindeki madeni arasındaki ilişki gibidir. Eriyik ancak para döküldükten sonra kullanıldığı gibi, imgeler ve düşünceler de ancak kelimeler sayesinde hayat bulabilir.²³⁴

Bir dilin kimliği sadece adlandırmalar ve kelimelerle de ortaya konmamaktadır. Amerikalı bir bilim adamı şu tespiti yapmıştır: Japonca sözlükteki bütün kelimeleri öğrenebilseniz bile, Japon gibi düşünmeyi öğrenmedikçe, yani gerisin geriye düşünceleri alt-üst ederek Japonca konuşmakla düşüncelerinizi Japonlara anlatamazsınız. Bu tespit dillerin kendine özgü yapısı göze alındığında her dil için geçerlidir. Bu yüzden temel bir kural olarak bir dilden diğerine tam bir çeviri yapılamayacağı şeklindeki Romalılara ait *traduttore traditore* ‘her çevirmen bir yalancıdır’ sözü dilbilim çevrelerinde tutunmuştur. Çünkü bir dilin oluşumunu, içinde yaşadığı toplumun kültürü koşullandırmaktadır. Örneğin Batı dillerinde din anlamında kullanılan *religion* ile zekât anlamındaki *charity* aslında mefhum olarak İslâm kültüründeki din ve zekât kelimelerinden farklıdır. İslâm’da din; ibadet,

²³³ Mustafa Durak, *Terimden Anlama*, Multilingual yay., İstanbul, 2005, s.27-31.

²³⁴ Gündüzöz, Soner, “Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapça’nın Yapılanmasında ve Algılanmasında Etkili Ögeler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* V (2005), sayı: 2, s.219.

ahkâm ve ahlâkın bir birleşimi iken, Batıda bu kadar kapsamlı bir din tasavvuru bulunmaz. İslam’da zekât mefhumu, yoksulu zengin malına zorla ortak etmek gibi bir noktaya işaret ederken, zekâtın batılı yorumu hiç de böyle değildir.²³⁵ Toplumların yaşama düzenleri ve dünyayı algılayış biçimleri ayrı ayrı olduğundan, bunları yansıtan sözcüklerin oluşturduğu anlamlar düzeni de başka olmaktadır.²³⁶

Sözcükler insanlar arasında bir uyuşma, anlaşma ürünüdür. Sözcükle sözcüğün gösterdiği nesne arasında ses açısından bir ilişki, hiçbir bağlantı yoktur. Örneğin kapı sözcüğü dilimizde belli bir kavramı karşılığıdır; Türkler bu kavramı bu sözcükle dile getirirler. /k/, /a/, /p/, /ı/ seslerinin birleşiminin, kapı dediğimiz nesneyle ses açısından bir ilgisi düşünülemez. Bu yüzden kapıyı anlatan sözcükler dilden dile, toplumdaki topluma değişir; örneğin Fransızca *porte*, Almancada *tür*, Arapçada *bâb*, Farsçada *der* sözcükleri aynı kavramı anlatan değişik ses bileşimleridir. Ancak yansıma adını verdiğimiz olayın çerçevesi içine giren takırtı, şıkır şıkır, çınlamak gibi sözcüklerde bu ilişki düşünülebilir.²³⁷

Arapçadaki farklı 5744 deve, 1000 kılıç, 500 arslan, ve 200 yılan kelimesi de Arap toplumunun çevre şartlarıyla ilişkilidir. Bütün bu örnekler her toplumun içinde yaşadığı düzenin koşullarına göre, gerekli kelimeleri ürettiğini ve kullandığını göstermektedir. B. L. Whorf tezi adı da verilen bu dil içi dünya görüşüne göre, her yaşama düzeninde kullanılan anadil içinde belli küçük bir dünya, bir mikro-kozmos bulunmaktadır. Dilde gizli bulunan bu küçük dünya dıştaki doğal dünyanın küçük bir örnekçesi gibidir. Anadilini öğrenmeye başlayan çocuğun tüm düşüncesine çevresindeki dünya örnekçesi biçim vererek onun dış dünyayı belli açılardan görmesini sağlayacaktır. Bilinmektedir ki bir dilin zenginliği, onu konuşan milletin düşünsel ve sosyal hayatı ile ihtiyaçları ölçüsündedir. Mesela Eski Ahit’in dili, dinî, manevî, ahlâkî ve tabîî işlerle ilgili çok sayıda eş anlamlı kelimeye sahiptir. Maddî işlerle ilgili kelimelere gelince dili orta seviyede bile olmaktan uzaktır.²³⁸

Terim türetilirken öncelikle uygun bir sözcük bulunmaya çalışılır. Terimle sözcük arasında bir anlam ilişkisi olması gözetilir. Bu ilişkiyi sağlayan bir mecaz

---

²³⁵ Soner, Gündüzöz, “Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapça’nın Yapılanmasında ve Algılanmasında Etkili Ögeler”, s.220.

²³⁶ Özcan Başkan, Dilde Çeviri İşlemi, *Türk Dili*, Ankara, 1978, sayı:322, s.28.

²³⁷ Neşe Atabey vd., *Sözcük Türleri*, Tdk. Yay., Ankara, 1983, s.16

²³⁸ Soner, Gündüzöz, “Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapça’nın Yapılanmasında ve Algılanmasında Etkili Ögeler”, sayı: 2, s.220.

olabilir. Terim ifade ettiği kavramın bütün özelliklerini taşıması gerekmez. Örneğin *otomobil* (سيارة) ifade ettiği kavramın özelliklerinden bir kısmını karşılamaktadır. Dilbilimciler sözcükle anlam arasında uyumun gerekliliğinde hemfikirdirler.²³⁹ Terimleşen kelime asli anlamından ziyade yeni bir anlam kazanır. Terimleştikten sonra asli anlamına işaret eden bir şey olsa da onu engelleyen bir karine olması gerekir. Terimin anlamının sonradan keşfedildiğini varsayarak terimle sözcük arasındaki uyumun birebir olması gerekmez.²⁴⁰

Terimlerin ifade ettikleri kavramları kısa yoldan ifade etmeleri tercih edilir. Örneğin, Arap ülkelerinde Osmanlı döneminden kalan bazı terimler yerine bugün daha kısa terimlerle değiştirilmektedir. Denizaltı (تَحْتِ الْبَحْرِ) olarak ifade edilirken, bugün *غَوَّاصَةٌ* terimi kullanılmaktadır. Hasta bakıcılık (حِفْظُ الصَّحَّةِ) yerine *التمريض* kullanılmaktadır.²⁴¹ Uluslar arası (بَيْنَ الْمَلَلِ) terimi دَوْلِي; daru'l-funûn (دَارُ الْفُنُونِ) terimi *الجامعة* olarak değiştirilmiştir.²⁴²

Kelimeyle terim arasındaki farklardan biri de, terimin anlamı değişmezken, sözcüğün kullanıldığı yere göre farklı anlamlara gelebilmesidir. Arapça *عين* (عين), kelimesi kullanıldığı yere göre farklı anlamlar ifade etmektedir. يشكو زيد من ألم في عينه 'Hind, evi gösterecek birini bulamadı', لم تجد هند عينا بالدار 'Zeyd sol gözünden şikayet ediyor', اليسرى ضجر بكر من عين 'Grubun lideri, törene geldi', حضر عين القوم الحفل 'Bekir, kendini takip eden casustan rahatsız oldu', وافق الطبيب عينه على الدواء 'Doktorlar, güneş ışınlarına bakmamayı tavsiye ediyor', شربنا من عين ماءها عذب 'Tatlı bir kaynaktan su içtik. Cümlelerde kullanılan, *عين* (عين) kelimesinin farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Arapçada, bu şekilde kullanılan çok sayıda sözcük vardır.

4. Terim Kavram İlişkisi

İnsanlar dil gücünün, dil yetisinin yanında, çevresine, yaşadığı dünyaya ait sürekli deneyimler edinme, tanıma yetisine de sahiptir. Çocuk, dilini edinirken aynı zamanda örneğin *süt* sözcüğüyle birlikte onun içilen beyaz bir sıvı olduğunu,

²³⁹ Suyûti, *el-Muzhir*, II, 47.

²⁴⁰ Halife, Abdülkerim, "Vesâilu Tatvîri'l-Lugati'l-'Arabiyyeti'l-'İlmiyye", *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1975, XII, 54.

²⁴¹ Muhammed Fehmi Huveyda, "Müşkilâtu tercemetü't-Ta'birât ve'l-Istulâhât", *et-Terceme ve Devruhâ fi Tefâuli'l-Hadârât*, Camiatu Ezher, Dâru's-Şifâ li'n-Nezâfeti ve'n-Neşr, Kahire, I, 650.

²⁴² Abdulvehhâb 'İzâm, "Sılâtu'l-Luga el-Arabiyye ve'l-Lugâtu'l-İslâmiyye", *MMLA*, Kahire, 1953, V, 234.

ekmek'in bir yiyecek, *kuş*'un uçan bir hayvan olduğunu öğrenir. Böylece, zamanla çocuğun zihninde bir takım ses bileşimlerine, sözcüklere bağlı biçimde, deneyimlerin de ürünü olarak kavramlar oluşur. *Bardak, kedi, soba, elma* gibi somut nesnelere yanında, zamanla *kıskançlık, özlem, rüya* gibi, doğrudan doğruya dile dayanan soyut kavramlar da edinir.

İnsan zihninde var olan bir yeti, dünyadaki nesnelere sınıflandırmayı genel kavramlara ulaştırmayı sağlar. Menekşenin, gülün, sardunyanın, ortak niteliklerine dayanılarak yapılan bir sınıflama *çiçek* kavramına, köpek, inek, at, tilki, tavşan... gibi yaratıklar *hayvan* genel kavramına ulaştırır bizi. Böylece bir sınıflandırmayla *canlı, bitki, memeli...* gibi genel kavramlar oluşur. İlk kez Lyons'un ortaya attığı *hyponymy* terimi bu olguyu dile getirir.

Bugün her ne kadar hiç kimse, ilk konuşan insanın nasıl, ilk sözcüklerini kullandığını bilmiyorsa da, dildeki gelişmelerin izlenmesiyle başlangıçta bir nesne, bir devinim, bir olay için ses bileşiminin, bir sözcüğün kullanıldığını, bunların zamanla yeni anlamlar, yeni türevler kazandıklarını kestirebilir. Gökteki ayı gören insanoğlu, onu bir göstergeyle adlandırmış, ondan söz edeceği zaman kullandığı bu gösterge bir topluluk, bir toplum tarafından benimsenmişse bir dilin sözcüğü olmuştur. Ancak hemen belirtelim ki, her dil birliği, kavramları kendi algılaması ve anlatımıyla değişik yollardan, değişik kavramlarla ilişki kurarak oluşturur.

Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve bir soyutlamayla (abstraction) dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanıdır. Bir dilin sözcüklüğünü temel alarak da kavramı genel bir tanımla *bir sözlükte madde başı olarak yer alan sözcükler* biçiminde niteleyebiliriz.²⁴³ Bir dildeki sözlerin toplamı, o dilin sözcüklüğünü oluşturur. Sözcüklüğüne dilin bütün sözleri girer. Dilin sözcüklüğünde yerli ve yabancı sözlerin yanında, bilim-teknik terimleri ile tek bir söz gibi kullanılan söz grupları da yer alır.²⁴⁴ Ancak bunlardan bir bölümü de bir olayı, bir oluş ya da devinimi gösterir.

---

²⁴³ Bkz. Subaşı, Derya, *Sözlük Verilerine Dayalı Görünümleriyle Arapçada Kavram Oluşturma Yolları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

²⁴⁴ Ahanov, a.g.e., s.147.

Kavramlar insanoğlunun yetiştiği çevrede, birikimlerine ve ruhsal yapısına göre bireyden bireye ayırım göstermekle birlikte aynı dil birliği içindeki insanlarda, aşağı yukarı belli bir niteliğe sahiptir.

Zihnimiz bize yalnızca tek tek sözcüklere bağlı olarak kavramları tanıma olanağına değil, aynı zamanda onların ilişkili oldukları başka kavramlarla bağlantı ve ayırımlarını tanıma olanağı da verir; ayrıca kavramların başka öğelerle ortaya koydukları kuruluşları tanımlama ve çözme yetisine de sahiptir.²⁴⁵

Terim türetilirken, kavramın özellikleri dikkate alınır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Kavramın şekli*: Yuvarlak kurtcukları ifade eden, *anellides* terimi, *anell* (yuvarlak) sözcüğü ile *id* (şekil) ekinden türetilmiştir.

2. *Kavramın şekli ve büyüklüğü*: Kan hücrelerini ifade eden, *globule*, daire şeklini ifade eden *glob* sözcüğü ile, hacmin küçüklüğünü ifade eden, *ul* ekinden türetilmiştir.

3. *Kavramın rengi*: Renginden dolayı, *chlorophylle* terimi, *chlor* (yeşil renk) ve *phyll* (yaprak) sözcüklerinden oluşmuştur.

4. *Kavramın görevi*: *Phagocyte* terimi *phag* (yemek) sözcüğü ile *cyt* (hücre) sözcüklerinden meydana gelmiştir.

5. *Kavramın hareketi*: Suda hareketli canlıları ifade etmek için *plancton* terimi *plact* sözcüğünden türetilmiştir.

6. Canlının yaşadığı yere ve yerin özelliği dikkate alınması.

7. İsimlendirmede araştırmacının ismi kullanılır: *syndrome de Brown-Sequard* terimi, Fransız sinir hastalıkları uzmanı Brown- Sequard'ın bir icadına verilen isimdir.

---

²⁴⁵ Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin yay., Ankara, 1999, s.40-42.

5. Bilimsel ve Teknik Terimlerin Özellikleri

Terim, bilimsel bir kavrama delalet ittifakla kabul edilen kelimedir. Terimde ittifak meselesi önemlidir. Terimler belli kavramı ifade eden rumuzlardır. Terim, akli ve fikri temele dayanan bir kelimedir.

Terimle kavram arasında mantıksal bir ilişkinin olması gerekir. Bu bağ isimle isimlendirilen şeyde aranmaz. Örneğin bir alete مُرْسَل adı verilecek olsa, bu cihazın gönderme, iletme ile ilgili olması gerekir. Bu terimle kavram arasında zorunlu mantıksal ilişkinin olması gerektiğini gösterir. *Salih* ismini herhangi bir şahıs için kullanılacak olsa o şahsın bu ismin anlamına uygun karakterde olması gerekmez.

Terim türetme bilimsel ölçütler kullanılarak farklı alan uzmanlarından oluşan bir komisyon tarafından yürütülmelidir. Terim sorunu sadece dilsel bir problem değildir.

Terimler, sözcüklere yeni anlamlar kazandırabilir. السيارة'nın anlamı kabile demektir. Astronomi terimi olarak ise, güneş sistemindeki gezegenlerden biridir. Aynı zamanda *otomobil*'in karşılığıdır.

Terimler gelişi güzel konulmamalıdır. Terimle ifade ettiği kavram arasında bir anlam yakınlığının olması gözetilmelidir. Örneğin طَيَّارَة (uçak) terimi mübalaga ifade eden فَعَّال kalıbında türetilmiştir. الطَّيَّار ile hızlı koşan süvari kastedilir.

Terimlerin açık ve anlaşılır olması, tarifinin de bilimsel olması önemlidir. Terim açık, net, kısa ve telaffuzu kolay, kullanıldığı alanla ilgili terimler kümesiyle de uyumlu olmalıdır. Bir kavram için tek bir terim tercih edilmelidir. Bu özelliği Arapçada bulmak mümkündür. Arapçada mahreçler arasında bir karışıklık yoktur. Terimler, sözcüklerin gerçek anlamlarıyla çoğu zaman bağlarını korumuşlardır. الجيش (ordu) derken, bir yerdeki aşırı hareketlilikle, الجند (asker) kelimesinin geçilmesi zor yol anlamıyla olan irtibatı gözden kaçmamalıdır.²⁴⁶

Terimlerin kısa olması, tek kelimedenden oluşması önemlidir. *Bathometer* (barometre) جهاز قياس عمق الآبار yerine, مِعْمَاق terimiyle karşılanması daha

²⁴⁶ Akkad, Mahmud, *El-Luga eş-Şâire*, Nahdatu Mısır li't-Taba'ti ve'n-Neşr, Kahire, 1995 s.28

doğrudur.²⁴⁷ Terim türetmede, yeni türetmelere imkân veren kelimeler tercih edilir. Örneğin *ductility* (esneklik) terimine karşılık *قابلية المَطَل* terimi kullanılabilse de yeni türetmelere imkân sağlayacağı düşüncesiyle *مَطَوَّلِيَّة* terimi daha uygundur. *Satellite* (uydu) terimine karşılığı Arapçada *قمر صناعي* yerine yeni terimler türetmeye imkân sağladığı için *سَاتِل* terimi kullanılmaktadır.

Terimlerin taşınması gereken hususları dikkate alınarak Arapçanın yeni terimler türetmeye elverişli olması konusunda şu altı özelliği sayılabilir:

a. Arapça isim, fiil ve sıfat türlerinde eş anlamlı çok sayıda sözcük içermektedir. Eş anlamlı sözcükler dil için bir zenginliktir. Örneğin Arapçada susuzluğu ifade etmek için *الظمأ - العطش - الصدى - الأوام - الهيام* sözcükleri kullanılmaktadır. *العطش* (açlık hissetmek), *الظمأ* (açlık hissini biraz daha artması), *الصدى* (açlığın daha da artması) kelimelerinin anlamları birbirine yakındır.

b. Arapçada çok sayıda kullanılmayı bekleyen kalıp ve sözcük vardır. Bunların kullanılması dile bir zenginlik sağlar. Arapça klasik metinlerde, şiirlerde geçen bu tür sözcükleri tespit edip terimleştirmek mümkündür.

c. Sözcüklerin iştikâk ve kıyas türünde türetmeye uygun olmaları. Kıyas kısaca bilinenden bilinmeyene gitmektir. Kullanılan bir kalıptan hareketle yeni sözcükler türetmektir. Kıyas Arapçada her zaman için geçerli bir türetme yoludur. Kıyas, hicri dördüncü asırda, Ebu Ali el-Fârisî ve öğrencisi İbn Cinnî tarafından geliştirilmiştir. Ali el-Farisî'ye ait olan *Arapça kalıba sokulan her sözcük Arapçadır* sözü kıyasın önemini göstermektedir.

d. Arapçada naht, kısaltma gibi yollarla yeni sözcükler türetme imkanı vardır.

e. Yabancı sözcükler ta'rib yoluyla Arapçaya aktarılabilir.

B. ARAPÇADA TERİM TÜRETME

Bilimsel terim türetmek için dilde farklı yöntemler kullanılabilir. Ancak türetmedeki başarı, terimin kabul görmesine ve yaygınlık kazanmasına bağlıdır.

²⁴⁷ Ahmet Şefik el-Hatîb, "Menheciyyetu Binai'l-mustalahat ve Tatbikuha", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXX, sayı:3, s.526.

Terime hayat veren kabul görüp kullanılmasıdır. Wittgenstein “kelime arama!, onun kullanılabilirliğini araştır” sözü bu noktayı vurgulamaktadır.

Terimleri bir isimlendirme faaliyeti olarak düşünürsek şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Özel isimlerin terim olarak kullanılması: Elektrik terimi olan *amper* (أمبير) Fransız Amper (ö.1836) fizikçinin adıdır.

2. Terim, kadim dilden bir kelime olabilir. أبويسونين terimi Latince eski bir kelimedir.

3. Terim birden çok kelimenin kısaltması olabilir. *Awacs* terimi ‘Advance warning and Control system’ ibaresinin kısaltmasıdır.

4. Terimler, tercüme yoluyla karşılanır. Terimlerin çoğunluğunu bu tür terimler oluşturur. *Analysis* التحليل, *resistance* المقاومة²⁴⁸ terimlerinde olduğu gibi.

19. yüzyılın başından itibaren terim konusunda Arap dilbilimcileri arasında iki görüş öne çıkmaya başladı. Bunlardan birincisi dilde tutucu tavır takınanlar ikincisi de dilde serbest tutumu benimseyenlerdir.

Serbest tutum taraftarları, terim türetmeyi hızlandırmak için İngilizce, Fransızca gibi dillerden serbestçe terimlerin Arapçaya aktarılmasından yanadır. Yabancı dilden kelime ve terim terim almayı tabi durum ve dilin gelişmesine katkı sağlayan bir etken olarak kabul ettiler. Terim açığını kapatmak için yabancı dillerden alınan terimlerin dile zarar vermeyeceğini düşündüler.

Dilde tutucu tavır takınanlar, yabancı terimlere mukabil standart dilden terimlerin seçilmesinin gerekliliği üzerinde duruyorlardı. Arapçanın bir iştikâk dili olduğu için uzun vadede bunun Arap dili için daha iyi olacağı kanaatindeydiler. Yabancı bir terim Arapça bir kelimeyle karşılandığı zaman ondan yeni kelimeler türetmek mümkündür. Bunun için radyo (راديو) terimini örnek verilebilir. Arapça asıllı olmayan bu terimden yeni terimler türetmek zordur. Eğer radyo terimi Arapçaya مذياع olarak çevrilirse, ondan radyoyla ilgili yeni terimler türetmek

²⁴⁸ Hadar ‘Alyan el-Kureşî vd., “el-Mustalah el-‘İlmî Devruhû ve Ehemmiyetuhû”, *Mecelletu Câmia ‘tu Ummu ‘l-Kurâ*, 1414/1993, XVIII, 164.

mümkün olur. *Broadcast*- radyo yayını (أذاع), *Broadcasting*- (إذاعة), *announcer*- spiker (مذيع), *female announcer*- bayan spiker (مذيعه), *broadcasting station*- radyo istasyonu (محطة الإذاعة) terimleri bir terimden hareketle türetilmiş yeni terimlerdir.

Sonuçta bu iki görüş, iştikâk, ta'rib, terhib, naht gibi yöntemlerin kullanılmasıyla yabancı bilimsel ve teknik terimleri karşılama Arapçanın yeterliliğe sahip bir dil olması noktasında buluşmaktadır. İştikâk yöntemi terim türetmede ağırlıklı olarak kullanılan yöntemdir.

B1. İŞTİKÂK YOLUYLA TERİM TÜRETME

Arapçada terim türetme daha çok iştikâk yöntemi kullanılarak yapılmaktadır. İştikâk, Arapça kelime kalıplarına dayanmaktadır. Terim türetmede kullanılan kalıplar incelendiğinde, Arapçanın kelime kalıbı açısından zengin bir dil olduğu görülür. Meşhur terim bilimci Mustafa eş-Şihâbi, terim türetmede uyguladığı metodu ifade ederken izleği yöntemi şöyle sıralamıştır; *Eğer yabancı kelimenin karşılığı Arapçada yoksa iştikâk, mecaz, naht ve ta'rib yöntemleri sırasıyla uygulanır.*²⁴⁹ Kurallı ve kuralsız olarak ifade edilebilecek olan bu kalıplar terim türetmede kullanılmaktadır. Onlarca kelime kalıbı içerisinde terim türetmede çokça kullanılanlar vardır. Bunların yanında kullanılmayan çok sayıda kalıp vardır. سَفْعَلٌ، نَفْعَلٌ gibi kalıplar bugün Arapçada kullanılmaktadır. İbn Manzur سنيس kelimesini açıklarken, sözcüğün başında bulunan س harfinin zaid harf olduğunu söyler. Yine شملق kelimesi ملق dan, شنفر kelimesi نفر den, فطر kelimesi فطر dan türemiş olabilir.²⁵⁰

İştikâkta, kök sözcükten, sözcüğün temel anlamına yakın yeni kelimeler türetilir. İştikâk yönteminde sözcüğün baş, orta ve sonuna harf eklenir veya ses değişikliği yapılır.²⁵¹ Arapça sözlükler kelime kalıpları açısından başvurulacak kaynakların başında gelir. Özellikle *Lisânu'l-A'rab*, kendinden önce yazılmış beş önemli sözlüğün muhtevasını içermesi açısından önemlidir.²⁵² Ayrıca Arapça bir iştikâk dili olduğu için, öncelikle kelime türetmede kullanılan kalıpların tespit edilip ihtiyaca göre bu kalıpların sayısı artırılmalı, kalıpların anlamları özelleştirilmelidir.

²⁴⁹ Mahmut Ahmed es-Seyyid, "1-Mebadi el-Esasiyye fi vadi'l-mustalah ve Tevlidihî", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga el-Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, sayı:3, s.630.

²⁵⁰ Amâyira, İsmail Ahmed, *Buhus fi'l-İstişrak ve'l-Luga*, s.279.

²⁵¹ en-Neccâr, Latife İbrahim, *Devru'l-Binye es-Sarfıyye fi Vasfi Zâhirati'n-Nahviyye ve Tak'idihâ*, Dâru'l-Beşîr, I. baskı, 1994, s.90.

²⁵² ez-Zea'bî, Amine Salih, *Masadiru'l-Ef'âl es-Sulâsiyye fi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Muessetu Râm li't-Teknolojiye ve'l-Kompeter, Amman, 1996, s.10.

Örneğin batı dillerinde sonu *-scope* ile biten kelimeler مَفْعَال kalıbında Arapçaya aktarılabilir. Örneğin *hygroscope* > مِرْطَاب; *spectroscope* > مِطْيَاف olarak Arapçaya çevrilmiştir.²⁵³

B2. Arapçada Terim Türetmede Kullanılan Kalıplar ve Yapılar

Arapçada türemiş isimleri anlam yönünden ikiye ayırılır. Birincisi nitelik bildiren isimlerdir. Bunlar ismin niteliğini beyan eder. İsmi fail, ismi meful, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdil kalıbında türetilen kelimeler bu gruba girer. İkincisi, nitelik bildirmeyen isimlerdir. Masdarlar, ismi zaman, ismi mekan, ismi alet kalıbında türetilen isimler bu gruba girer.

Arapçaya aktarılmak istenilen isimlerin birçoğu ismi zaman, ismi mekan ve ismi alet kalıpları kullanılarak çevrilebilir. Fabrika'nın karşılığı مَعْمَل, hastanenin karşılığı مَسْتَشْفَى, divanın karşılığı olarak مَأْمَر terimleri kullanılır.²⁵⁴ Arapçada türetilen terimlerin kabul görmesi Arapça kalıplara uygun olmasıyla yakından ilgilidir. Seçilen kalıbın terimin anlamına uygun olması anlaşılabilirliğini ve yaygınlaşmasını artırır.²⁵⁵ Arapçada farklı kalıpların kullanılmasıyla bilim dilinin terimlerini karşılanmaya çalışılmaktadır. Burada bu kalıplardan çok kullanılanlar üzerinde durulacaktır.

1. فَعْلَل (Fa'lele) Kalıbı:

Yabancı terimlerin Arapçalaştırılmasında kullanılan bir kalıptır. Kahire Dil Kurumu, bu kalıbın muarreb isimlerden fiil türetmede kullanılmasını kararlaştırmıştır. Bu kalıpta türetilmiş terimler vardır. ورنش fiili varnish²⁵⁶ (ورنیش); اَسْتَل fiili, acetyl²⁵⁷ (الأسْتِيل) kelimesinden; دَرَجَن (to hydrogenate); كَحَل²⁵⁸ (to alcoholyse); بَلْمَر²⁵⁹ (to polymerise); بَرُوم²⁶⁰ (to brominate) kelimeleri bu kalıptan

²⁵³ Semâ'a, Cevâd Husnî, "Tatvîru Menhecîyyeti Vadi'l-Mustalahî'l-'Arabî ve Bahsu Subuli Neşri'l-Mustalahî'l-Muvahhed ve İşâetihi", *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1994, XXXVIII, 306.

²⁵⁴ eş-Şidyak, Ahmed Fâris, *Kenzu'r-Regâib fî Muntehabâti'l-Cevânib*, Matbaatu'l-Cevânib, İstanbul, h.1295, I, 201.

²⁵⁵ Muhammed el-Hasen, "Sıyagu'l-Muštakkât Beyne'l-Vad' ve'l-İsti'mâl", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga el-'Arabîyye bi Dimeşk*, 2007, LXXV, 109.

²⁵⁶ MMLA, *Mecmûu'l-Mustalahâti'l-İlmîyye*, II, 24.

²⁵⁷ MMLA, *Mecmûu'l-Mustalahâti'l-İlmîyye*, I, 156.

²⁵⁸ MMLA, *a.g.e.*, s.182.

²⁵⁹ MMLA, *a.g.e.*, s.177.

²⁶⁰ MMLA, *a.g.e.*, s.159.

türetilmiştir. Bu kalıpta türetilen fiillerin masdarları فَعَّلَة şeklinde gelir. (روشنة، أسئلة،)
(درجنة، بلمرة، كحللة،

2. فُعَال ve فَعِيل (Fuâ'1- Feî'1) Kalıbı:

Fuâ'1- Feî'1 masdarları ses anlamına gelmektedir. Bu kalıpta kullanılan الهدير، النهيق، الصهيل، الضجيج، الكهيق، النهيق kelimeleri örnek olarak verilebilir. Kahire Dil Kurumu bu kalıba kıyasla yeni kelimeler türetmiştir.²⁶¹

3. فُعَل (Fea'1) Kalıbı:

Arapçada hastalık ve kusurlarla ilgili terim türetmede kullanılan bir kalıptır. المرط، الهيج، الحبط، البدد. Sîbeveyhi ve İbn Side bu kalıbdan hastalıklarla ilgili kelimeler türetildiğine dikkat çekmiştir.

Kahire Dil Kurumu bu kalıptan hastalıklarla ilgili terimlerin türetilmesi kararını almıştır. Tıbbî terimlerin türetilmesinde bu kalıptan çokça yararlanılmaktadır. Bu kalıptan türetilen الهلب، زَبَب، القسَط، السلس، الهتر شلل، الهلب، الهيج، المرط (saç dökülmesi), الهيج (devede meme hastalığı), الحبط (tavuklarda karın şişliği), البلق (cilt hastalığı), السلس (aşırı terleme).

Klasik kitaplarda bu kalıpta türetilmiş çok sayıda kelime vardır; الألم، البرص، الرمد، الشلل، الصرع، الصلغ، الضجر، العرج، العضد، العمش، القحل، القزع، الكدر، الكمه، الثمن

4. فُعَال (Fuâ'1) Kalıbı:

Fuâ'1 kalıbı hastalık terimleri türetilmesinde kullanılır. Tıp biliminde alanların farklılaşması ve yeni keşifler sonucu terimlere olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Kahire Dil Kurumu bu kalıba kıyasla lazım (geçissiz) fiillerden yeni kelimeler türetmeyi kararlaştırmıştır. İngilizce sonu -osis'le biten kelimelere karşılık bu kalıptan Arapça yeni kelimeler türetilmiştir. عُصام، وُرام صُمال، بُواغ أنفى، عراق، صُحام. Araplar birçok hastalık adını bu kalıptan türetmişlerdir. سُعال (baş ağrısı), زُكام (grip), سُعال (kemik hastalığı), كُساد (karaciğer hastalığı).²⁶²

أُصْرَاخ، نُبَاح، عُواء، رُغَاء، حُوار،

²⁶¹ Hicâzî, Mahmud Fehmî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, Dâru'l-Garîb li't-Tıbaa'ti ve'n-Neşr, s.47.

²⁶² Hicâzî, Fehmî, *el-Usus el-Lugaviyye li 'İlmi'l-Mustalah*, s.48.

Modern dönem terimbilimcileri, teşhis edilen hastalıklarla ilgili terimlerin türetilmesinde bu kalıbın kullanılmasının önemini vurgulamışlardır. Kahire Dil Kurumu, فَعَلَ kalıbındaki geçissiz fiillerin فُعَالْ şeklindeki kalıbından hastalık terimlerin türetilmesi kararı almıştır.

Bu iki kalıp bir şeyin kalıntısını ifade etmek için kullanılır. نُخَالَةٌ , فُضَالَةٌ , حُنَالَةٌ ,²⁶³ حُطَامَةٌ , جُرَاشَةٌ , كُسَارَةٌ , خُرَاطَةٌ , بُرَادَةٌ , نُفَايَةٌ

5. فُعُول (Feû'l) Kalıbı:

Modern dönemde terim türetmede yaygın olarak kullanılan masdar kalıplarından biridir.²⁶⁴ قُطُورٌ , ضُمُورٌ , سُقُوطُ المَعَصِمِ

Bu kalıp birkaç anlamda kullanılmaktadır.

a. İlaç isimleri: es-Se'âlibî, *Fıkhu'l-Luga* adlı eserinde, “İlaç isimlerinin اللّعوق الكليمات: السّفوف, البرود, السنون, الغسول, القطور, الدّور, اللّود, الوجور, السّعود, توبة, بئر غروف (su içilebilir kuyu), ناقة رحول (binek deve), بقرة حلوب (sağılır inek), فُعُول kalıbında kullandığını ifade etmektedir.²⁶⁵

b. Bir şeye uygunluk: (القابلية، أو صلاحية الشيء لفعل من الأفعال): ماء شروب (içilebilir su), توبة (su içilebilir kuyu), ناقة رحول (binek deve), بقرة حلوب (sağılır inek), نصوح (kabul edilebilir tevbe).²⁶⁶

Modern dönemde terim bilimciler bu kalıbın uygunluk (القابلية) anlamını dikkate alarak İngilizce ve Fransızca -able son ekiyle biten terimlerden bazılarını bu kalıpta çevirmişlerdir. قابلية العضو للتأثر الشديد بالمنبهات (هيج، تعوت، زروع، خثور، رصوص). Bu kalıp hem eril hem de dişil için kullanılır. امرأة ولود denir.²⁶⁷

6. فُعْلَةٌ (Fu'le) Kalıbı:

Kusur ve eksiklik ifade eden terimlerin türetilmesinde çokca kullanılan bir kalıptır. لُزْمَةٌ , الجُمْدَةُ Araplar konuşma kusurlarıyla ilgili terimlerin çoğunu bu kalıptan türetmişlerdir. جُمْدَةٌ , حُكْلَةٌ , حُبْسَةٌ , لُغْنَةٌ. Modern tıp terimleri karşılmak için bu kalıptan yararlanmıştır.²⁶⁸

²⁶³ Hicâzî, a.g.e., s.58-59.

²⁶⁴ Hicâzî, a.g.e., s.48.

²⁶⁵ Kâsimî, Ali, *‘İlmu’l-Mustalah*, s.397

²⁶⁶ Kâsimî, a.g.e., s.398.

²⁶⁷ Kâsimî, a.g.e., s.399.

²⁶⁸ Hicâzî, a.g.e., s.48.

7. فَعَالَة (Feâ'le) Kalıbı:

Feâ'le kalıbıyla, sülasi fiillerden sıfat anlamı ifade eden terimler türetilmektedir. Sîbeveyhi bu kalıba ait örnekler vermiştir: سقامة, نصاحة, زهادة . Sîbeveyhi, aynı zamanda bu kalıp güzel veya çirkin, büyük ve küçük anlamı veren sıfatların hepsinde kullanıldığını ifade etmiştir.

Modern dönemde bu kalıptan türetilmiş çok sayıda terim vardır. 1973 düzenlenen Ta'rîb kongresi'nde bu kalıpta kullanılan bazı fizik terimleri onaylanmıştır.²⁶⁹ كفاءة, كثافة, قسافة, جهارة .

8. فَعْلَان (Fea'lân) Kalıbı:

Hareket, değişim gibi anlamlar ifade eden bu kalıp farklı alanlardaki bilimsel terimleri ifade etmek için kullanılır. ثوران, هذيان, سيلان, خلجان Kahire Dil kurumu tarafından kabul edilen terimlerdir.

Arapçada bu kalıp sarsıntı, sıkıntı, değişim, çöşku anlamlarına gelir. النَّزْوَانِ , الرَّكَّتَانِ , الْعَسْلَانِ , الْقَفْرَانِ , النَّقْرَانِ ,²⁷⁰

Arap dilbilimcileri bu kalıbın kıyasi olup olmaması konusunda ihtilaf etmiş olsalar da Kahire Dil Kurumu bu kalıptan, sıkıntı değişim anlamına gelen terimler türetilbileceği kararını almıştır. Kurum bu kalıptan türetilmiş ثوران, هذيان, سيلان gibi terimlerini onaylamıştır.²⁷¹ خلجان حركي

Modern dilde bu kalıp yukarıdaki anlamıyla çokça kullanılmaktadır. Yaygın olarak kullanılan bazı terimlere; الطيران, السريران, الرعشان, الذوبان, الدوران, الجولان, الجريان, الطيران, العثيان, النوسان, الميلان, الهذيان, العثيان terimleri örnek verilebilir.²⁷²

9. مُفَاعَلَة (Mufâa'le) Kalıbı:

فاعل fiil kalıbının masdarıdır. Bu kalıptan türetilmiş çok sayıda terim vardır. مُناقشة, مُحاضرة, مُقابلة, مُوازنة

Sosyal bilimler ve edebî araştırmalar alanında bu kalıpta türetilmiş çok sayıda terim bulmak mümkündür. Bu terimlerden bazıları مُساعدة, مُساهمة, مُسابقة, مُحادثة, مُشاورة, مُعالجة, مُعادلة, مُساواة, مُباراة, مُضاعفة, مُبادرة, مُواجهة, مُفاوضة, مُعالجة, مُعادلة, مُساواة, مُباراة, مُضاعفة terimleridir.²⁷³

²⁶⁹ Hicâzî, *a.g.e.*, s.49.

²⁷⁰ Hicâzî, *a.g.e.*, s.49.

²⁷¹ Hicâzî, *a.g.e.*, s.49-50.

²⁷² Hicâzî, *a.g.e.*, s.50.

10. فِعَال (Fiâ'1) Kalıbı:

فاعل fiil kalıbının masdarı olan fiâ'1 kalıbı mufâa'le gibi çok kullanılmaz. Yine de bu kalıpta türetilmiş çok sayıda terim vardır. شِعَار، حِصَار، كِفَاح، نِضَال، دِفَاع، fiâ'1 kalıbında türetilmiş terimlerdir.²⁷⁴

11. إِفْعَال (İfâ'1) Kalıbı:

أفعل fiil kalıbının masdarı olan bu kalıptan son zamanlarda çok sayıda terim türetilmiştir. 1973 yılında düzenlenen ikinci tarib kongresinde bu kalıpta türetilmiş olan çok sayıda terim kabul edilmiştir;

a. biyoloji sözlüğü: إِبْصَار، إِبْهَاض، إِخْرَاج، إِحْصَاء، إِخْصَاب، إِفْرَاح، إِطْعَام، إِبْضَاء، إِثَارَة، إِبْضَاء

b. botanik sözlüğü: إِحْلَال، إِحْصَاء، إِخْصَاب، إِسْقَاط، إِشْعَاع، إِنْبَات، إِحْسَاس، إِثَارَة، إِزَالَة

c. fizik sözlüğü: إِبْرَاق، إِبْصَار، إِبْطَاء، إِجْهَاد، إِحْجَام، إِحْصَاء، إِحْكَام، إِخْرَاج، إِدْرَاك، إِرْسَال، إِصْدَار، إِطْلَاق، إِتَاحَة، إِثَارَة، إِذَاعَة، إِزَاحَة، إِزْلَة، إِمَاعَة²⁷⁵

12. تَفَعُّل (Tefau'1) Kalıbı:

تَفَعَّل fiil kalıbının masdarı olan kalıp, terim türetmede çok kullanılan kelime kalıplarından biridir. 1973 yılında düzenlenen ikinci tarib kongresinde onaylanan terimlerden bazıları şunlardır:

a. Biyoloji sözlüğü: تَبْرُز، تَجَدُّد، تَجْمَع، تَحْلَل، تَخْتَر، تَخْنَث، تَدْرَج، تَسْفَط، تَسْمَم، تَشْدَف، تَغْيِير، تَشْكَل، تَشْوَه، تَصْلَب، تَضْخَم، تَطْفَل، تَطْوَر، تَعْدَد، تَعْرِيق

b. Botanik sözlüğü: تَبْقَع، تَجَدُّد، تَجْرَد، تَحْرَر، تَخْمَر، تَحْوَل، تَخْتَر، تَحْمَل، تَحْلَل

c. Fizik sözlüğü: تَأْخِر، تَأَلَّق، تَأْيِن، تَبْخَر، تَبَدَّد، تَبْلُور، تَجْمَد، تَجْمَع، تَجْوَف، تَحْبَب، تَحْدَب، تَحْكَم، تَحْلَل، تَخْتَر، تَخْصَر، تَخْلَف، تَدْرَج، تَدْفَق²⁷⁶

13. تَفَعُّل (Tefau'1) Kalıbı:

Özellikle tıp terimlerinin türetilmesinde bu kalıptan çokça istifade edilmektedir. تَكْهُف، تَصْلُب terimleri tefau'1 kalıbında türetilmiş terimlerdir.

²⁷³ Hicâzî, a.g.e, s.50.

²⁷⁴ Hicâzî, a.g.e, s.51.

²⁷⁵ Hicâzî, a.g.e, s.51.

²⁷⁶ Hicâzî, a.g.e, s.51.

Rubai fiillerin masdarları bu kalıpta gelir. Bilimsel terimlerin türetilmesinde, özellikle de tıbbî terimlere karşılık bulunmasında bu kalıp önemlidir. نَصَّبُ، نَحْتُرُ الدم (damar serleşmesi), الشريان (karaciğer yağlanması), تَشْمَعُ الكبد (damar serleşmesi), تشوه الأطراف bu kalıpta türetilmiş terimlerden birkaçıdır.²⁷⁷

14. تفعیل (Tefî'l) Kalıbı:

فَعَّلَ fiil kalıbının masdarıdır. Bu kalıptan türetilen çok sayıda terim vardır. Biyoloji, fizik ve kimya terimlerinin türetilmesinde daha fazla kullanılır. 1973 yılında düzenlenen ikinci tarib kongresinde onaylanan terimlerden bazıları şunlardır;

a. Biyoloji sözlüğü: تجفیف، تجویف، تحدید، تحویم، تعریق، تغییر، تحذیر، تخلیق، تدریز، ترکیب، تسنین، تشریح، تصنیف، تکوین، تلوین، تمثیل، تنشيط، تنظیم، توزیع، تهجين

b. Botanik sözlüğü: تثبیت، تنقیب، تجدید، تجویف، تحریر، تحصین، تحطیم، ترتیب، ترکیب، تزویج

c. Fizik sözlüğü: تأثیر، تبدیل، تثلیج، تخطیط، تخفیف، تدریج، تفضیض²⁷⁸

15. فعولة (Feû'le) Kalıbı:

فَعُولَةٌ kalıbı mubalaga ifade eder. فَعُولَةٌ şeklinde sabit sıfat anlamı katar. Kahire Dil Kurumu üyeleri arasında bu kalıbın kullanılması tartışılmıştır.

19. تفاعل (Tefâu'l) Kalıbı:

تفاعل fiil kalıbının masdarıdır. Bu kalıp, fiil ve masdar haliyle terim türetmede önemlidir. Kahire Dil Kurumu; *Tefâu'l kalıbı, iştirak, eşitlik veya benzerlik anlamı taşıyan bilimsel terimleri ifade etmek için kullanılır* kararını almıştır.

Modern dönemde bu kalıptan türetilmiş çok sayıda terim vardır. 1973 yılında düzenlenen ikinci tarib kongresinde onaylanan terimlerden bazıları şunlardır;

a. Biyoloji sözlüğü: تباين، ترادف، تركب، تشابه، تضاعف، تعايش، تنازع، تناسل، تناظر، تناوب، توازن

b. Botanik sözlüğü: تجاذب، تعاقب، تغاير، تفاعل، تقاطع، تكاثر

²⁷⁷ Hicâzî, a.g.e., s.52.

²⁷⁸ Hicâzî, a.g.e., s.54.

Kahire Dil Kurumu, *-hyper* ve *-hypo* eklerini karşılığı olarak (فَرْط) ve (هَبْط) kelimelerinin kullanılması kararını almış olup, bu konuda bir birlik sağlanmıştır. Yukarıdaki *hyperacidite* (فرط الحموضة), *heperactivity*, *heperactivite* (فرط النشاط), *heperalgia*, *hyperalgia* (فرط الألم), *hyperkeratosis*, *hyperkeratose* (فرط التقرن) terimleri bu şekilde çevrilmiştir.²⁸² Kahire Dil Kurumu'nun iki kelimedenden oluşan bir terimi tercih etmesinde terimlerde bulunması gereken anlaşılabilirlik ilkesi dikkate alınmıştır.²⁸³

21. انْفِعَال (İnfiâ'l) Kalıbı:

Arapçada terim türetmede çok kullanılan kalıplardan biridir. 1973 yılında düzenlenen ikinci ta'rîb kongresinde onaylanan terimlerden bazıları şunlardır;

a. Biyoloji sözlüğü: انبعاث، انحطاط، انحلال، انسلح، انشطار، انعدام، انغماد، انفلاق، انقباض، انقسام.

b. Botanik sözlüğü: انحراف، انحطاط، انحلال، انحناء.

c. Fizik terimleri sözlüğü: انثناء، انحراف، انحسار، انحفاظ، انحلال، انحناء، انحيار، انخفاض، انخلاع، اندماج، انزلاق، انسداد، انسكاب، انسباب، انسياب، انشطار، انصهار، انضغاط، انطلاق، انعدام، انعطاف، انعكاس، انفجار، انفصال، انفصام، انفعال، انقلاب، انكسار، انهيار.²⁸⁴

22. اِفْتِعَال (İftiâ'l) Kalıbı:

Modern dönemde bu kalıptan çok sayıda terim türetilmiştir. Organlardaki iltihaplanmayı ifade eden terimler bu kalıpta türetilmiştir. Bu kalıp dönüşlülük ifade eder. 1973 yılında düzenlenen ikinci ta'rîb kongresinde onaylanan terimlerden bazıları şunlardır.²⁸⁵

a. Biyoloji sözlüğü: اقتران، التحام، التهاب، امتداد، امتصاص.

b. Botanik sözlüğü: اتحاد، احتباس، اختزال، ائخار، ارتداد، ازدواج، اغتذاء، افتراق، انتظام، انتفاخ، انتحاء، انتخاب.

c. Fizik sözlüğü: اتحاد، ائزان، احتراق، احتكاك، اختبار، اختلاف، ارتفاع، ارتجاج، ازدواج، اصطلاح، التقاط، اضطراب، اعتكاس، اقتران، اقتلاع، انتفاخ، انتقال، اهتزاز.

²⁸² Kâsimî, 'İlmu'l-Mustalah, s.397

²⁸³ Hicâzî, a.g.e., s.55.

²⁸⁴ Hicâzî, a.g.e., s.55.

²⁸⁵ Hicâzî, a.g.e., s.56.

23. استفعال (İstifâ'1) Kalıbı:

İstifâ'1 kalıbıyla çeşitli bilimsel alanlarda terimler türetilmiştir. 1973 yılında düzenlenen ikinci ta'rib kongresinde onaylanan terimlerden bazıları şunlardır;²⁸⁶

- a. Biyoloji sözlüğü: استجابة، استقرار، استتباع حيواني، استتباع.
- b. Botanik sözlüğü: استنفاذ، استدامة، استجابة، استثمار، استخراج.
- c. Fizik sözlüğü: استبدال، استحلاب، استخلاص، استرخاء، استقرار، استقطاب، استمرار، استطرارة، استطاعة، استطالة، استجابة، استحالة.

24. Masdar Sinaî:

Masdar sinaî, Arapçada isimlerin sonuna (يَة- ي) eki getirilerek üretilen kelimelerdir. Düşünce ve bilimsel akımları ifade etmede çokça kullanılan bir kalıptır. Bu kalıpta ismi fail (فاعلية), ismi meful (معكوسية), ismi tafdil (الأكثرية), camid isim (فردية), çokluk ifade eden isim (قومية), özel isim (رأسمالية) ve yabancı kelimelerden (ديناميكية، كلاسيكية) terimler türetilmektedir. Klasik dönemde örneğin adaletle ilgili bir şeyse على وجه العدل, kötülükle ilgili bir ifade على وجه الشر, iyilikle ilgili bir ifade على وجه الخير şeklinde dile getiriliyordu. Sonraki dönemlerde masdarı sinaî kalıbıyla çok sayıda terim türetilmiştir. اللصوية، الخصوصية، الماهية، الكيفية، bu kalıpta türetilmiş bazı terimlerdir. Kahire Kıl Kurumu, *bir kelimedenden masdar türetilmek istenildiğinde kelimenin sonuna (يَة) getirilir* kararını almıştır.

Modern dönemde masdar sinaî'nin kullanımı artmıştır. Mahmut Fehmî el-Hicâzî, bilimsel terimlerde bu kalıbın kullanıldığı alanları şu şekilde tasnif etmiştir:²⁸⁷

- a. Düşünce Ekolleri: المادية (maddecilik), الرأسمالية (kapitalizm), الملكية (mülkiyetçilik), الفردية، المادية، الفوضوية، الثنائية (dualizm)، الجمهورية (cumhuriyetçilik)، الرأسمالية، الاشتراكية، الجماعية، الإقطاعية، العنصرية، النقابية، الملكية، الجمهورية، التصورية، الحتمية، الثنائية.

²⁸⁶ Hicâzî, *a.g.e.*, s.57.

²⁸⁷ Hicâzî, *a.g.e.*, s.60.

b. الملكية، النوعية، الكمية، الحرّية (özgürlük), المسؤولية (sorumluluk), Ahlakî alan.

c. Maddenin özellikleri: الكهربائية (elektriksel), الفسفورية (fosforik), المضغوطة، الفلورية، الكهربائية، الفسفورية، المعكوسة، المضغوطة، الممدودة، المطروقة، المصاصة، الانضغاطية، التوصيلية.

d. Hastalık adları: الاستشامية، الصدفة، البيغائية، الاستشامية، اللقاحية، البيغائية، الصدفة.

e. Çoğul ifade etmek için: البشرية (insanlık)، القسيسية (papazlık)، البشرية،²⁸⁸ الاكليروسية، القسيسية.

f. Bilimsel adlandırmalar: المغناطيسية (mıknatıs bilimi)، الكهربائية (elektrik bilimi)²⁸⁹ المغناطيسية، الكهربائية.

Kahire Dil Kurumu, masdarların çoğul halinin kullanılabilceğini kabul etmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken her masdarın çoğul olarak kullanılmayacağıdır. Sîbeveyhi, العلوم والألباب، العقول، أشغال gibi bazı masdarların çoğul halde kullanılabilirken الفكر، العلم، النظر gibi masdarların çoğul halinin kullanılmadığına dikkat çekmiştir.

Masdarların çoğul halde geldiği terim sayısı çoktur. الاهتزازات bu terimlerden bazılarıdır. الاتحادات، الانهيارات، الانقلابات، التحليلات.

Bunun yanında, müennes çoğul kelimelerde terim olarak kullanılmaktadır. أوليات، ثدييات، ثقبیات، جرابیات، حلقيات، خنزيريات، دجاجيات، سبحيات، متجولات، شوكلات، شوكيات الجلد، müennes çoğul kalıbında türetilen terimlerdir. مستقيمت الأجنحة طفيليات،

Bu kalıp terkip oluşturmada başarılı bir şekilde kullanılmaktadır.

a. Camid isim + حولية: يّة + كمية، نوعية، مادية، فردية، عنصرية.

b. Masdar+ يّة: انكباسية، انعكاسية، توصيلية، انضغاطية، تصورية، انضغاطية، اشتراكية، تسلطية، اقطاعية، تأثرية، تلاصقية، اتساعية.

c. Sıfat+ يّة: صفراوية، حرية.

²⁸⁸ Kâsimî, s.396.

²⁸⁹ Hicâzî, a.g.e., s.58-59.

- d. فاعلية، عاطفية، جاذبية، قابلية: يّة + İsmi fail
- e. مسؤولية، منقولية، معكوسية، مضغوظية، ممدودية: يّة + İsmi meful
- f. جمهورية، قومية، شعبية، جنسية: يّة + Çoğul isim
- g. رأسمالية: يّة + Bileşik isim
- ğ. ديناميكية، اكليروسية، كلاسيكية، مغناطيسية، فسفورية: يّة + Yabancı kelime
- h. حساسية: يّة + Mubalaga kalıbı

25. Âlet İsmi Kalıpları:

Arapça dilbilgisi kitaplarında en çok geçen âlet ismi kalıbı (مُفْعَل- مِفْعَال)'dir. Arapça bu iki kalıptan çokça istifade etmesine rağmen bu kalıblarla, sülasi fiillerden kıyasla ismi âlet türetilmesi konusunda ihtilaf vardır. Fakat Kahire Dil Kurumu, bu iki kalıbın kıyasî kullanılabileceğine dair karar almıştır.

Arap dili üzerine yapılan araştırmalar, dilde yukarıda geçen iki kalıptan farklı âlet ismi kalıplarının varlığını ortaya koymuştur. Bu kalıplara ek olarak, (فَعَّالَة- فِعال-) , (فَاعِلَة- فاعول) kalıpları kullanılmaya başlanmıştır. Bu kalıplardan türetilen terimlerden bazıları şunlardır; درَاجَة، سِنان، إِراث، ساقية، حامِلة، ساطور، ناعور. Modern dönemde terim türetmede bu kalıplardan en fazla kullanılanı فَعَّالَة kalıbıdır.²⁹⁰

Yabancı terimlerden sonu *-scope* ekiyle biten terimlere karşılık olarak مُفْعَل kalıbı kullanılmaktadır. Eğer yabancı terimi karşılayacak bir âlet ismi türetilemezse, مِكشف kelimesiyle tamlama yapılır. Bu kural gereği, *stethoscope* terimine karşılık olarak مِسمع terimi türetilmiştir. Aynı şekilde Kahire Dil Kurumu, *atomiser* terimini karşılayan مَزداد terimini onaylamıştır. Bu yolla türetilmiş bazı terimler; مِدساس، مِرطاب، مِرقاب، مِرواز، مِكتاف، مِهماز، مِعقام ise *flueroscope* terimini karşılayan مِكشف اللورية terimini örnek olarak verilebilir.²⁹¹

²⁹⁰ Hicâzî, a.g.e, s.64.

²⁹¹ Hicâzî, a.g.e., s.65.

a. مَفْعَل Kalıbı: Klasik ve modern dönemde bu kalıptan türetilmiş çok sayıda kelime vardır. مِقْب (delici), مِجْرَش (kürek), مِجْرَش (hamurluk), مِجْرَش (delici), مِجْرَش (şırınga), مِجْرَش (mercek), مِجْرَش (dürbün).

b. مَفْعَال Kalıbı: مِفْتاح (anahtar), مِصْبَاح (lamba), مِشْأَر (testere), مِحْرَاث (saban), مِزْلَاج (kilit), مِهْمَاز (üvendire).

Hayreddin Hakkî, Arap kültüründe ölçüm ve keşf aletleri genellikle bu kalıpta türetildiği tespitinde bulunarak ölçümle ilgili مِحْرَار (termometre), مِمْطَار (yağmur ölçer), مِسْرَاع (kronometre), مِضْغَاط (basınç ölçer), مِرْيَاح (rüzgar ölçer), مِطْيَاف (nem ölçer) terimlerin gibi terimlerin türetilebileceğini söyler.²⁹²

Aletin türünü belirlemek için kelimenin sonuna nisbet ye'si getirilir. مِكْشَاف (mıknatıs aleti), مِكْشَاف مِغْنَطِيسِي (elektrik aleti), مِكْشَاف كِهْرِبَائِي (elektrik aleti).

c. مَفْعَلَة Kalıbı: Bu kalıpta türetilmiş çok sayıda kelime vardır. مِكْنَسَة (süpürge), مِعْصَرَة (meyve sıkacağı), مِروحة (masaj aleti), مِحْفَظَة (koruyucu), مِسْطَرَة (cetvel), مِقْلَمَة (kalemlik).

d. فِعَال Kalıbı: Renk (دهان), giysi (حِجَاب), غِطَاء (için kullanılan bu kalıp âlet isimleri türetmek için de kullanılır. سِرَاج (lamba), سِدَاد (sargı), حِزَام (kuşak), لِجَام (gem), زَمَام (bağ).

e. فَاعُول ve فَاعُولَة Kalıbı: Hâşim Nâsif Mekkî Arapça sözlüklerde bu kalıpta türetilmiş kelimeleri şöyle tasnif etmiştir;

Âlet isimleri: شَادُوف , طَاحُون , شَاقُول , بِالْوَعَة , فَاخُورَة , نَافُورَة , نَاعُورَة , طَاحُونَة , مَاسُورَة , نَاقُور , مَاعُون , نَاقُوس , فَانُوس , نَاطُور , شَاطُوش , سَاطُور , خَازُوق , قَادُوس , خَاوِبُور , صَاقُور , صَارُوخ , رَاوُوق , قَارُورَة .

Madde isimleri (اسماء المواد): صَابُون , عَاطُوس , غَاسُول , زَاوُوق .

Hayvan ve bitki adları: قَاوُون , طَافُور , طَاوُوس , حَامُوس , نَامُوس .

İnsanın nitelikleri: فَارُوق , جَاسُوس , نَاطُور .

²⁹² Hayreddin Hakkî, "İmkânâtü'l-'Arabîyye: Cevânibu'd-Dikka ve'l-Gumûd fi'l-Mustalah el-'İlmî el-'Arabî el-Cedîd", *el-Lisânu'l-'Arabî*, 1975, II, 26-35.

, ناسوت , قاموس , ناموس , قانون : (أسماء في الإدارة والاجتماع) İdarî ve toplumsal isimler , كاتون , طاغوت

Hastalık adları: ضاغوط , ناسور , باسور , طاعون.

f. فاعلة Kalıbı: راجمة , قاذفة , ساقية bu kalıpta türetilmiş isimlerdendir.

g. فعالة Kalıbı: Bu kalıp yeni keşfedilen aletleri ifade etmek için kullanılan bir kalıptır. فتاحة (açıcı), كسارة (kırıcı), ثلاجة (buzdolabı), قطارة (çamaşır makinası), رضاعة (biberon).

مفعلة ve مفعال kalıpları çok eskiden itibaren kullanılmaktadır. Fakat günümüzde فاعلة mübâlagalı ism-i fâil kalıbı da ism-i âlet kalıbı olarak çok sık kullanılmaktadır. سيارَة (otomobil), غوصَة (denizaltı), نظارة (gözlük) vb. Kahire Dil Kurumu bu kalıbın âlet ismi olarak kullanımının doğru olduğunu onaylamıştır.

Bu kalıptan başka Muhammed Ali en-Neccâr ve İbrâhîm Enîs'in görüşleri doğrultusunda şunlar da eklenmiştir: فاعل , فاعلة ve فاعول . Örneğin ساقية (su dolabı) , ساطور (satır). Böylece Kahire Dil Kurumu'nun kararları gereği Arapçada âlet ismi kalıpları yediye çıkmıştır.²⁹³

26. مفعلة (Mefa'le) Kalıbı:

مفعلة kalıbı: Bu kalıbın üç harfi aşan cins isimlerde çokluk yer ismi olarak kullanımı günümüzde yaygınlık kazanmıştır.

Mısır Arap dil kurumu kararları gereği مفعلة yer ismi kalıbı üçlü cins isimlerde kıyâsî olarak bir şeyin bir yerde çok bulunduğunu belirtmek için kullanılır. İsmi hayvan, bitki ya da cansız nesne olması önemli değildir.

فاعلة kalıbı da أرض gibi yer anlamlı isimlere sıfat olmak üzere çokluk yer ismi olarak kullanılabilir. أرض جردان / fare'den أرض جردة / fareli yer, مفعولة kalıbı da aynı işlevi görür. أرض مذبوبة / sinekli yer. ذباب / karasinek'ten.

²⁹³ Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", *Nüsha Dergisi*, Yıl III, sayı:8, Kış, 2003, s.72-78.

Yabancı terimlerin birçoğu bu kalıpta Arapçaya aktarılmıştır. adsorbant مجذبة, alterant معطشة, anaphrodisiaque مفدرة, antigrisonnant مخلدة, barboteur مبقفة, diffuseur منشرة, digestif مهضمة bu kalıpta türetilmiş terimlerden bazılarıdır.²⁹⁴

Araplar مَفْعَلَةٌ kalıbını üç harfi aşan isimlerin çokluğunda kullanmamışlardır. Bunun yerine üç harften çok isimlerin çokluk yer isminde مَفْعَلَةٌ ism-i mef'ûl kalıbını kullanmışlardır. تَعَلَّبُ / tilki'den أَرْضٌ مُتَعَلَّبَةٌ / tilkisi bol yer, عَقْرَبٌ / akrep'ten مُعَقَّرَبَةٌ / akrep kaynayan yer, مُعَنْكَبَةٌ / örümcekli yer, مُورَنْبَةٌ / tavşanlı yer vb. demişlerdir.

مَفْعَلَةٌ kalıbının ثَوْتُ / dut, حَوْحٌ / şeftali, تَيْنٌ / incir gibi ortası illetli kelimelerde مَخَاخَةٌ şeklinde ilâl kurallarına göre mi yoksa مَخَوَّخَةٌ gibi tashih ile mi gelmesi gerektiği tartışma konusu olmakla beraber günümüzde tashih çoğalmıştır. Çünkü bu şekilde kalıbın anlama delâleti daha iyi olmaktadır.²⁹⁵

27. İsm-in Sonuna Nisbet Ye'si Eklenmesi:

Nisbet ye'si (ي) eklenerek çok sayıda bilimsel terim türetilmiştir. Örneğin tıp alanında bu yolla دِهْلِيْزِي, ظَهْرِي, قَطْنِي, كَبْدِي, تَاجِي, سُبَاتِي, جَوْفِي, عَضْدِي, اِبْطِي terimleri türetilmiştir.

28. İsm-i Tasgîr:

Arapçada terim türetmede kullanılan kalıplardan biri de ism-i tasgîr (küçültme) kalıbıdır. فُعْيَلٌ, فُعْيَعِلٌ, فُعْيَعِيلٌ kalıpları ismi tasgîr kalıplarıdır. Fizik terimi olarak شَعِيرَةٌ, جُسَيْمٌ; botanik terimi olarak زُهَيْرَةٌ, خُرَيْزَةٌ, خُبَيْرَةٌ; biyoloji terimi olarak فُرَيْنٌ, عُقَيْدَةٌ, أَدْنَيْتَةٌ, سَطِيحٌ, بُطِينٌ, قُرَيْنٌ terimleri türetilmiştir.²⁹⁶

29. أَفْعَلٌ (Efa'l) Kalıbı:

Dişili (فعلاء) olarak gelen sıfat-ı müşebbehe kalıbı şu anlamları ifade etmektedir:

a. Bedensel ve Ruhsal Kusur: أَعْرَجٌ (topal), أَقْطَعُ الْيَدِ (eli kesik), أَصْلَعٌ (kel), أَحْوَلٌ (şaşı), أَغْوَرٌ (tek gözü kör), أَقْرَعٌ, أَجْذَمٌ (kötürüm).

²⁹⁴ Kahire Dil Kurumu, *el-Buhûs ve'l-Muhadarât*, Matbaatu Mısır, s.250.

²⁹⁵ Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", s.72-78.

²⁹⁶ Hicâzî, *a.g.e.*, s.68.

b. Renk: أبيض (beyaz), أحمر (kırmızı), أخضر (yeşil), أدكن (siyahımsı), أزرق (mavi), أسمر (Siyah), أشقر (sarışım), أصهب (kızıl).²⁹⁷

30. فَعَالَة Kalıbı:

Meslek adları ve bir meslek sahibi kimse için kullanılır. نِجَارَة (heykeltraşçılık), حِدَادَة (demircilik), خِيَاطَة (terzilik), وِرَاقَة (matbaacılık), جِرَاحَة (cerrahlık), جِزَارَة (kasaplık), حِجَامَة (hacamatçılık).²⁹⁸

31. فَعَّال Kalıbı:

Mubalaga anlamı katan bu kalıp, bir mesleğe ve zanaata mensup kimseleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. جَمَّال (güzellik uzmanı), حَمَّال (hamal), صَرَاف (kuyumcu).

Bir şeyin üreticisini ifade etmek için فَعَّال kalıbı kullanılırken, satıcısını ifade etmek için kalıbın sonuna nispet ye'si getirilir. زَجَّاج (cam üreten), زُجَّاجِي (cam satan) kimsedir.²⁹⁹

Yukarıda verilen kalıplara ek olarak şu kurallarda terim türetmede çokca kullanılan yöntemlerden bazılarıdır:

32. Çoğul Kelimeye İlgi Ekinin Eklenmesi

Kurala aykırı biçimde cemiye ilgi eki eklenmesi suretiyle kelime türetimine Kûfeli dilciler cevaz vermiştir. Selefîn dilinde مُلُوكِيَّة / kraliyete özgü, شُعُوبِيَّة / Şuûbî (Araplara karşı Arap olmayanların üstünlüğünü savunan grup), إِخْوَانِيَّة / ihvâna mensup gibi kelimelere rastlamak mümkündür.

Çoğul kelimelerden ism-i mensûb yapılması günümüzde çok daha yaygın hale gelmiştir. Bu yolla türetilmiş bazı kelimeler şunlardır; أَحْيَائِيَّة / biyolog, حَشْرَاتِيَّة / entomolog, دَوَاجِنِيَّة / zootechniker, دُولِيَّة / uluslararası, جَوَاهِرِيَّة / Bujiteri.

²⁹⁷ Hicâzî, a.g.e, s.69.

²⁹⁸ Hicâzî, a.g.e., s.70.

²⁹⁹ Hicâzî, a.g.e. , s.71.

33. Fa‘lâ kalıbındaki sıfatların isimleştirilmesi

Bazı modern bilimlerle ilgili kelimelerin aktarılmasında فَعْلَاء kalıbındaki sıfatlara elif-tâ eklenerek isim elde edilir. الخَضْرَاءُ /sebzeler ve العَجْمَاوَاتُ / hayvanlar gibi.³⁰⁰

34. Yabancı bir sonekle Arapça bir kelimedden yeni bir kelime türetimi

Dammu kevâsi‘/yabancı bir sonek ekleyerek Arapça bir kelimedden yeni bir kelime türetimi: Bazı Arapça kitaplarda birtakım terimlerin, Arapça ve yabancı iki ayrı ögenin birleşimi şeklinde olduğu görülür. اِسْطُورْلُوجِيَا/ideoloji, اِسْطُورْلُوجِيَا/mitoloji, اِسْطُورْلُوجِيَا/estetik kelimeleri, “bilgi, araştırma, görüş” anlamındaki ‘logie’ soneki ile elde edilmiştir. Bu terimlerin Arap zevkine uyan şekilleri عِلْمُ الْأَفْكَارِ, عِلْمُ الْأَسَاطِيرِ ve عِلْمُ الْجَمَالِ terkipleridir. Eğer Fransızca kelimelerin tek bir kelime olarak Arapçaya tercümesi yolu seçilirse masdar-ı sinâ ile فِكْرِيَّاتٌ ve اِسْطُورِيَّاتٌ denmelidir.

Eğer bu kelimelerin Arapçaya kazandırılması ta‘rîb/kelimenin Arap fonetiğine sokulması yolu ile yapılmak istenirse اِسْتَاتِيكٌ ve مِيثُولُوجِيَّةٌ , اِيْدُولُوجِيَّةٌ denmelidir. Fakat ta‘rîb yöntemi Arapçaya çeviri yolu ile kolayca aktarılacak kelimelerde çok geçerli bir yol değildir. Zaman zaman bazı kimya terimlerinin de dammu kevâsi‘ yolu ile Arapçaya aktarıldıkları görülür: اِسْتُونٌ/aseton, اِسْتِيلٌ/asetil, سَكْرِيْدٌ /glukosit vb. Özellikle Mısır ve Iraklıların dilindeki çoğu kere Arapça kökten pek çok kelimedde nisbet eki olarak Türkçe ‘cı’ eki kullanılmıştır. اِعْرَابِي/ arabacı, اِيْجَامِي/ayakkabıcı gibi.

35. Meslek Adlarının İsmi Mensub Şeklinde Kullanılması

Yabancı dilden Arapçaya geçmiş kelimelerde özellikle meslek adlarında ism-i mensûbun kullanımının artması: Arapçada çoğu zaman mastar ya da her hangi bir isme ilgi eki ekleyerek اِقْتِصَادِيُونٌ/iktisatçılar, رِيْاضِيُونٌ/sporcular vb. denir. Bir bilim ile ya da özel ilgi alanları ile ilişkilendirilen kişileri ifâde eden modern terimlerin pek çoğunda mastarın ilgi şeklinin kullanımı, ism-i fâilin kullanımından daha uygun bir yoldur. Bu anlamda اِقْتِصَادِيٌ kelimesi مُقْتَصِدٌ ile eş anlamlı değildir. İlki ‘iktisatçı’ ikincisi ise ‘iktisatlı, parasının hesabını bilen’ anlamındadır.

³⁰⁰ Soner Gündüzöz, “Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, s.72-78.

36. İsimden fiil türetme olgusunun artması

İştikâkın aslı mastar, bir görüşe göre fiil olsa da Araplar tarih boyunca nesne isimlerinden de pek çok kelime türetmişlerdir. Geleneksel olarak Arapça kökenli isimlerden; فُلْسٌ /kuruş'tan أَفْلَسَ الرَّجُلُ kişi iflas etti, بَحْرٌ/deniz'den أَبْحَرَ/denize açıldı gibi fiilleri; Mu'arreb isimlerden; فِهْرَسٌ / katalog'tan فَهْرَسَ/katalog çıkardı, لَجَامٌ/gem'den أَلَجَمَ /gemledi vb. isimleri türetmişlerdir.

Günümüzde ise nesne isimlerinden fiil türetmek klâsik dile oranla daha zorunlu ve çok işlek bir hâl almıştır. Üstelik isimden fiil yapılan kelimeler klâsik dildeki isimden fiil yapma olgusunun sınırlarını aşacak şekilde Arapçada daha önce tanınmamış isimlerle de yapılabilmektedir. Klâsik dilde herkesçe 'licâm' olarak anılan gemden, ya da 'dirhem' olarak anılan gümüş paradan fiil türetme yoluna gidilirken modern Arapçada halk tarafından bilinmeyen özel isim ya da nesne isimlerinden de kıyâsî olarak kelime türetme yoluna başvurulmuştur.

Bu grupta Fransız bilim adamı Louis Pasteur'ün adına dayanılarak ya da bu işlemin Fransızca karşılığı olan pastörize'nin Arapçalaştırılması ile بِسْتَرَّ/pastorize etti' fiili türetilmiştir. Gelenekte olduğu gibi Arapçalaştırılmış isimlerden fiil türetme de devam etmektedir. Bununla ilgili olarak كَهْرَبَاءَ/elektrik kelimesinden كَهْرَبَ/elektrolize etti kelimesi örnek verilebilir.

37. Sıfatların isim olarak kullanımı

Klâsik dilde sıfattan isimleşmiş kelimelerin çok sınırlı olduğu görülecektir. Bu tür isimler klâsik dilbilgisi kitaplarında sıfat-ı gâlibe adı ile anılırlar. أَلْحَيْلُ/ala kelimesinin zamanla bir tür kargaya ad oluşu, أَسْوَدٌ kelimesi gerçekte siyah anlamında iken siyah renkli bir tür yılan için de kullanılması, benekli anlamındaki أَرْقَمٌ kelimesinin ise aynı şekilde bir tür yılan ismi haline gelmesi, bir nesnenin belirgin sıfatı ile adlandırılması şeklinde gerçekleşen bir iştikâk yoludur. Fakat dilciler sıfat-ı gâlibe yolu ile kelime türetimini açıktan dile getirmeseler bile kıyâsî bir yol olarak görmemişler ve bundan olsa gerek bu tür kelime türetimini bir iştikâk yolu saymamışlardır.

Eğer illa bir nesneyi onun sıfatı ile anmak gerekiyorsa bu sıfatın nesnesi ile ayrılmaz bir ilişki içerisinde olması şartını ileri sürmüşlerdir. Buna göre “ رَكِبْتُ ”

صَاهِلًا/bir kişneyene bindim” denilebilir. Çünkü kişneme fiili yalnızca atlara özgü olduğu için bununla bir ata bindim denilmek istendiği kolayca anlaşılır. Fakat “رَأَيْتُ” /bir uzun gördüm.”; “أَبْصَرْتُ أَبْيَضَ”/bir beyaz gördüm” denemez. Çünkü beyazlık ve uzunluk tek bir nesneye özgü değildir. Sîbeveyh “أَتَانِي الْيَوْمَ قَوِيٌّ”/bu gün bir güçlü geldi”; “مَرَرْتُ بِجَمِيلٍ”/bir güzele uğradım” gibi ifadeleri zayıf /50-59 puan değerinde görür. Bütün bunlardan sıfatların isimleştirilmesi olgusuna dil geleneğinde pek sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum “isim sıfattan önceliklidir” şeklinde formüle edilir. Günümüzde teknolojinin gelişmesine bağlı olarak pek çok yeni kavram ortaya çıkmış ve sıfatlardan isim türetme yolu önem kazanmıştır. Bu yolla الجامعة/toplayan kelimesinden üniversite, الطَّائِرَة /uçan kelimesinden uçak kelimeleri türetilmiştir. Sıfatların isimleşmesi konusunda klâsik dil ile modern dil arasındaki ayrımı şu şekilde özetleyebiliriz; klâsik dilde sıfatların isimleşmesi zamana bağlı olarak kendiliğinden olmakta, modern dilde ise bu bir sıfatın isim olarak kabulü şeklinde bilinçli bir kelime türetim şeklinde gerçekleşmektedir. Kasık kaynaklarda الفضل, الحارث, العباس gibi kelimelerin önceleri birer sıfatken zamanla isimleştikleri ifade edilmektedir.

38. Akronim

Akronim, birkaç kelimenin ilk harflerinden türemiş kelimeler: İngilizcede akronim yolu ile yeni kelimeler yapmak çok yaygındır. Örneğin Unesco, Anzak, Nazi, Nasa, Start, Laeser, Radar. Bu kelimeler Arapçaya bazen tercüme bazen de ta‘rîb yolu ile aktarılırlar. Ancak bunların dışında Arapça kelimelerden kısaltma yolu ile iştikâk bilinen bir husus değildir. Her ne kadar klâsik bir türetme yolu olan naht bunu andırırsa da gerçekte naht isim türetmede değil, daha çok fiil türetmede kullanılan bir yoldur.

Aynı şekilde İbn Cinnî’nin ortaya attığı büyük iştikâk nazariyesinin doğruluğunu kabul edecek olursak büyük iştikâkın da akronimi andırdığı söylenebilir. Ancak bu tür iştikâkta da asıl olan isim türetmek değil, yeni fiiller türetmektir.

Günümüzde akronim yoluyla türetilmiş bazı Arapça kelimelere rastlanmaktadır. Fakat yine de bu çok ilgi gören bir yol değildir. Örneğin حَرَكَةُ الْمَقَاوِمَةِ /İslâmî Direniş Örgütü terkibinden الحَمَاس / Hamas kelimesi akronim yolu ile türetilmiştir.

39. Ek görünümlü kelimelerin ortaya çıkması

Özellikle Yunanca asıllı kelimelerdeki önek ve sonekleri karşılama olgusu Arapçada bir takım ek görünümlü kelimelerin kullanılmasına neden olmuştur. Yunanca asıllı belli başlı önekler Arapçada hemen her zaman şu şekilde karşılanmaktadır: Geo/أَرْضُ – Geologie/عِلْمُ الْأَرْضِ ; Hippo/فَرَسٍ - Hipologie/عِلْمُ الْخَيْلِ ; Gastro/مَعِدَةٌ - Gastroscope/المَعِدَةُ مِنْظَرٌ; Litho/حَجَرٍ - Lithographie/حَجْرِيَّةٌ/طِبَاعَةُ حَجْرِيَّةٌ, Gene/مَوْلَدٌ – Pathogene/المَرَضُ.

Kimya terimlerinde geçen mono, bi, tri önekleri de her zaman sırası ile أَوَّلٌ, ثَانِيٌ ile karşılanır. Monosulfure de Sodium/أَوَّلُ كِبْرَيْتِ الصُّدْيُومِ/ ثَالِثٌ, ثَانِيٌ gibi.

İngilizce prefix/öneklerden ‘re’. إعادة kelimesi ile, ‘izm’ kelimesi ideoloji anlamında ise genelde مَذْهَبٌ kelimesi ile ya da sînâî mastar yapan يَّة harfleri ile, hastalık ve bağımlılık anlamında ise اِئْمَانٌ kelimesi ile karşılanır: Örneğin Reorganisation (yeniden düzenleme)/إِعَادَةُ التَّنْظِيمِ, re-employment (yeniden istihdam)/إِعَادَةُ الاسْتِخْدَامِ, pantheism (tümtanrıcılık)/المَذْهَبُ الحُلُولِيُّ/ اشتِرَاكِيَّةٌ/ Sosyalizm; Alcholism (alkolizm)/إِئْمَانُ المُسْكِرَاتِ – اِئْمَانُ الكُحُولِيَّةِ gibi.

“Bağımlısı oldu” anlamındaki اَدْمَنَ fiilinin gerçekte tüm türevleri ile عُلَى harfi i ceri ile kullanılması genel-geçer bir kuralken alkolizm vb. bağımlılık ifadelerinde mastardan harf-i cerin düşürülerek izâfet yolu ile gerçek bir bileşik isim türetilmiş olması bu ve benzeri kelimelerin bir tür öneke dönüştüğünün somut göstergesidir.

40. Terkîb-i mezcî (kaynaşık isim)’nin klâsik dile aykırı kullanımı

Klâsik Arapçada kullanım alanı son derece sınırlı iken modern Arapçada terkîb-i mezcînin bir kelime türetme yolu olarak benimsendiği ve özellikle bilimsel ve teknik kavramların karşılanmasında işlek bir biçimde kullanıldığı görülür. Kahire Dil Kurumu’nun aldığı kararlar doğrultusunda terkîb-i mezcînin geçerli olduğu dil grupları belirlenmiş ve buna Emîn el-Hûlî’nin konuya ilişkin bir raporu kaynaklık etmiştir.

Geleneksel kullanıma Arap dil kurumu sekizinci bir kategori eklemiştir ki bu kategori ile başta fizik terimleri olmak üzere çeşitli bilim alanlarındaki yabancı kavramlar karşılanmaktadır. Ama yine de terkîb-i mezcî her terimin Arapçalaştırılmasında Arapların zevkine aynı derecede hitap etmediği için kurumca önerilen رَأْسَقَدَمِيَّاتٍ/kafadanbacaklılar gibi böcek türü belirten adlar yerlerini zamanla

رَأْسِيَّاتُ الْأَقْدَامِ gibi izâfet terkiplerine bırakmıştır. Arapça için yeni bir kategori olan ve klâsik metinler için çok alışılmış bir şey olmayan kıyâsî mürekkeb mezcî terimlerden bazıları şöylece sıralanabilir: رَأْسَمَالٍ/sermaye, رَأْسَمَالِيَّةٌ/kapitalizm, بَرْمَائِيٌّ/anfibi, لَاسِلْكِيٌّ/telsiz.

41. Modern Arapçada فَعِيلَةٌ kalıbının nisbesinde فَعَلِيٌّ kalıbına uyulmaması

Bazı dilciler ted'îf/sesteşlikten arınmış ve ikinci harfi sahih/sağlam olan فَعِيلَةٌ kalıbındaki bir ismin ilgi adında yâ harfinin düşmesi gerektiğini belirtirler. Örneğin pek çok kişi بَدِيَّةٌ'den بَدِيٌّ, طَبِيعَةٌ'dan طَبِيعِيٌّ, غَرِيْزَةٌ'den غَرِيْزِيٌّ der. Bu kuralın uygulanması bu gibi kişiler için zorunlu bir durum olsa da İbn Kuteybe (ö.276/889) sadece çok bilinen özel isimlerin ilgi adında bu kuralın geçerliliğini kabul etmiştir.

شِهَابِيٌّ القَطِّ (rum ıspanağı/atrplex hortensis) ve القَطِيفَةِ (horoz ibiği/amarantus') kelimeleri ile ilgili olarak القَطِيفَةِ'den kurala uygun şekilde yâ düşürülürse her iki kelimenin ilgi adının aynı olacağından, bir karışıklık doğacağını söyler. Anastas Mârî el-Kirmelî, Mustafâ Cevâd'ın, bu kalıbın ilgi adı konusunda araştırma yaptıklarını ve بَدِيٌّ, قَطِيفِيٌّ ve طَبِيعِيٌّ gibi yâ'ları düşmeden kullanılan kelimelerin şâz sayılmaması gerektiğini vurguladıklarını belirtir.³⁰¹

42. Tercüme

Dilsel bir faaliyet olarak çeviri her dil için önemlidir. Yabancı bir dilden yapılacak çeviride, aktarılan dilin yapısının iyi bilinmesi gerekir. Arapça gibi zengin kelime türetme kapasitesine sahip bir dile çeviri yapmak hiç de zor değildir. Fakat konu terim olunca bu durum biraz zorluk arz etmektedir. Kahire Dil Kurumu çeviri yapılırken dikkat edilmesi gereken noktaları şu şekilde sıralamıştır:

1. Yapma masdar; sözcüğün sonuna *ye* ve *te* getirilerek yapılmaktadır. قَلْوِيَّةٌ، حَسَّاسِيَّةٌ gibi.

2. Terim mesleki bir anlam ifade ediyorsa, Arapçada bunu ifade eden فَعَالَةٌ kalıbı kullanılmaktadır. نَجَارَةٌ، حِدَادَةٌ، سَبَاكَةٌ، خِرَاطَةٌ، زَهَارَةٌ، طِبَابَةٌ، مِسَاحَةٌ، نِحَالَةٌ gibi.

3. Değişim ve sıkıntı anlamındaki terimler، فَعْلَانٌ kalıbında kullanılır. حَيْشَانٌ، غَلِيَانٌ، نَوَسَانٌ، نَبْضَانٌ، ثَوْرَانٌ gibi.

³⁰¹ Soner Gündüzöz, "Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları", s.72-78.

4. Hastalıkla ilgili terimler, فَعَال kalıbında çevirilmektedir. صُدَاع، كُسَاع، سُعال، gibi.
5. فَعَال ve فَعَلَ kalıplarının ilaç terimleri için de kullanılır.
6. Sesle ilgili terimler، فَعَال ve فَعِيل vezninde çevirilmektedir. نُغَاء، صُرَاخ، شَوَاش، gibi.
7. Çokluk ve mübalaga ifade eden terimler تَفْعَال kalıbında çevirilmektedir. تَبْيَان، تَهْطَال، gibi.
8. Ortaklık, benzerlik ve denklik bildiren terimler، تَفَاعُل kalıbında türetilir. التَّرَابُط، التَّنَاقُز، التَّوَافُق gibi.
9. Alet isimleri مَفْعَال، مَفْعَل، مَفْعَلَةٌ kalıplarından türetilmektedir. مَبْرَد، مِثْقَب، مِخْرَطَةٌ، مِلْزَمَةٌ، مِثْقَاب، مِطْيَاف، رَافِعَةٌ، سَانِيَةٌ، تَقَابِيَةٌ، gibi. Alet ismi türetmede فَاعِلَةٌ kalıbı da kullanılmaktadır.
10. Meslek adı türetmek için فَعَال kalıbı kullanılır. دَهَان، سَبَّكَ، دَهَان، gibi.
11. Mübalaga ifade eden sözcük türetmede، فَعَال kalıbı kullanılır. دَوَاب، أَكَال، دَوَار gibi.
12. Derece anlamı taşıyan sözcük türetmek için، فَعَالَةٌ kalıbı kullanılır. نُشَارَةٌ، بُرَادَةٌ، رُشَاحَةٌ، فُطَارَةٌ، عُصَارَةٌ، كُنَافَةٌ gibi.
13. Yer bildiren sözcük türetmek için مَفْعَلَةٌ kalıbı kullanılır. مَزْرَعَةٌ، مَقْصَبَةٌ، مَفْرَسَةٌ، gibi.
14. Camid isimlerden türetme yapıları: مُدْهَرَج، مُكْرَبِن، مُيُود، مُبَسْتَر، gibi.
15. Mübalaga ifade etmek için، فَعَلَ kalıbı kullanılır. كَسَرَ، حَضَرَ، لَمَعَ، gibi.
16. Müteaddi fiillerden، انْفَعَلَ kalıbında dönüşlülük bildiren kelimeler türetilir: انْجَنَى، انْكَسَرَ، انْفَصَلَ، gibi.
17. تَفَعَّل kalıbından dönüşlülük bildiren kelimeler türetilir: تَعَدَّلَ، تَصَعَّدَ، تَعَلَّلَ، تَكَسَّرَ، تَبَاعَدَ، تَوَازَنَ، gibi.

29. İngilizcede sonu –able’la biten sözcükler, Arapçada muzari fiilin meçhul haliyle ifade edilir. *Soluble*/ يُذاب, *insoluble*/ لا يُذاب, *salable*/ يُباع, *portable*/ يُحمل, *malleable*/ يُطرق. Bu sözcükler masdar sınaı kalıbında da çevirilmektedir (مَذُوبِيَّة / مَنقُولِيَّة/ مَطْرُوقِيَّة/ مَبِيْعِيَّة).

30. –Oid ekine karşılık Arapçada شِبْه sözcüğü kullanılır: *metalloid*/ فِلِز شِبْه, *colloid*/ شِبْه عَرَوِي.

31. Sonu –ium’la biten sözcükler Arapçaya aktarılırken يُوم olarak ta’rib edilir. أَلومنيوم/ بوتاسيوم/ كالسيوم

32. Kimya biliminde kullanılan rumuzlar, alan uzmanlarının belirleyeceği Arapça harflerle ifade edilir.

33. Muarreb bir kelime Arapça gibi kabul edilip ondan yeni sözcükler türetilebilir. Örneğin أيون terimi, أيونات/ أيونان şeklinde kullanılabilir. Bu sözcükten /أَيِّن/ /أَيِّنَ/ fiilerini ve تَأَيَّن/تَأَيَّنَ/تَأَيَّنَ masdarlarını, مُؤَيِّن/ مُؤَيِّنَ (ismi fail ve ismi meful) sözcükleri türetilebilir.

34. Arapça asıllı kelime, muarreb kelimedenden önceliklidir. جيومطري (geometri) yerine هندسة, هُنْدَسَة (astronomi) yerine علم الفلك terimleri kullanılır.

35. Ta’rib edilen yabancı sözcükler Arapçada en kolay telaffuz edilecek şekilde aktarılır. أُسْبِسْت yerine أُسْبِسْتوس; فَيِّرِين yerine فَيِّرِين.

36. Yabancı terimlerin karşılığı bulunurken, sözcüğün anlamı dikkate alınır. Bu harfi tercüme anlamına gelmez. *Dead room* terimi Arapçaya, غرفة ميتة olarak değil, غرفة كاتمة olarak çevirilir.

37. Yakın anlamlı terimlerin çevirisinde, kelime seçimi önemlidir. *Resistance*/مُقاومة, *impedance*/مُعَاوَقَة, *reluctance*/مُمانعة, *inertance*/مُقاَصِرَة terimleri anlamları birbirine yakın farklı terimlerdir.

38. Sonu –logy ekiyle biten yabancı sözcükler Arapçaya aktarılırken, Arapça sözcüğün sonuna kapalı ta getirilir. ³⁰²جيولوجية/ بيولوجية/ سوسيلوجية

Yukarıda maddeler halinde sıralanan özellikler yabancı bir terimin arapçalaştırılmasında göz önünde bulundurulması gereken noktalar olarak belirlenmiştir.

Bir terimin Arapçaya aktarılması için iştikâk'ın yanında mecaz da kullanılmaktadır.

D. MECAZ YOLUYLA TERİM TÜRETME

İnsanlar sınırsız anlamları sınırlı sözcüklerle ifade etmektedirler. Bunu sağlamanın yolu dile yeni kelimeler katmak, varolan kelimelere yeni anlamlar yüklemek yoluyla olur. Mecaz bu yollardan biridir. Mecaz, aralarındaki bir ilişkiden dolayı bir kelimeyi asıl anlamının dışında bir anlamda kullanmaktır. Terim türetmede bu yöntemden yararlanılmaktadır. İbn Cinnî'nin ifadesiyle dilin ekseriyetini oluşturan mecaz Arapçanın hayat damarlarından biridir.³⁰³ Arapçada bu yolla çok sayıda terim türetilmiştir. سيارة/ araba, طائرة/ uçak, دبابة/ tank, غواصة/ savaş gemisi, gibi terimler bu yöntemle türetilmiştir.

Arapça yeni gelişmeler karşısında yeterliliğini ortaya koymuş bir dildir. İslamiyetin gelmesiyle beraber ortaya çıkan yeni terimlere uygun karşılık bulmada sıkıntı yaşanmamıştır. İzzet ve şeref ifade eden مجد kelimesi, daha önce, hayvanın karnını doyurmak anlamına geliyordu. قضى kelimesi kesmek anlamından hüküm, karar vermek anlamına, الاسلوب yol anlamından söz sanatı anlamında kullanılmıştır.³⁰⁴

Mecaz yoluyla terim türetme farklı bilimsel alanlarda kullanılmaktadır. Bu gün *posta* البريد denilince, iki mesafe arasındaki uzaklığı; telefon الهاتف denilince sesin uzaktan gelmesini; العدسة denilince, mercimek tanesini anlaşılmıyor. طيف *spectrum*, ذرة/atom, عنصر/element, دراجة/bisiklet, مصنع/fabrika, سيارة/otomobil, طائرة/uçak, مستقبل/ tabanca, مصرف/banka, دبابة/tank, جريدة/gazete, مجلة/dergi, برق/telgraf, مستقبيل

³⁰² Dayf, *a.g.e.*, s.135.

³⁰³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, II, 447.

³⁰⁴ Mahmut Ahmed es-Seyyid, “el-Mebadi el-Esasiyye fi vadi'l-mustalah ve tevlihihi”, *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, 640.

/receiver, transmitter gibi terimler mecaz yoluyla türetilen terim örnekleridir.³⁰⁵ Yağın süttten çıkarılması anlamındaki فصاحة /fesahat sözcüğünden belâgat terimi türetilmiştir. Cisme zarar veren şevket شوكة /diken, sözcüğünden tereddüt ve şüphe anlamında yeni sözcükler türetilmiştir. Karanlık anlamına gelen إبهام sözcüğünden, kapalılık anlamında sözcük türetilmiştir. Örnek terimlerde kelimelerin asıl anlamları da dikkate alınarak bir türetme yoluna gidildiği görülmektedir.

Birçok dini terim bu yolla türetilmiştir. İman, küfür, şehadet, salat, zekat, hacc, cihad, imamet, hilafet, akîde terimleri mecaz yöntemiyle türetilmiş terimlerdenidir. كفر'nin toprağı örtmek, شهد'nin yakîn bilgi ifade etmesi, زكى'nin temizlik ve arınma, جهد'nin çalışma ve gayret gösterme anlamlarına gelmesi dikkate alınırsa mecazda teşbihin öne çıktığı görülür.

Mecazın bazen genel dilde kullanım sonucu, bazen de terimbilimciler veya uzmanların sözcüğe yeni bir anlam yüklemeleri sonucu gerçekleştiği gözlemlenmektedir.³⁰⁶ Dil bilimciler terimlerle ilgili, *bilimsel bir alanda bir kavramın birden fazla terimle karşılanmaması, bir terimin birden fazla kavramı ifade etmemesi* ilkesine uymaları gerektiği için mecaz konusunda zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Başka bir ifadeyle bilim dilinde terimlerin netliğini sağlamak için çok anlamlılıktan kaçınılmaktadır. Mecaz yöntemiyle yeni kelime türetmek çok anlamlılığı zorunlu kılmaktadır. Bundan dolayı terimbilimciler, dilde bir şekilde kullanılmış olan sözcükleri diriltmeyi tercih etmektedirler. Bir başka açıdan dile yakın anlamlı kelimeler katmak, yakın anlamlı kavramları ve terimleri ifade etmek için önemli bir kaynaktır. Böylece terimbilimci yakın anlamlı her bir kelimeyi, yakın anlamlı terimleri ifade etmek için kullanır. Örneğin Arapçadaki عمودية، حوافة، طوافة kelimeleri helikopter kelimesini ifade etmek için kullanılır.³⁰⁷ Eğer bu kelimeleri helikopter çeşitlerinden birini ifade etmek için kullanılırsa yakın anlamlılığın bilim dilinde yardımcı bir durum olduğu görülür.

³⁰⁵ el-Hatib, Ahmet Şefik, "Menheciyyetu Binai'l-mustalahat ve Tatbikuha", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, 514.

³⁰⁶ Ullman, *Devru'l-Kelime fi'l-Luga*, çev. Kemal Muhammed Beşîr, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, 1986, s.151.

³⁰⁷ Kâsimî, Ali, *İlmu'l-Mustalah Ususuhu en-Nazariyye ve't-Tatbikiyye el-İlmiyye*, s.373-374.

E. TA‘RÎB YÖNTEMİYLE TERİM TÜRETME

Yabancı kökenli terimlerin Arapçaya giriş serüvenine kısaca göz atacak olursak, Arap dünyasında erken dönemden itibaren bu çalışmaların başladığı görülür. Hicri birinci asırda, Halid b. Yezid b. Muaviye gözetiminde astronomi, tıp ve kimya kitaplarının Arapçaya tercüme edilmeye başlanmıştır. Hicri ikinci asırda felsefe, matematik, astronomi, biyoloji gibi alanlardaki kitaplar Arapçaya çevrilmiştir. Hicri üçüncü asırda, bilimsel çalışmalar hız kazanmıştır. İslam düşünürleri farklı alanlarda ufuk açıcı çalışmalara imza atmışlardır. Hicri onuncu asra gelindiğinde, İslam dünyasında geliştirilen ilimlerin artık Batı'ya geçişi başlamıştır. Başta Endülüs olmak üzere farklı yollarla, İslam dünyasında geliştirilen ilimler Batı'ya nakledilmeye başlanmıştır. Hicri on üçüncü asırda Arap dünyasında bir durgunluk yaşanmıştır. Hicri on dördüncü asırda yeniden canlanma başlamıştır.

20. yüzyıla gelindiğinde terim çalışmaları hız kazanmıştır. 1919 yılında Şam'da Tıp Fakültesi açılmış, dersler Arapça olarak verilmeye başlanmıştır. Bu dönemden itibaren terim alanındaki çalışmaların daha metodik bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Bu süreçte yabancı dillerden Arapçaya geçen muarreb terimler, terim türetme açısından üzerinde durulmaya değer bir konudur.

Ta‘rîb (التعريب) ve taarrub (التعرب) tefil vezninden türemiş masdardır. Cevheri ta‘rîbi, *Arapların kendi sesleriyle ifade ettikleri yabancı isimlerdir* şeklinde ifade etmiştir.³⁰⁸ Klasik sözlüklerde ta‘rîble dahîl eş anlamlı olarak kullanılmıştır. İbn Manzur *Lisan*'ında dahîl için; *bir kimseni ait olmadığı bir aileye, gruba kendisi dahil etmesine dahil denir. Dahîl sözcüğüne gelince, Arapçada kullanılan yabancı kelimelerdir*³⁰⁹ şeklinde tarif etmiştir. Bazı Arap bilginleri bu iki kelimenin bir birinden farklı olduğu görüşündedir.

Celalettin es-Suyûtî, *Muzhir*'inde Arapçaya geçmiş yabancı kelimeleri üç grupta toplar: 1. Arapların Arapça vezninde Arapçaya kattıkları yabancı kelimeler. Bu kelimeler درهم /dirhem ve بهرج /kalp para kelimelerinde olduğu gibi kök, zaid harfler ve kalıp açısından Arapçaya benzetilir.

³⁰⁸ Cevheri, *Sihah*, عرب mad.

³⁰⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, دخل mad.

2. Arapların, Arapça kalıba aktarmadan kullandıkları yabancı kelimeler. Bu kelimeler önceki kelimelerden farklıdır. أجر /acur ve سفيسر /sifsîr kelimelerinde olduğu gibi.

3. Ses dışında bir değişiklik yapmadıkları kelimeler. خراسان /Horasan, حُرَّم /Hurram gibi.³¹⁰

el-Cevalikî ise, Arapçadaki yabancı kelimeleri, elif lam (lam-ı tarif) kabul edip etmemeleri açısından ikiye ayırır. Lam-ı tarif kabul eden kelimeler, kelime yapısı açısından Arapça kelimeler gibi kabul edilir. الديباج /elbise kelimesinde olduğu gibi. Lam-ı tarif kabul etmeyen kelimeler yabancı kelime olarak kabul edilir. موسى kelimesinde olduğu gibi.

Bu terimlerin karşılığı konusunda, Arap dilbilimcileri arasında netlik yoktur. Eski bilginlerin ta'rib konusunda söyledikleri, sahip oldukları dil selikasının ürünüdür. Ebu Mansur el-Ezherî, الكيمس kelimesinin Yunanca olduğunu söyler. Bu sonuca Arapçayı iyi bilmesi sonucu varmıştır. O dönemde sonu “s” ile biten tıp terimlerinin çoğu Yunancaydı.³¹¹ Bu bilgi eksikliğinden dolayı Farsçadan aktarılan kelimeler konusunda da bazı hatalar yapılmıştır. Örneğin مارستان kelimesi Arapça karşılığı hastanedir. Bu kelimenin aslı بمارستان'dır. بمار ve ستان kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Fakat İbn Bulbul Ahmed b. Muhammed el-Mersî, kelimenin ماريس (hasta) ve تان (ev) kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini söyler. Bu hatanın sebebi Farsça bilgisinin eksikliğidir.³¹²

Aslı Arapça olduğu halde muarreb kabul edilen bazı kelimeler vardır. التُّلُول baklagiller çeşidinden Arapça bir kelimedir. Süryanice karşılığı, “القنابري”dir. Bu kelime Süryanice gibi kabul edilip muarreb kelimeler grubuna dâhil edilmiştir. “الحرشف” (al-Harşaf) Farsça asıllı bir kelime gibi kabul edilmiştir. Kelime aslında Arapçadır.³¹³ Aynı şekilde cable ‘kablo’ kelimesini قابلو olarak kullanılmaktadır. Halbuki bu kelime aslının Arapça حبل kökünden geldiği anlaşılmaktadır.³¹⁴ Dil bilimciler bu konunun önemi dikkat çekmişlerdir. el-Cevaliki, terim türetme

³¹⁰ Suyûti, *el-Muzhir*, I, 271. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Kemal Paşa Zade'nin “Risaletun fi't-Tarib eserine bakılabilir.

³¹¹ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s.35.

³¹² el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s.36.

³¹³ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s.36.

³¹⁴ es-Samarrâî, İbrahim, *Dirâsât fi'l-Luga*, Matbaatu'l-Ânî, Bağdat, 1961, s.379.

konusunda çalışan kimsenin çok dikkat çekerek, eğer dikkat etmezse balığın kuşun yavrusu olduğunu iddia etme hatasına düşebileceğini ifade etmiştir.³¹⁵ Arapça sözlüklerde kelimelerin tarihi süreçte kazandıkların anlamlara fazla yer vermemesi sözlükler açısından bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Örneğin جبر terimini klasik Arapça sözlüklerde bulmak imkânsızdır.³¹⁶

Klasik dilcilere göre muarreb, istişhad döneminden önce Arapça kelime kalıba sokulan veya bazı harfleri değiştirilerek farklı dillerden Arapçaya geçen, mana ve yapı olarak yabancı kelimeleri ifade etmektedir. Rifâil Nahla'nin tespitine göre, klasik dönemdeki sözlüklerde muarreb kelimelerin sayısı yaklaşık 2515'tir.³¹⁷ Bugün Arapçada 8000'den fazla muarreb kelimenin olduğu tahmin edilmektedir.³¹⁸ Kuran'da ve Cahiliyye şiirinde var olan benzeri türden her kelime muarreb kelimelerden kabul ettiler. جلسان، بنفسج، استبرق، سجنجل، بستان، صراط، قرطاس، أساطير، زنجبيل، مشكاة، زنجبيل ve benzeri kelimeler muarreb kelimelerdendir. Klasik dönemde yazılmış bilimsel eserlerde muarreb kelimelerin çok kullanılmıştır. İbn Sina'nın tıp alanında yazdığı eserlerde muarreb kelimelerin oranı yüzde 30'dan az değildir. الدسنتریا، البرسام، القولنج، الماخوليا، الورشكين، القيغال، الأنيسون، البلبوس، الاسفيداج، الأقليميا، القراصيا، السقمونيا، الصندل، الفاريقون bu terimlerden bazılarıdır. İbnu'l-Baytar'ın *el-Câmi*' eserindeki terimlerin %46'i, Ebu Cafer el-Kâfi'nin *Kitâbu'l-Edviye el-Mufrede*'deki terimlerin %65'i muarrebdir.³¹⁹ Böyle olmasına rağmen Arapça bir eser olarak bilim dünyasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Dilin yeni gelişmelere açık olması gerekir. Dilin gelişmesini dondurma gayreti, eski kelimelere sıkıca sarılıp yeni sözcük türetmekten kaçınma faaliyeti düşünceyi engellemektir. Eğer önceki Arap bilginleri bunu yapsaydılar, Arapça ifade gücünü kaybederdi. Aksine onlar, kelimelere yeni anlamlar kazandırmanın yanı sıra,

³¹⁵ el-Cevâlikî, *a.g.e.*, s.58.

³¹⁶ Bâkır, Târik, *Min Turâsinâ el-Lugavî el-Kadîm Mâ Yusemmâ fi'l-Arabiyye bi'd-Dahîl*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 2001, s. 5

³¹⁷ Semâ'a, Cevad Husnî, "Menheciyyetu Vadi'l-Mustalahi'l-'Arabî ve Tecelliyâtihâ fi'l-Mu'cemi'l-Muhassas", *Nedvetu'd-Diraasât el-Mustalahiyye ve bi'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*, Fas, 1993, I, 88.

"Ba'du'l-Istâlâhât Yunâniyye fi'l-Lugati'l-Arabiyye" (MMLA, III, 330-348) makalede klasik dönemde Arapçada bulunan Yunanca terimlerin sayısı 700 olarak verilmiştir.

³¹⁸ Altuncu, Muhammed, *el-Mu'arreb ve'd-Dahîl fi'l-Lugati'l-'Arabiyye ve Edâbihâ*, Dâru'l-Maarife, Beyrut, 2005, s.1.

³¹⁹ Ahmed Şefik el-Hatib, "Min Kadaya'l-Luga el-Arabiyye ve Meşâkiluha fi Mecâli't-Mustalahat el-İlmiyye, *MMLA*, LXXXVII, 215.

Arapçaya Latince, Yunanca ve Farsçadan binlerce kelime kattılar.³²⁰ Arapçada kullanılan kelimeler incelendiğinde Farsça, Yunanca, Türkçe gibi dillerden geçen çok kelimeye bulunur.³²¹

Memduh Muhammed Hasâre, Arapçada kullanılan muarreb ve dahil kelimelerin oranını tespit etmek için farklı alanlarda altı bilimsel dergideki makaleler üzerinde bir araştırma yapmıştır. Dışarıdan gelen kelimelerden yaklaşık olarak yarısının muarreb, yarısının da dahîl şeklinde Arapçaya geçtiğini tespit etmiştir. Araştırmacı, dahîl kelimelerin muarreb kelimelere oranının zamanla azaldığını gözlemlemiştir.³²²

İslâm öncesi dönemde bir medeniyet ve kültür dili olmayan Arapça, çeşitli şekillerde ilişki içerisinde olduğu Samî dil ailesinden Aramca (Süryanice), Habeşçe ve İbraniceden; Hint Avrupa dil ailesinden Hintçe (Sanskritçe) ve Farsçadan (Pehlevi); ayrıca Yunanca ve Latince kelimeler almıştır. Söz konusu kelimeler, Cahiliye dönemi olarak adlandırılan devrin şiirlerinde ve Kur'an-ı Kerim'de kullanılmıştır. Arapçaya geçen yabancı kelimelerin gerek dönemin Arap şiirinde gerekse Kur'an'da kullanılması o dilin öz varlığı olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir.³²³ Kur'an'daki yabancı kelimelerle ilgili ilk çalışma İbn Abbas (ö.68/687)'a aittir. Suyûti'de Kur'an'daki yabancı kelimelere ilişkin *el-Muhezzeb fî Mâ Vaka'a fî'l-Kur'ân mine'l-Mu'arreb* adında bir kitap kaleme almıştır. Suyûti bu eserinde Kur'an'daki mu'arreb kelimelerin alfabetik sıraya göre dökümünü verir.

Rafael Nahle el-Yesui'ye göre Cahiliye döneminde Aramcadan 980, Farsçadan ise 850 kelime Arapçaya geçmiştir. Bu rakam yukarda sözü edilen diğer dillerden geçen kelimelere oranla oldukça fazladır. Farsçadan Arapçaya İslâm öncesi dönemde 850 kelime geçmesi ve bu kelimelerin din, siyaset, tarım, ticaret, sosyal yaşam alanları (giysiler, kumaşlar, kapkacak), yemekler, içecekler vb.) ilgili olması

³²⁰ Şûşe, Faruk, *Lugatu'nâ el-Cemîle*, Mektebetu'l-Usre, Kahire, 1999, s.119.

³²¹ el-Kermelî, Mârî, *Nuşû'u'l-Lugati'l-'Arabîyye ve Numuvvuha ve İktimâlihâ*, Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye, Kahire, ty., s.92.

³²² Memdûh Muhammed Hassâra, "el-Mu'arreb ve'd-Dahîl fî'l-Mecellât el-Mutehassasa", *Mecelletu Mecma'u'l-Luga el-'Arabîyye bi Dimeşk*, 2000, LXXV, 919-952.

³²³ Suyûti, Abdurrahman Celâleddin, *el-Muhezzeb fî Mâ Vaka'a fî'l-Kur'an mine'l-Mu'arreb*, thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî, Sundûku lhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Magrib, ty., s.65.

Temelde kelime kalıpları ve kelime türetme yolları benzerdir. Sayılan özellikler bir anlamda bu dillerin tek bir dilden kaynaklandığının işaretleridir.³²⁵

Arapçada çok sayıda Yunanca kökenli kelimelerin sayısı az değildir. إبليس، أبلیس، Arapçada çok sayıda Yunanca kökenli kelimelerin sayısı az değildir. إبليس، أبلیس، çok eskiden Arapçaya geçen kelimelerden bazılarıdır.³²⁶ Günümüzde özellikle İngilizce ve Fransızcadan Arapçaya geçen terimlerin aslının Yunanca ve Latince olduğu düşünülürse sayı daha da artmaktadır.

Muarreb kelimelerin zamanla yerini Arapça kökten türetilen kelimelere bıraktığını hatırlatmak gerekir. مَدْفَعٌ /top kelimesi, daha önce kullanılan منجنیق /manganikon (mancınık) kelimesinin yerini almıştır.³²⁷

Tarihi süreçte Arapların diğer milletler ilişkisi artarak devam etti. Yabancı dillerden kitaplar Arapçaya çevrildi. Arap dilindeki yabancı kelimelerin sayısı arttı. Bunun neticesinde, dilbilimciler muarreb kelimeler konusuna kitaplarında yer vermeye başladılar. Hicri altıncı yüzyılda muarreb kelimeleri irdeleyen ve asıllarını araştıran kitaplar telif edilmeye başlandı. Ebû Mansur el-Cevâliki'nin (ö. h.539) *el-Muarreb min 'el-Kelam el- A 'cemî fi Hurûfu 'l-Mu 'cem* adlı eseri ilk kaynaklardandır. Muarreb konusunda yazılmış kitapların azlığı konunun zorluğundandır. Muarreb kelimelerin hangi dilden alındığını belirlemek oldukça zor bir iştir.

Günümüzde terim oluşturulması konusunda teoriler ortaya konulmuş olmasına rağmen, Arapçadaki terim oluşturma faaliyeti, problemin bir yönünü üstlenen bir grup bilgin tarafından sağlanan ferdî çabalarla sınırlı kalmıştır. Bu meyanda, tercüme edilmiş veya nakledilmiş çok sayıdaki terimi içeren pek çok sözlük veya araştırma ortaya çıkmıştır. Bu bilginlerin sarf ettiği değerli çabaların her biri kendi alanında kalmıştır. Gayretlerin birleştirilmesine ve bilginlerin altında faaliyet gösterecekleri bir çatıya ihtiyaç vardır. Aksi takdirde batıdaki bir bilginin ortaya koyduğundan doğudaki habersiz kalabilecektir. Bu yüzden de kişi, başkasının başlayıp ulaştığı noktadan devam etmek yerine yolculuğa baştan başlamaktadır.

Günümüzde terim oluşturma usullerine, bunların karşılaştıkları zorluklara ve bu konudaki eksiklik ve kusurlara dikkat çekmek gerekir. Mecaz ve nakil gibi terim

³²⁵ Zaza, Hasan, *es-Sâmiyyûn ve Lugatehum*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1990, s.11.

³²⁶ G. Bergstrasser, *et-Tatavvur en-Nahvî li 'l-Lugati 'l- 'Arabiyye*, çev. Ramazan Abduettevvâb, Mektebetu el-Hâncî, Kahire, 2003, s.222-223.

³²⁷ Zaza, Hasan, *el-Lisân ve 'l-İnsân*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1990, s.99.

oluşturmada kullanılan eski metotları bir tarafa bırakıp bu konuya bakıldığında, dışarıdan gelen terim seline karşı bir şeyler yapılması gerektiği çağrısını yüksek sesle dile getirenler vardır. Bazı bilginler kavramı ifade etmeye uygun terimi bulana kadar yabancı terimlerin olduğu gibi kalmasını teklif etmektedir. Bazıları yabancı terimlerdeki ön ve son ekleri karşılamak için metotlar önermektedir. Böylece, konuyla uğraşanlar, yabancı terimlere kolaylıkla Arapça karşılıklar bulabileceklerdir. Yabancı kalıpların alınması ve bu kalıplara konulması için Arapça köklerin seçilmesi, böylece yabancı kalıplara göre Arapça köklerden terimler türetilmesi metodunu önerenlerde vardır. Burada metotların dört tanesinden bahsedilebilir.

1) Yabancı terimlerin ana dillerinden olduğu şekliyle alınıp Arap harfleriyle yazılması. Bu şekil modern dil çalışmalarının başlangıç evresinde görülmüştür. Bunun sonucunda “كوجيتو ديكرات” ve “سيركومفلكس” terimleri gibi Arapçada kabulü zor terimler ortaya çıkmıştır. Bu tür bir işlem zor da olsa zaman zaman *الأوسيلوغراف* / *Oscillographe* ve *الكيموغراف* / *Kymograph* gibi cihaz isimlerinin ve *بروكلمان* / *Brokelman* ve *برجشتراسر* / *Bergaster* gibi bilgin isimlerinin kabulüne zemin hazırlamıştır. Ne var ki böyle bir uygulamanın bunların dışındaki bilimsel ve dille ilgili terimlerde kabulü zordur.

2) Terimi oluşturan terkipteki bir cüzün tercüme edilip diğerinin aynen alınması. *Phonemmatic units* teriminin karşılığı olarak “وحدات فونيماتية”, *phonological sentence* karşılığı olarak “الجملة الفونولوجية” ve *phonomec content* teriminin karşılığı olarak “الفونيمي المحتوى” teriminin kullanılması gibi.³²⁸

3) Yabancı kalıp aynen kalmakla beraber kelimenin kökünün tercüme edilmesi; *صوتيم*, *صرفيم*, *صنفيم* ve *داليم* Yusuf Gazi bu metoda *طريقة التهجين* (melezleme metodu) adını vermektedir. O şöyle demektedir: “Ferdinand de Saussur’in kitabından bazı terimlerin Arapçalaştırılmasında şahsî bir tercih olarak bu melezleme metoduna başvurduk. Mesela *صوت* / ses, anlamındaki *phon* ve *-eme* ekinden oluşan *phoneme* (sesbirim) terimini *صوتيم* ile *morpheme* (biçimbirim) terimini *صرفيم*, *semanteme* terimini *داليم* ve *vertueme* terimini *فرضيم* şeklinde çevirdik.

Yukarıdaki metodların geneli Arapça terimin batılılaştırılmasından ibarettir ve Arapçanın varlığı ve bağımsızlığının korunması anlayışıyla uyumsuz. Bu tür

³²⁸ Ömer, Ahmed Muhtâr, *Dirâssetü's-Savti'l-Lugavî*, Kahire, 1985, s.368.

yöntemler, Arap toplumunun günümüzde yaşadığı dışa bağımlılığın bir yönünü oluşturur. Batı medeniyetinin çeşitli ilim, sanat, edebiyat, felsefe, sosyal bilimler, siyaset, alet-edevat, keşifler, sınaî ürünler, ilaç sanayii gibi alanlarda türettiği yeni kelimeler karşısında ciddi bir duruş sorunu yaşandığı açıktır. Ta‘rîb işiyle uğraşan dilbilimcilerin bu durum karşısında bir kanaate sahip olmaları gerekir. Nitekim bu konuda aşağıdaki görüşler ortaya çıkmıştır:

1. Radikaller: Bu gruptakiler, yabancı kelimelerin nasıl olursa olsun mutlaka Arapçalaştırılması gerektiğini düşünmektedir. Ekolün görüşlerini Yakup Sarrûf, *el-Muktataf* adlı dergide yayımlanan makalesinde ele almıştır. Bu görüşler özetlenecek olursa: “Şu soru akla gelebilir: Neden Arapça (مجهر) kelimesini kullanmıyoruz da yabancı kökenli (مكروسكوب)’u tercih ediyoruz? Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Eski Arap gökbilimcileri, filozof ve tabipleri nasıl (أسطرلاب), (ايساغوجي), (كيموس) gibi kelimeleri kullanmışsalar, biz de bu tür yeni tabirleri kullanabiliriz. Eski bilginler, Arapçalaştırdıkları kelimeleri doğrudan Arapçaya çevirme veya onların yerine iştikâk ve naht yoluyla Arapça kelimeler türetme yoluna gitmemişler, ilim ve kültürün daha kolay aktarılması, bilginler arasında ortak bir ilim dilinin tesisi gibi saiklerle, bu kelimeleri doğrudan almayı Arapçalaştırmaya tercih etmişlerdir. Bununla birlikte, iştikâk veya naht yoluyla yani Arapçanın kelime türetme imkânları kullanılarak yabancı kelimelere alternatif üretilemez demek istemiyoruz. Nitekim eski bilginler bunu başarmış ve çeşitli alanlarda pek çok alternatif kelime türetmiştir: (ماهية) ve (غَوَاصَة) gibi. Yabancı dilden giren kelimeler, bilginler tarafından özel manalar yüklenmiş teknik terim özelliği gösteriyorsa, bu durumda bunlara alternatif bulmak gerekmezdir.

2. Mutaassıplar: Bunlara göre ta‘rîb doğru bir yol değildir. Arapçanın iştikâk, naht vb. kendi imkânlarını kullanmak suretiyle bu açığın kapatılması gerekir. Bu görüşü savunanlardan Ahmed el-İskenderî, Arapçada müradifi olmayan yabancı kelimelerin kullanılmasını dahi hatalı görmektedir. Ona göre, yabancı kelimenin müradifi olabilecek kelimeler Arapçanın dağarcığından bulunup çıkarılmalıdır. Bu ekolün savunucularından Mustafa Sâdık er-Râfî, yenilikçi edebiyat ekolünü, eserlerini yabancı lafızlarla doldurmakla suçladıktan sonra şöyle diyor: Bu tecdîdcilerin yeniden doğmaları, Arap edebiyatını yeniden öğrenip bu konuda eskilerin yolundan gitmeleri, hayırlarına olur. Bu onların yeni bir mezhep, yeni bir

dil icat edip, dil ve edebiyat dünyamıza haksız yere birçok yabancı unsuru dâhil etmelerinden evlâdır. Zira dil bir mirastır, uzun asırlar boyu gelip geçmiş milyonların malıdır. Bize düşen bu mirası olduğu gibi alıp kabul etmektir, yoksa ona kendimizden bir şeyler dâhil etmek değil. İzzeddin et-Tenûhî ise, Arapçanın yeni kelimeler karşısındaki açığı kapatacak iştikâk ve ibdâl gibi yöntemlere sahip olduğunu düşünmektedir. Ona göre Abbâsî döneminde büyük tercüme hareketini gerçekleştiren Arap âlimler bile günümüz bilginlerinden daha canlı ve gayretliyidiler.

3. Orta yolu temsil edenler: Bunlara göre kelime ihtiyacını karşılamak üzere ta'rib yoluna gidilebilir, ancak bu ameliye Arapçanın köklerine ve alışılmış üslubuna hâle getirmeyecek şekilde icra edilmelidir. Bu görüşe sahip pek çok bilginden Tâhâ Hüseyin, Şeyh Muhammed el-Hudarî, Şeyh Abdülkadir el-Mağribî, Ahmed Emin ve Ahmed Zeki Paşa'yı sayabiliriz. Bilimsel zorunluluk olmadan ta'rib yoluna başvurmak dikkat edilmesi gereken bir tehlikedir.³²⁹

Subhî Sâlih'e göre, artık modern terimlerdeki muarreb kelimelerin ağırlığını ortadan kaldırmak gerekir. Daha ince/sanatlı ifade için her geçen gün daha iyi bir noktaya doğru giden bilimsel terimler konusunda Arap dilinin kendi imkânlarından istifade edilmelidir. Sâlih'e göre, yabancı dillerden kelime alırken şu hususlara dikkat etmek gerekir:

1. Ancak zaruret halinde bu işe girişmek lazımdır.

2. Bu zaruretin derecesi tespit edilirken ince ve yetkin çeviri onun yerine geçecektir. Mesela mikroskop / المجهر, *Densimetre* / المكثف, *Floriculture* / زراعة الأزهار olarak çevrilmiştir.

3. Eğer Arapçada onu karşılayacak başka bir isim mevcutsa fasihi yaşatmak ve yabancıyı ortandan kaldırmak adına Arapça olanı tercih etmeli, yabancı olandan uzak durmalıdır. Mesela رصاص / kurşun kelimesinin aslı (الأرزرز)'dür. Arapçada bunu karşılayan (الصرفان) kelimesi bulunduğu halde ta'ribe gidilmiştir. Keza patlıcan'ın (البانجان) Arapçası (المغد)'dir.

---

³²⁹ Halil, Hilmi, *Dirâsaat fi'l-Luga ve'l-Meâ'cim*, Dâru'n-Nahda el-'Arabiyye li't-Taa'ti ve'n-Neşr, Beyrut, 1998, s.401.

Arap dil kurumları tarafınca yabancı kelimelerden türetilmiş muarreb kelimelerden bazıları şunlardır: أيون 'ion' > آيُن 'iyonlaştırma'; غاز 'gaz' > غَوَزَ 'gaz haline geldi'; كالسيت 'calcite' > كَلْسَ , أروماتي 'aromatic' > أَمَرَت 'aromalaştırma'; أستِر 'ester' > بِسْتَتَرَ 'pastere' > باستور; سَمْتَنَ 'cement' > أَسْمَنَت; أسْتِيل; أستِر 'acetyl' > بورجوازية 'bourgeoisie' > بَرَجَزَ 'burjuvazileştirme'; بوليمر 'polymer' > پَاسْتَرِيْزَة 'pastörize etme'; تلفون 'telephone' > تَلْفَنَ 'telefonlaşma'; دَلْمَنَة 'dolomitization' > دَلْمَتَ 'سليكات'; فسْفَر 'phosphorus' > فوسفور 'fosforlaştırma'; فلور 'fluoride' > فُلُورَ 'فلور'; سَلَكَتَ 'silicate' > 'fosforlaştırma'; كَرْبَنَ 'carbon' > كَرَبَنَ 'كربون'; كَرَبَرَ 'carburettor' > كاربوراتور; كَلُورَ 'chlorine' > 'hidralize etme'.³³⁰

Arapça sami dil ailesinden bir dil olarak insanlık dilinin en eskilerinden biri kabul edilir. Bu dilin diğer dillerle etkileşim içerisinde olması normaldir. Diller arasında etkileşim bilinen bir olgudur; yeryüzünde diğer dillerle etkileşim içinde olmayan bir dil bulmak zordur. Komşuluk, ticaret, siyaset, din, kültür vb. çeşitli faktörler diller arasındaki etkileşimde önemli rol oynamaktadır. Diller arasında kelime alışverişi milletlerin ve medeniyetlerin gelişmesinde önemli unsurlardan biridir. Tarihi süreci içerisinde medeniyet dili olma vasfını kazanmış, yüksek edebiyat dili olmuş bir dilin, diğer dillerin etkisinden uzak kalamadığı gibi kendi dil varlığıyla yetinmesi düşünülemez. Fakat bu süreçte dilin bozulmadan gelecek nesillere taşınmasına özen gösterilmesi de gözden kaçırılmaması gereken bir hususdur.

F. NAHT YÖNTEMİYLE TERİM TÜRETME

Naht eski ve yeni dilin gereksindiği filolojik bir olgudur. İki ya da daha çok isim ya da fiilden ihtiyaç durumunda zâid harflere yer vermeden kök harflerle yapılabilir. Eğer menhût kelime isimse Arapça kalıpta olması şarttır. Bu tür kelimelerden sıfat, “yâ ilgi” eki eklemekle elde edilir. Fiilse فَعَّلَ ya da تَفَعَّلَ kalıbında olur. Nahtın klâsik örneklerine daha çok dînî sloganların söylenmesini ifade eden fiil formlarında rastlanır. سَبَّحَ/subhânallâh dedi; حَمْدَلْ/elhamdu lillah dedi. Menhût bir fiil olan أَدَامَ اللهُ عِزَّهُ دَمَعَرَ fiilinin aslı أَدَامَ اللهُ عِزَّهُ/Allah izzetini dâim etsin yapısıdır. Bu fiilde Allah

³³⁰ Yusuf, İbrahim el-Hâc, *Devru 'l-Meâmi 'l-Lugati 'l-'Arabiyye fi 't-Ta 'rib*, s.380.

lafzının bulunmayışı nahtın kelimeleri nasıl yoğuran bir sistem olduğunu da ortaya koymaktadır.

Naht bunun dışında bazı sınırlı sayıda özel ismin ilgi adında عَبْدُالشَّمْسِ'ten عَبْدُشَمْسٍ gibi ve bazı özel isimlerin çoğullarında görülür; اِمْرُؤَالْقَيْسِ'tan مَرَأِسَةٌ gibi. Geleneksel olarak nahtı bir iştikâk/türetme yolu olarak gören dilciler varsa da nahtın semâî olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Oysa Kahire Dil Kurumu zaruret durumlarında bir türetme şekli olarak nahta başvurulabileceği kararını almış ve uygulama da bu şekilde olmuştur.³³¹

Bilindiği üzere bilimsel gelişmeler ve yenilikler sonucu sayısız terim türetilmektedir. Günümüzde, türetilen terimlerin çoğu Batı medeniyeti kaynaklıdır. Pek çok Arap bilim adamı, Batı dünyasının ulaştığı ileri düzeyi yakalamanın, bilimsel ve teknolojik alanlardaki kullanılan terimleri türetmekten geçtiğini söylemektedir. Naht yöntemi bu ihtiyacı karşılamak için bazı bilim adamları tarafından bir çare olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple naht yöntemi daha çok, Batı dillerinde yer alan bilimsel ve teknolojik terimlerin türetiminde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bazı bilim adamları, bu yöntemi uygun görmeyip, Arapçanın yapısına daha uygun diğer türetme yöntemlerinin kullanılmasını gerektiğini ifade etmişler, nahtın bir ihtiyaç değil zaruret anında başvurulabilecek bir türetme yöntemi olduğunu belirtmişlerdir.

Yirminci yüzyılın başlarında Arapça bilimsel terimler türetilmesinde Satı' el-Husrî'nin çabaları göze çarpmaktadır. Terim türetilmesinde iştikâk ve naht yöntemlerinin en önemli vesilelerden olduğu kanaatini taşıyan el-Husrî, daha çok birleşik isimler türeterek düşüncelerini uygulamaya koymuştur. el-Husrî, naht yöntemine karşı çıkanlara, terim türemek için naht yöntemi kullanılmadığı takdirde, bilimsel terimlerin ta'rib yoluyla Arapçaya girmesinin daha tehlikeli olacağını ifade etmektedir.³³² O Batı dillerindeki olumsuzluk anlamında kullanılan “un”, “a”, “an” ön ekleri yerine “لا” kelimesini kullanmış ve buna bağlı olarak, “sınırsız/unlimited/ لا محدود”, “ahlakdışı / amoral / أخلاقي”, “anidrid/anhydride/لامائي” gibi çeşitli terimler türetmiştir. Ayrıca “pre” ön ekini “قبل /قب” şeklinde kullanarak, “tarih öncesi/prehistory/ قبتاريخ” gibi terimler, “dışında, üstünde, altında” anlamlarına gelen

³³¹ Soner Gündüzöz, “Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, s.72-78.

³³² Bûbû, Mes‘ud, *fi Fikhi'l-Lugati'l- Arabiyye*, Câmiatu Dımeşk, 1994, s.142.

“خارج / فوق / تحت” zarflarını kısaltarak “okuldan mezun/*extraschoolar*/خامدرسي”, olağandışı/*abovenormal*/فوسوي”, bilinçaltı/*subconscioue*/تحشعوري” gibi terimler türetmiştir. Ön ekler dışında iki kelimeden oluşturduğu “mikrobik canlı/*sporozoa*/حيثومة” ve “hayal kurmak/*daydream*/حاقظة” gibi terimleri de naht yoluyla türetmiştir. İlk terimi “حيوان + جرثومة” kelimelerinden ikincisi “حلم + يقظة” kelimelerinden türetmiştir³³³.

Nahtı bilimsel terim türetmede uygulamaya koyanlardan biri olan Muhammed Salahaddin el-Kevâkibî, türetme kolaylığı ve serbestliği olduğu için naht yöntemini kullanmakta bir beis görmemektedir. O bu yöntemle, maksadını ileticeği kelimeleri türetmede, geniş bir hareket alanı kazanmaktadır. Dar odalarda kapalı kalmak yerine, kapıları ardına kadar açarak, bu geniş türetme yönteminden yararlanılması gerektiğine işaret eden el-Kevâkibî, Arap dünyasında teknik ve bilimsel terimleri ifade de kullanılan yüzlerce yabancı kelimelerin yerine menhût kelimelerin kullanılması gerektiğini ifade eder. Kimya terimleriyle ilgili, غول + ماء = غومل ve بلا + ماء = بلا + ماء ve بلمة = بلا + شم gibi rubâi 120 menhût terim türeten el-Kevâkibî, burada ilk kelimenin iki veya daha çok harfini, ikinci kelimenin de ilk iki harfini almıştır. el-Kevâkibi iki farklı kelimeleri birleştirirken bir vezne uygulayamasa da kendi içinde kural geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin asit anlamındaki “حمض” kelimesini “مائيل” ve “أمين” kelimesiyle birleştirmiş “حمضئيل” ve “حمضمين” kelimelerini türetmiştir. Kelime birleştirmede harfleri sırayla almaya dikkat etmiştir. el-Kevâkibî’nin türettiği menhût kelimeler sıkça kullanılan yaygın kelimeler niteliğini kazanamamıştır.³³⁴

Menhût kelime türetme çabası gösteren bir diğer dilci et-Tehâmî er-Râcihî’dir. er-Râcihî bin terimden oluşan *Mucemu’d-Delâiliyye* isminde bir sözlük hazırlamıştır. Bu sözlükte genellikle iki kelimeden türettiği menhût kelimelere yer vermiştir. Üç ve dört kelimeden türettiği sadece birer lafız bulunmaktadır. Örneğin, “*qualisigne*” için “خاصية” ve “دليل” kelimelerinden “خَدليل” terimini, “*lésigne*” için “دلالة” ve “نظرية” kelimelerinden “تدليل” terimini, “*semanalyse*” için “دليل” ve “قانون” kelimelerinden “تدلالة” terimini türetmiştir. Kelimelerin anlamlarının gelişim bilimi anlamındaki “*Semasiologie*” terimi için dört harf kullanarak “عتدل” terimini türeten

³³³ Abdulaziz, *en-Naht*, s.25-26.

³³⁴ Abdulaziz, *a.g.e.*, s.55-56.

er-Râcihî, “ayn” harfini bilim- علم , “te” harfini gelişme- تطور, “dal” harfini “anlam, gösterge- دلالة, “lam” harfini de “kelimeler-الألفاظ” anlamında kullanmıştır. Ancak türetilen kelimenin telaffuzu ağır olacağı için, son kelimedede “elif” yerine “lam” harfini kullanmıştır. Üç kelimededen türettiği terim ben, yer ve zaman anlamındaki “*ego hic et nunc*” ifadesinin karşılığı olarak “أمكا” terimini türetmiştir. “Ben” anlamında “Elif” harfini “أنا-ego”, “yer” anlamında mim ve kaf” harflerini “hic-مكان” ve “nunc-وقت” zaman, şimdi anlamında ise elife dönüştürdüğü “vav” harfini kullanmıştır. Örneklerde görüldüğü gibi Racihî’nin naht yöntemiyle oluşturduğu kimi terimler, bu yöntemden çok İngilizcede kısaltma denilen acronymy türüne daha yakın görülmektedir³³⁵.

Racihî’nin kısaltma yöntemine benzer şekilde terim üretmeye çalışan bir diğer dilbilimci de Abdulkadir el-Fâsî el-Fehrî’dir. O da dilbilim alanında terimleri türettiği bir çalışma yapmıştır. el-Fehrî, dilbilgisi terimleri olan alofon “*allophone*” için “بدصوت”, *alomorf* “*allomorph*” için “بدصرفية”, “*allotone*” için “بدنغمة” terimlerini türetmiştir. Buna benzer türettiği pek çok terimde karşılık anlamındaki “اللو-بدیل” kelimesini “بد” olarak kısaltmış, diğer kelimenin anlamını da olduğu gibi tercüme etmiştir.

Nahtı kelime türetme yöntemi olarak kullanan dilcilerin en önemlileri arasında bulunan İsmail Mazhar türettiği sözcükleri *Kamusu’n-Nahda* isimli bir eser de toplamıştır. İsmail Mahzar Batı dillerinde de bilimsel terimlerin pek çoğunun çeşitli ön takılarla oluşturduğunu tespit etmiş ve bu yöntemi Arapçaya uygulamaya çalışmıştır. Örneğin üst, öte anlamındaki “supra-فوق” takısını için “فو” şeklinde kısaltmış ve *supra spinal* / فوشوكة terimi türetilmiştir. Sonra anlamına gelen “post-بعد” ön takısının iki harfini alarak “بع” şeklinde kısaltmış ve “*postglacial* / بعجليدي terimi türetilmiştir. Yarı, kısmî anlamındaki “semi” ön ekini “نصف / نص” şeklinde kısaltmış ve *semiretculate* / نصشبكسي terimi türetilmiştir. Batı dillerindeki önce anlamındaki “pre” için “قبل/قب” kelimesini, alt, aşağı anlamındaki “sub” için “تحت/تح” ve “تزع/نز” kelimelerini -aşağı, mahrum, anlamındaki “de” ön eki içinde “تزع/نز”, “سلي/سل” ve “أزال /زل” kelimelerini kullanmıştır. Botanikte kullanılan yaprakların dökülmesi, düşürülmesi anlamındaki *defoliate* / نزع الورق kelimelerinden نزعور kelimesini türetmiştir. Bu fiilin ismi mefulunu “yaprakları dökülmüş anlamında

³³⁵ Racihî’nin naht örnekleri için bkz. *el-Lisanu’l-Arabî*, XXIV, 171-174, XXV, 227-252.

“منزور” kelimesini olarak belirlemiştir. İsmail Mazhar iki kelimededen oluşan Batılı pek çok terimi de naht yoluyla Arapçaya kazandırmaya çalışmıştır. Bunlara da birkaç örnek vermek yararlı olacaktır. “Polyandry” terimi botanikte erciklerin çok ve serbest olması, birden fazla kocası olma anlamına gelmekte ve çok anlamındaki “poly” ve erkek eş anlamındaki “andry” kelimelerinden oluşmaktadır. Bu terimi “poly” şeklinde Arapçalaştırmıştır. Burada çok anlamındaki “كثير” kısaltması “كر” kelimesinden “زج” kısaltması da “زوج” kelimesinden alınmıştır. Yine fotoğraftan yapılan klişe anlamındaki “phototype” terimi “ışık/ photo” ve “baskı harfi/type” terimlerinden türetilmiştir. Mahzar bunu Arapçada “طبضأة” şeklinde türetmiştir. Bunu “طبع/طب” ve “ضوء/ضأ” kelimelerini kısaltarak yapmıştır. Zooloji terimi olan çok ayaklı böcek, tesbih böceği anlamındaki “çok/myria” ve “ayak/pod” kelimelerinden oluşan “myriapod” terimi için “كثير/كت” ve “رجل/رجل” kelimelerinden “كترجل” terimini türetmiştir³³⁶.

Munir el-Ba’lebekî *el-Mevrid* isimli İngilizce-Arapça sözlüğünde, kendi türettiği bazı menhut kelimelere yer vermiştir. Ba’lebekî burada batılı bilimsel terimlere karşılık bulma çabası çerçevesinde naht yöntemini kullanmıştır. O, daha çok batı dillerindeki, “sub” gibi ön ekli terimlerin Arapçaya aktarımında nahtı kullanmıştır. O bu kelimenin Arapçadaki karşılıklarını “alt, aşağı, ikinci, yarı, parça, az, bir şeye yakın, / مجاور لـ - جزئيا - قليلا - ثانية - شبه - أدنى - دزن - تحت olarak belirlemiştir. Bu ön ekleri kullanarak türettiği kelimelerden bazıları şunlardır: نحوائي شيمائي, جزمئصب - جزاساسي - جز قسم, دويشري - دز مهجري - دومعياري, - تحمائي - تحلسائي. Ayrıca Ba’lebekî “ses hızından az süratle giden” anlamındaki “subsonic” kelimesi için Arapça tercümesi olan “دون سرعة الصوت” ifadesini “دوسرصوتي” şeklinde türetmiştir. Ba’lebekî naht yoluyla türettiği bu kelimelerin yanına bazen birleşik isim veya birleşik sıfat şeklinde Arapça karşılıklarını da kaydetmiştir³³⁷.

Naht yöntemiyle bilimsel terimler türetme konusunda, Abdulhak Fâdîl, *Mucemu Mustalahati Sıyâneti’t-Tabîa*, adıyla 257 terimi içeren bir çalışması

³³⁶ Abdulaziz, *en-Naht*, s.59-64.

³³⁷ Munir el-Ba’lebekî, *el-Mevrid*, Daru’l-ilm li’l-Melâyin, Beyrut 1987, s.12-23.

bulunmaktadır. *Biosphere* / المحيط الأحيائي (المطحيائي), *biotope* / مَنطُوطن (منقطة الوطن) terimleri naht yöntemiyle türetilmiştir³³⁸.

Konu hakkında pek çok görüş ileri sürülmüştür. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında bu konuda araştırmalar ve makaleler kaleme alınmıştır. Şidyak, Yazıcı, Kırımlı, Corci Zeydan ve Yakup Sarûf gibi pek çok isim kendi görüşünü destekleyen ve konumunu güçlendiren deliller ortaya koyma yoluna gitmişlerdir.

Yakup Sarûf, Arapçada muradifi olmayan bazı kelimelerin tercüme edilmesine karşıdır. O Arapçada yaygın olarak kullanılan yabancı bir kelimenin terk edilerek onun yerine, yapılan bazı değişikliklerden sonra bile yabancı kelimenin anlamını tam olarak ifade edememesi de ihtimal dahilinde olan eski garip bir kelime aranmasının faydasını sorgulamaktadır. Sonra şu sonuca ulaşmaktadır: “En iyisi her ilimdeki tercüme ve Araplaştırma işini o ilmî bilip uygulayanlara bırakmaktır. Dil, bünyesindeki isimlerle değil, sahip olduğu harfler ve çekimlerle kaimdir.

Çeşitli ilim dallarındaki bilginlerin ve uygulayıcıların o ilim dallarıyla ilgili terimlerin seçiminde rolleri olması gerektiğini kabul etmekle birlikte, Yakup Sarûf’un görüşünün diğer kısmı, üzerinde durmayı gerektirmektedir. Zira isimlerin önemi harflerin ve çekimlerin öneminden daha az değildir. Ayrıca da, onlardan ayrıldığı özellikler göz önünde bulundurulduğunda Arapçanın diğer dillerle karşılaştırma imkânı yoktur.

Mârûn Gusn da konuya temas etmekte ve Arapçanın bazı ekler kullanılarak geliştirilmesi çağrısında bulunarak şöyle demektedir: “Arapçaya anti, anto, metre ve grafe gibi çok gerekli bazı yabancı eklerin sokulmasına ne mani olabilir? Yine eğer Arapça köklerden alınma kısa ekler üretmek zor ise yabancı dillerden ekler almamızın manisi nedir? O Avrupalılar ve Ermenilerin, Yunanca ve Latince'den ekler alıp dillerine kattıkları ve böylece dillerinin en ince manaları ifade edebilir hale geldiği gibi, bizim de aynı şeyi yapmamız çağrısında bulunmaktadır.

Gusn’un ortaya koyduğu bu görüşün kabul edilmesi mümkün değildir. Zira bu görüş Arapçanın temel kurallarına aykırıdır. Çünkü Arapça eklemeli değil bükmeli bir dildir ve kendisine çeşitli kavramları ifade etmek için uygun kelimeleri

---

³³⁸ Abdulaziz, s.67-69.

sağlama imkânı tanıyan türetme kalıplarına sahiptir. Yine, Arapçanın yabancı dillerdeki ön ve son eklerin verdiği manaları taşıyan kalıpları oluşturması mümkündür. Mesela İngilizcedeki –er eki “ismi fail” sigasıyla, -ing ekinin “masdar” ile ifade edilmesi vb. imkan dahilindedir.

Arapçanın dil tipolojisine uygun bir kelime seçme imkânı tanımadığı durumlarda yabancı terimlere başvurmanın gerekli olduğunu savunanlar da vardır. Arif Ebû Şakrâ şöyle demektedir: *Herhangi alete isim koymak gerektiğinde Arapça bir isim bulanmaz ise sözcük o haliyle daha kolay tanınacağı için aynen kullanılması daha iyidir.* Ebû Şakrâ bu çağrışıyı ortaya atmakla birlikte bir taraftan da yabancı kelimelere kapının ardına açılmasından sakındığı görülür. O bu konuda şöyle demektedir: *Ben yabancı kelimelerin dile rastgele sokulmasını savunmuyorum. Aksine bu konuda tutuculardan sayılırım. Ancak ben, Arapça kurallarına uyan ve dilin gereklerine göre çekimlenebilen kelimelere kapı açılması gerektiğini düşünüyorum.*

Abbas Hasan da Ebû Şakrâ'ninkine yakın görüşe sahiptir. O da çok ihtiyaç duyulan kelimelerin Arapçalaştırılmasına ancak mutlak olarak Arapçalaştırmadan kaçınılmasına, sadece özel isimler, bazı terimler, cins isimler vb. ile sınırlı kalınması çağrısında bulunmaktadır.³³⁹

Abbas Hasan ayrıca, eskilerin yabancı ilimlerin Arapçaya çevrilmesi çabaları ile Arapların günümüzde yüz yüze olduğu durum arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. O, kendi hayatlarından farklı bir hayat hakkında ve maziye son derece zayıf bağlarla bağlı günümüz ilmi ortamı hakkında eski bilginlerin görüşlerinin alınmasının hata, hatta tehlikeli olacağı görüşündedir. Ona göre; şayet eski bilginlerde bu kadar yoğun terimlere sahip bir medeniyetle karşılaşılsaydı şüphesiz benimsedikleri değer yargıları ile kendilerini kuşatan hayatı uzlaştırmaya gayret edeceklerdi.

---

³³⁹ Abbas, Hasan, *el-Luga ve 'n-Nahv Beyne 'l-Kadim ve 'l-Hadis*, Dâru'l-Maarif, s.23.

Abbas Hasan nihayet Şu sonuca ulaşmaktadır: Yabancı kelimelerin tamamına veya çoğuna Arapça karşılıklar bulmak için zaman harcamak ve gayret sarfetmek, yorucu, yavaş ilerleyen ve dile geri kalmışlık yaftası vuracak bir metottur.³⁴⁰

Kahire Arap Dil Kurumu da bu tartışmalara katılmıştır. Üyeleri arasında terimlerin tercümesi ve başka dillerden alınması konusunda tartışmalar meydana gelmiştir. Üyelerden bazıları evrensel nitelikteki yabancı terimlerin olduğu gibi alınması görüşüne sahiptir. Bu görüş taraftarları arasında Tahâ Hüseyin ve Ahmed Lütfi es-Seyyid bulunmaktadır. Bilimsel terimleri tercüme eden Almanların yaptıklarının uygulanması çağrısında bulunan Ali Tefvik Őûse, onlara karşı çıkmıştır. Antuan el-Cemîl ise bilimsel terimlerden cevhere delalet edenler ile sıfata delalet edenler arasında ayırım yapılması gerektiği kanaatindedir. Zira Arapça sıfatlar bakımından zengindir. Bu yüzden bilimsel terimlerden sıfatlara delalet edenlerin tercüme edilmesinde bir mahzur görmemektedir.³⁴¹

Naht yöntemiyle bilimsel terimler türetme konusunu değerlendiren, Kahire Dil Kurumu 1965 yılındaki 31. oturumunda, daha önce aldığı, “naht yöntemine zarureten başvurulur” Şeklindeki kararını, “ihtiyaç nispetinde nahtten yararlanılır” Őekline dönüştürmüştür. Yine daha önce kararlarında “nahtın iki kelimeden yapılabileceğini” öngörmüşken, son kararında “ikiden fazla kelimeden yapılabileceğini” onaylamış ve nahtın “fa’lele” (فَعْلَل) kalıbı dışında kalıplarda da olabileceğini belirtmiştir. Kahire dil kurumu, “Bilimsel ve teknik alanlarda zorunluluktan dolayı kavramları kısa yoldan ifade etmek için nahtın gerekliliğini kabul ediyoruz” Şeklinde bir karar da almıştır.³⁴²

Naht ile ilgili bu kararına rağmen, dil kurumunun on dalda bilimsel terimler türetme çalışması yapan komisyonlarca ortaya konan yirmi bin terimde içinde menhut kelimeleri inceleyen Muhammed Hasan Abdulaziz, bu kelimelerin türetiminde naht yönteminin kullanılmadığını belirlemiş ve bu durumu dilcilerin naht yönteminin Arap dilinin köklü türetme yöntemi olarak kabul edilmediğini gösterdiğini belirtmiştir. Yine Arapçalaştırma koordine bürosunun yayınladığı on bir

³⁴⁰ Abbas, Hasan, *el-Luga ve 'n-Nahv Beyne 'l-Kadim ve 'l-Hadis*, s.242

³⁴¹ Bknz. *Mahâdiru 'l-Celesât fi 'd-Devreti 'l-Hâdiye Aşere*, Kahire, 1971, s.44-46

³⁴² Mustafa eş-Şihâbî, “Meda'n-Naht fi 'l-Luga el-Arabiyye”, *Mecelle Mecmu 'l-Luga el-İlmî bi Dimeşk*, XXXVIII., s.548.

bin terimi inceleyen bir başka araştırmacı da, bu terimlerin menhût olmadığını tespit etmiştir.³⁴³

Günümüzde terimler çeşitli sebeplerden dolayı eski asırlarda olduğundan farklı bir duruma sahiptir. Bu sebeplerin en barizi, terimlerin oluşumunu gerektiren şartların değişmiş olması ve bu için vaz etme ameliyesi olmaktan çıkıp, nazariye ortaya koyma ve araştırma, terimlerin tabi oldukları çerçevelerin çizilmesi ve kelime ile kavram arasındaki bağın belirlenmesi ameliyesine dönüşmüş olmasıdır. Arapçayla ilgili ilimlerin karşı karşıya olduğu bir durum daha söz konusudur ki bunun tesiri bu geçen hususlardan daha az değildir. O da şudur: Arapçadaki modern ilimlerin büyük çoğunluğu dış kaynaklıdır. Arapça modern dönemde başka dillerden daha fazla terim almaktadır. Bundan dolayı Arapça terimler oluşturulmasına yönelik pek çok problem meydana gelmiştir. Problem artık sadece terim meselesi olmaktan çıkıp bir medeniyet sorunu haline almış, dışarıdan gelen bu terim akımına karşı ne yapılması gerektiği konusunda herkes uygun gördüğu çözümü yüksek sesle ifade etmeye başlamıştır. Örneğin Ahmet e-Hatib, 700’e yakın Fransızca ön ve son ekin Arapça karşılığı tespiy etmiştir.³⁴⁴

Yabancı terimler için bulunan Arapça karşılıkların karşı dildeki terimin anlamının tümüyle ifade etmesi gerekmez. Zira hiçbir dilin diğer dillerden etkilenmesizin ve onları etkilemeksizin tek başına yeterli olma imkânı yoktur. Yukarıda geçenlerden maksat, bir dilin diğer diller karşısında kendi yapısını muhafaza etmesi gerektiği ve bilginlerin karşılığını bulmakta zorlandıkları az sayıdaki kelimenin dilin genel yapısına etki etmeyeceğidir.

Günümüzde terimlerin birçoğunun Batı medeniyeti kaynaklı olması, Arap ülkelerindeki dilbilimcileri bu dillerin yapısını inceleye yöneltmiştir. Eklemeli dil ailesinden olan batı dillerinde ön ve son eklerin kelimeye eklenmesiyle yeni kelimeler türetilmektedir. Arapçanın dil yapısında olmayan bu durum, günümüzde bu dile uygulanmaktadır.

---

³⁴³ Civelek, Yakup, *Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetiminde Nahtın Kullanılması*, Nüsha, yıl:III, 2003, sayı:10, s.102.

³⁴⁴ el-Hatib, Ahmet Şefik, “Menheciyyetu vadi mustalahat el-ilmiyye el-hadise mea tercemeti li’s-sevabik ve’l-levahik”, *el-Lisanu ’l-‘Arabî*, 1975, XXXVIII, 234.

G. ÖN VE SON EK

Arapça dil yapısı yönünden Batı dillerinden farklıdır. Arapça, iştikâk olarak adlandırılan bir türetme yöntemini kullanırken, Batı dillerinde türetme daha çok kelimenin başına ve sonuna getirilen eklerle yapılmaktadır. Bir İngiliz, *yazar* kelimesini ifade etmek için *write* fiilinin sonuna –er eki getirerek *writer* kelimesini türetir. Almancada *tag* gündüz anlamına gelir. Günortası *mittag*, öğleden sonra *nachmittag* kelimesiyle ifade edilir.

Bununla beraber her dil, sahip olduğu esas türetme yönteminin dışında diğer dillerin yöntemlerini de ihtiyaca göre kullanır. Modern dönemde bilimsel terimlerin Batı kaynaklı olması, Arapça açısından önek ve sonek meselesini önemli kılmaktadır. Terim konusunda fikir yürütenlerin iştikâktan sonra, ek konusunu ele almaları bu konunun önemini ortaya koymaktadır.³⁴⁵ İngilizce ve Fransızcada bulunan yüzlerce ek'in Arapça karşılığını bulma noktasında çalışmalar devam etmektedir. Hemen her ekin, Arapça karşılığı bulunmuş olmakla birlikte kullanılması konusunda tam bir birlik sağlandığını söylemek mümkün değildir.

Batı dillerinde kullanılan bu eklerin Arapça dil zevkine uyum sağlaması gerekir. Kahire Dil Kurumu'nun onayladığı لا harfinin bir isimle birlikte kullanılmasından hareketle türetilen *apetale* (لا تُويجي), *acarpe* (لا ثمرِي), *acaule* (لا ساقِي), *anhydre* (لا مائي) gibi terimlerde bu uyum vardır.³⁴⁶ Bu ekler, eklendiği kelimeleri yapı ve anlam ve bakımından etkilmektedir.

Kelimenin Yapısını Değiştiren Ekler: Bu ekler, bittiği kelimenin yapısını değiştirir.

a. Fiil Türeten Ekler

Eklendiği kelimeyi fiil yapar. –en; *enrich, enlarge, engulf*. en-; *soften, strenghten, widen*. –ize/-ise; *fertilize, industrialize, organize*. –ate; *activite, hypenate*. –ify; *classify, modify*. –efy; *liquefy, stupefy* gibi.

³⁴⁵ el-Kîsî, 'Avdetullah, "Tatvîru Menhecyyeti Vadi'l-Mustalahi'l-'Arabî ve Bahsu Subuli Neşri'l-Mustalahi'l-Muvahhed ve İşâetihi", *el- Lisânu'l-'Arabî*, 1994, XXXVIII, 323.

³⁴⁶ eş-Şihâbî, "Meda'n-Naht fi'l-Luga el-Arabiyye", *Mecelle Mecmu 'l-Luga el-İlmî bi Dimeşk*, XXXVIII, 551.

b. İsim Türeten Ekler

Bu ekler sözcüğü isme dönüştürür. –ness: *kindness, sadness*, –ion: *education, cultivation, revision*. –ity: *activity, fertility, curiosity*. –ance: *resistance, importance, distance*. –ence: *occurrence, confidence*. –dom: *freedom, kingdom, officialdom*. –hood: *childhood, boyhood, manhood*. –ment: *government, establishment*. –ship: *friendship, hardship, kingship*. –ism: *symbolism, heroism, nationalism* gibi.

c. Sıfat Türeten Ekler

Bu ekler sözcüğü sıfata dönüştürür. –ant: *distant, important, accountant*, –ess: *craless, merciless, heartless*. –ful: *carefull, handfull, peacefull*. –ous: *generous, monotonous, dangerous*. –like: *childlike, godlike*. –ive: *active, sensitive, constructive*. –ary: *imaginary, secondary, tertiary*. –ic(al): *Poetic, economic, magical*. –able: *capable, hospitable, fashionable*. –ible: *responsible, reducible*. –al: *natural, verbal, nominal* gibi.

d. Zarf Türeten Ekler

–ly: *actively, kindly, succesfully*.

e. Batı Dillerinde Terimlerin Yapısı

İngilizce bilimsel terimlerin şu yapılarda gelir:

a. Basit Terim: Tek kökten türeyen terimler. Blood (kan)

b. Bileşik Terim

1. Kök + Ek: Etimology (علم التأثيل)

2. Ön Ek + Kök: Anatomy (التشريح)

3. Bileşik Terimler (مصطلح معقد)

Bu tür terimler, bir kök ve ona eklenen birden fazla ekten meydana gelen terimlerdir.

a. Kök + Kök + Kök: *electroencephalography* (التخطيط الكهربائي للدماغ). Bu terim electro- (كهربائي), encephalo (دماغي), graphy (تسجيل) üçlüsünden türetilmiştir.

b. Ön ek + Kök + Son ek: *hypercholesteolamia* (زيادة الكولستيرول في الدم). Bu terim hyper (زيادة, فرط), ön eki, cholesterol (الكولستيرول) kelimesi, aemia (في) ekinden türetilmiştir.

c. Ön ek + Ön ek + Ön ek + Kök + Son ek: *pseudohypoparathyroidism* (قصور جنيب الدرقية الكاذب). Bu terim pseudo- (تشبيه أو كاذب), hypo- (نقص أو قلة), para- (جنيب) ön ekleri, thyroid (الغدة الدرقية) köküyle, -ism son ekinin birlikte kullanılmasından türetilmiştir.

Modern dönemde Arap dilcileri Batı dillerinde çokça kullanılan ön ek ve son ekler üzerinde durmuşlardır. Bakıldığında bu eklerden bazılarıyla türetilen terimler Arapça kalıplarla karşılanmaktadır. Örneğin *drinkable* terimi Arapçada فـعـول kalıbında الماء الشروب şeklinde çevrilebilir. Fakat bütün eklerin bu şekilde çevrilebilmesi mümkün değildir. Burada ön ve son ek yöntemiyle türetilen örnek terimlere yer vereceğiz.³⁴⁷

---

³⁴⁷ Geniş bilgi için: Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, “es-Sudûr ve'l-Levâsik ve Silatihâ bi Ta'rifihâ il-'Ulûm ve Naklihâ ila'l-'Arabiyyeti'l-Hadîse”, *el-l-Lisânu'l-'Arabî*, 1975, XII, 121-138.

Ön Ekler (Prefix)

Arapça	İngilizce	Arapça Karşılığı	Ekler
أول أكسيد أحادي الوتر أحادي الشكل أحادي التكافؤ وحيد الخلية أحادي الميل أحادي الإثمار أحادي القاعدة أحادي اللون وحدة المسكن	Monooxide Monochord Monotropic Monovalent Monocellular Monocline Monocarpic Monobasic Monochromatic Monoecism	أول+ مُضاف إليه أحادي+ مضاف إليه وحيد+ مضاف إليه وحدة+ مضاف إليه	Mono-
أحادي المحور أحادي الخلية أحادي الخيط أحادي المرتكز وحيد الجنس وحيد العلية وحيد الصمام وحيد الزهر وحيد الجزئ	Uniaxial Unicellular Unifilar Unipivoted Unisetual Unicapsullar Univalve Uniflore Unimolecular	أحادي + مضاف إليه وحيد+مضاف إليه	Uni-
ثاني أكسيد ثاني كبريتيد ثاني بروميد ثاني الكمثل البلوري ثنائي الشبعة ثنائي الطبقة ثنائي الجناح ثنائي إيثيل ثنائي الجاليك	Dioxide Disulphide Dibromide Dimorphism Dichasium Diploblastia Diptera Diethyl Digallic Diploid	ثاني + مضاف إليه ثنائي +مضاف إليه ثنائي + صفة ذو+ مضاف إليه مزدوج+ مضاف إليه ازدواج+ مضاف إليه	di-

ثنائي الصبغة	Diapsida		
ثنائي الحفرة	Dibranchiate		
ثنائي الخيشوم	Diplospora		
بوغ ثنائي	Dicellate		
شويكة ثنائية	spicule		
ذوالقطبين	Dipole		
مزدوج العصب	Diploneural		
مزدوج السوار	Dicylique		
ثنائي الحول	Biennial	ثنائي + مضاف إليه	Bi-
ثنائي الرأس	Biceps	صفة + ثنائي	
تسمية ثنائية	Binominal	ذو + مضاف إليه	
ذو ورقتين	Bifoliate		
صمام ثلاثي	Triode	كلمة + ثلاثي	Tri-
حامل ثلاثي	Tripode	ثلاثي + مضاف	
ثلاثي التكافؤ	Trivalent	إليه	
رباعي الأرجل	Quadruped	رباعي + مضاف	Quadra-
رباعي الأيدي	Quadrumanous	إليه	
	Quadrate bone	كلمة + مربع	
مربع	Quadrate	مربع	

Arapça	İngilizce	Arapça Karşılığı	Ekler
حمض خماسي أكسيد خماسي صمام خماسي منشور خماسي	Pentonic acid Pentoxide Pentode Penta prism	كلمة + خماسي	Pent-
عديد الأذرع عديد السريات عديد الأرجل متعدد الثمر متعدد البتلات متعدد الكبريتيد متعدد الشكل تعدد الأشكال مُضَلَّع حيوانات طحلية	Polyarch Polysaccharide Polypod Polycard Polypetalous Polysulphide Polymorphic Polymorphism Poligon Polyzoa	عديد + مضاف إليه متعدد + مضاف إليه تعدد + مضاف إليه Çeviri yöntemi	Poly-
عديد الخلايا عديد الصفوف عديد الغرف متعدد الأقطاب متعدد الأصابع تكاثر	Multicellar Multiseriate Multiocular Multipole Multidigitate Multiplication	عديد + مضاف إليه متعدد + مضاف إليه Çeviri yöntemi	Multi-
مضاد السم مضاد العفوفة مضادات حيوية مضادات التجلط مقابل الوتد مقابل البتلات ضديد النترينو جسم مضاد صدوع مضادة مولد الضد	Antitoxin Antiputrid Antibiotics Anticoagulants Antitragus Antipetalous Antineutrino Antibody Antihetic gaults Antigen	مضاد + مضاف إليه مقابل + مضاف إليه ضديد + مضاف إليه كلمة: مضاد (صفة) كلمة + الضد (مضاف إليه)	Anti-

بطن حنيرة مُطَهِّر	Antinode Anticline Antiseptic	كلمة + المضاد (مضاف إليه) Çeviri yöntemi	
لا دوري لا لوني لا لساني لا بلوري لا حبيبي لا خلوي لا اغتذائية لا حركية لا شعور بالمرض لا مجميات لا فكيات لا رأسيات عمه حسي ضعف العقل	Aperiodic Achromatic Aglossa Amorphous Agranular Acellular Abiotrophy Adynamia Anosognosia Acrania Agnatha Acephala Agnosia Amentia	لا + صيغة النسب لا + مصدر صناعي لا + مصدر لا + جمع مؤنث سالم Çeviri yöntemi	A- ve an-

Arapça	İngilizce	Arapça Karşılığı	Ekler
غير عضوي غير غاطسة عديم اندوسبومي	Non- organic Non- plunging Non- endospermous	غير + مضاف إليه عديم + مضاف إليه	Non-
غير موافق غير عضوي عديم المفاصل عدم التكافؤ	İncompatible İnorganic İnarticulate İncompatibility	غير + مضاف إليه عديم + مضاف إليه عدم + مضاف إليه	İn-
غير متوازن غير متاحة عدم الدقة	Unbalanced Unavailable Uncertainty	غير + مضاف إليه عدم + مضاف إليه	Un-
غير متسق غير متوافق تخالف اكتشاف تفريغ تفصل التواء	Disharmonic Discordant Disconformity Discovery Discharge Disjunctive Distortion	غير + مضاف إليه Çeviri yöntemi	Dis-
متناظر الزرعة متجانس الأبواغ	Homocercal Homosporous	مُتفاعل kalıbı	Homo-

متجانس الأسنان متشابه البناء متجانس الأزواج متجانس صبغيات متجانسة الطي المتجانس	Homodont Homologous Homozygous Homogenous Homologous chromosomes Homotaxial folding		
مختلف الثمر مختلف الأجزاء مختلف الأشكال متباين الأسنان تطعيم متباين صبغات متباينة أمشاج متباينة كروموسومات متباينة	Heterocarpin Heteromorous Heteromorphous Heterodent Heterograft Heterochromosomes Heterogametes Heterochromosomes	مختلف + مضاف إليه مُتباين + مضاف إليه كلمة + مُتباين (صفة) كلمة + مُتغايرة (صفة)	Hetero-
تساوي درجة الحرارة نظير مشع تعادل كهربائي تماثل الميل	Isotherm Isotope Isoelectric Isocline	تساوي + مضاف إليه نظير + صفة تعادل + صفة تماثل + مضاف إليه	iso-

Arapça	İngilizce	Arapça Karşılığı	Ekler
متساوي الأقطار متساوي التركيز متساوي الدرجات الحرارة متشابه الأقدام متشابه الأمشاج متماثل الميل أمشاج متشابهة مركبات متشابهة	Isodiametrie Isotonic Isothermal Isopoda Isogamous Isoclinal Isogametes Isoforms	متساوى + مضاف إليه متشابه + مضاف إليه متماثل + مضاف إليه كلمة: متشابه (صفة) كلمة: متشاكل (صفة)	Iso-
نصفية الأجنحة نباتات نصف مختبئة شبه صحراء شبه عدسي شبه مداري شبه شعاعي	Hemiptra Hemicryptophytes Semidesert Semilenticular Semiorbicular Semiradiate	نصفى + مضاف إليه نصف + مضاف إليه شبه + مضاف إليه	Hemi-, semi-
محيط الثمرة كمبيوم محيطي طية محيطية دائرة محيطة	Pericarp Pericambium Pericline Pericycle	محيط + مضاف إليه محيط (صفة)	Peri-
انقسام داخلي طفيلي داخلي هيكل داخلي قلم داخلي لمفي داخلي سموم داخلية داخلية الأجنحة بطانة الرحم اندوبلازم	Endomitosis Endoparasite Endoskeleton Endostyle Endolymph Endotomxin Endopterygota Endometrium Endoplasm	كلمة: داخلي (صفة) داخلية + مضاف إليه بطانة + مضاف إليه Ta'rib yöntemi	Endo-

اندودرم اندوسم	Endoderm Endosome		
هيكل خارجي قطعة قديمة خارجية طارد للحرارة جحوظ غدة ذات قناة	Exoskeleton Exopodite Exothermic Exophthalmic Exocrine gland	كلمة: خارجي (صفة) Çeviri yöntemi	Eko-
خارج الزهرة خارج البذرة خارج الخلية خارج الاستوائية	Extrafloral Exraseminal Extracellular Extratropical	خارج	Extra-
بين الكواكب بين النجوم بين الضلوع بين عضلي بين الخلايا ما بين العقد ما بين الطورين طي بيني	Interplanetary Interstellar Intercostal Intermuscular Intercellular Internode Interphase Interfolding	بين + مضاف إليه ما بين + مضاف إليه كلمة: بيني (صفة) Çeviri Yöntemi	İnter-

Arapça	İngilizce	Arapça Karşılığı	Ekler
سطح بيني طبقة بينية تفاعل أقحم الغراس مبعثرة متداخلة متقطع	Intergace Intercellar layer Interaction To interplant Interspersed Intermittent		Inter
ماء تحت الأرض مسطح تحت الضلع جيولوجيا ما تحت الأرض مخراش تحت التربة شُعْبِيَّة عُشْرِيَّة فُجْلِيَّة فُصْلِيَّة جُنَيْس عُؤْلِم تحت الأدمة تحت اللسان تحت البلعوم تحت الكبريتوز تحت استاتيكية تحت البشرة نخامي	Subterranean water Subcostal plane Subsurface geology Subsoil Subclass Subgroup Suborder Subfamily Subgenus Subkingdom Hypodermis Hypoglossal Hypoharynx Hyposulphurous Hypostatic Hypoderm Hypophyseal	تحت + مضاف إليه ناقص + مضاف إليه كلمة: سفلى (صفة) Çeviri yöntemi	Sub-, hypo-
تكافل	Symbiosis	'Benzemek'	Syn-, sun-

تواقت تناظر، تماثل تأليف، تركيب اتحاد الأمشاج التحام	Synchronism Symmetry Synthesis Syngamy Symphysis	anlamına gelen kelimelerle karşılır	
تناسق تخثير تعایش القهرية، القسرية ترابط، تماسك ازدواج المخرج	Coordination Coagulation Coexistence Coercivity Cohesion Coarticulation	‘Ortaklık’ ifade eden bu ek Arapçada farklı kalıplarla ifade edilmiştir.	Co-
قبل محوري مفترس قبل الولادة إنبات سابق سن ضاحكة	Preaxial Premdar Prenatal Pregermination Predactor	‘Önce’ anlamına gelir.	Pre-
رجل أولية بلاستيدات أولية كمبيوم ابتدائي الدور التحضيري الصدر الأمامي تواة بدائية	Proleg Proplastids Procambium Prophae Prothorax Pronucleus	‘Önce’ anlamına gelir.	Pro-
خشب أول أوليات حيوانية بروتوبلازم	Protoxylem Protozoa Protoplasm	‘İlk’ anlamına gelir.	Proto-
Arapça	İngilizce	Arapça	Ekler

		Karşılığı	
تحول تناوب أبيض صدر خلفي طور استوائي لحاء تال	Metamorphosis Metagenesis Metabolism Metathorax Metaphase Metaphloem	Ekin içerdığı 'değişim' ve 'bir şeyden sonra' anamlarına gelen kelimelerle çevrilir.	Meta-
فائق التوصيل فائق التشبع فائق التبريد فرط انكسار فرط التوصيل	Superconducting Supersaturated Supercooling Superefraction Superconductivity	فائق + مضاف إليه فرط + مضاف إليه	Super-
مشيخ دقيق حي دقيق موجات دقيقة بوغ صغير نواة صغيرة مناخ محدود ميكروفون	Microgamete Microbe Microwave Microscope Micronucleus Microclimate Microphone	'Küçültme' anlamına gelen kelimelerle karşılır.	Micro-
مشيخ كبير بوغ كبير بلعم كبير تطور كبير الجزئي الأكبر ماكروفيزيا	Macrogamete Macrospore Macrophage Macroevolution Macromolecule Macrophysics	كلمة: كبير (صفة) كلمة: أكبر (صفة) Ta'rif	Makro-
إزالة التمغظ إزالة الاستقطاب زوال التأين	Demagnetization Depolarization Deionization		De-

تجرد الأوراق نزع الكلسيون فصل الأسفلت فصل الزيت تحلل انحراف تشوه، تشويه انحطاط	Defoliation Decalcification Deasphalt Deoil Decomposition Deflection Deformation Degradation		
بلورات كاذبة أرجل كاذبة ثمرة كاذبة	Pseudo- cristals Pseudo-pod Pseudo-carp	كذب çok Daha kökünden türetilen kelimelerle karşılır.	Pseudo-
متحكم ذاتي سم ذاتي ذات الأوجه	Automatic controller Autotoxin Automorphic	ذات Genellikle kelimesiyle karşılır.	Auto-

Arapça	İngilizce	Arapça Karşılığı	Ekler
سحنة إحيائية جغرافية إحيائية عامل إحيائي علم الأحياء إحيائي تصنيف إحيائي أحصاء إحيائي	Biofacies Biogeography Biological factor Biology Biotic Biotaxy Biometry	حياة kelimesiyle karşılanır.	Bio-
يخضور شحوب يخضوري بلاستيدة خضراء	Chlorophyll Chlorosis Chloroplast	خضر kökünden türetilmiş eklerle karşılanır.	Chlor-
أمشاج تكون الأمشاج كيس مشيجي مكون الأمشاج	Gametes Gametogenesis Gametocyst Gametogen		Gamet-
علم نشأة الأرض سماعة أرضية	Geogeny Geophone	أرض kelimesiyle karşılanır.	Geo-
منسلي مجرى منسلي مناسل تنوعات تناسلية	Gonadial Gogeny Gonads Gonapophyses	نسل kökünden türetilmiş kelimelerle karşılanır.	Gono=
ثغر مائي السيلولوز المائي تحلل مائي	Hydrathade Hyracellulose Hydrolysis		Hydra-
وحدة تكسير هيدروجينية وحدة إصلاح	Hydrocracking unit Hydroformer	Daha çok ta'rib yöntemi kullanılır.	Hydro-

هيدروجينية	unit		
نפט مهدرج	Hydropetrol		
يتأثر بالحرارة	Thermolabile		Therm-
ثابت الحرارة	Thermostable		
درجة الحرارة الميئة	Thermal death point		

Son Ekler:

Arapça	İngilizce	Arapça Karşılığı	Ekler
علم الحيوان	Zoology	علم kelimesiyle	-logy
علم الصخر	Petrology	karşılanır.	
علم الأجنحة	Embryology		
علم الجراثيم	Bactiriology		
علم الزلزال	Seismology		
علم الجغرافيا	Geography		-grahpy
علم طبقات الأرض	Stratigraphy		
مقياس الكثافة	Densimeter	مقياس	-meter
مقياس القوة	Dynamometer	kelimesiyle	
مقياس الأشعاع	Radiometer	karşılanır	
مقياس الأبصار	Optometer	مفاعل kalıbı	
محرار	Thermometer	Ta'rif yöntemi	
مرواز	Barometer	kullanılır	
مغنيتومتر	Magnetometer		
بيرومتر	Pyrometer		
رسم التذبذب	Oscillograph		-graph
صورة شعاعية	Radiograph		
رسم الطيف	Spectrograph		
كاشف التذبذب	Oscilloscope		-scope

كاشف الاستقطاب مجسم الصور	Polariscope Stereoscope		
مُولَد مُنظَّم مُفاعِل	Generator Regulator Reactor	مُفَعَّل kalıbıyla karşılanır.	-or
وقى الشكل قُمعى الشكل عُدَى الشكل ناقوسى الشكل	Foliform Funnelform Glandiform Campaniform	شكّل çok kelimesiyle karşılanır.	-form
لا يضبط قابل للانثناء متنقل	Incompressible Flexible Portable		-ible

Arapçada terim türetme yöntemlerinin çeşitli yollarla gerçekleştirilmesi bilimsel dilin gelişmesi açısından önemlidir. Bu yöntemlerle Arapçaya sürekli yeni terimler kazandırmak mümkündür. Her dilde olduğu gibi Arapçada bu süreçte bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların bir kısmı dil içi unsurlardan, bazıları da dil dışı unsurlardan kaynaklanmaktadır.

Ğ. ARAPÇADA TERİM SORUNLARI

Bilimsel alanların çoğaldığı, bilgi kaynaklarının çeşitlendiği, teknolojinin hızla geliştiği bilgi çağının önemli sorunlarından biri terimlerdir. Dil bilimciler ve ilgili uzmanlar, konunun öneminde hemfikirdirler. Terim bilim alanında yapılan çalışmalarda bu sorun ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Son dönemde yapılan istatiki çalışmalar terim sorunun diller için önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü diller ortaya çıkan yeni terimleri karşılamada sıkıntı yaşamaktadır. Kelime kökleri binlerle ifade edilirken, bugün milyonlarca terim vardır. Buna her gün yenileri eklenmektedir.³⁴⁸ Arapça bu sorunu yaşayan dillerden biridir.

³⁴⁸ Hadar Ulyan el-Kureşî, Hamid Sadık Kanîbî, “el-Mustalah el-İlmî Devruhu ve Ehemmiyetuhu”, Mecelletu Camiatu Ummu’l-Kura, 1993, VIII, 141-183.

Arapçada terim sorununun yaşanmasında farklı etkenlerden söz edilebilir. Örneğin fasih kelimelerin bir döneme kadar sınırlandırılması birçok terimin sözlüklere girmesine engel olmuştur. Örneğin matematik terimi olan *cebiri* terimi *Lisânu'l Arab*'ta ve *al-Kamus*'ta yoktur. Çok geç dönemde telif edilen *Tâcu'l-Arus*'ta dahi bu terim yoktur. Oysa batı dilinde bu terim aynen kullanılmaktadır.³⁴⁹ Terim sorununa yeteri kadar önem verilmemesi ve Arap ülkelerinde terim birliğinin önemi yeteri kadar kavranmaması, terim türetme işini ehil olmayan kişi ve kurumların yerine getirmesi terim çokluğuna sebep olan etkenlerden bazılarıdır.³⁵⁰

Terim sorununun sebeplerinden biri de Arap ülkelerinde bir dönem eğitim dili olarak yabancı dillerin kullanılmasıdır. Bugün Arap dünyasında bir çok eğitim kurumu İngilizce ve Fransızca'yı tıp ve mühendislik gibi alanlarda kullanmaktadır. Osmanlının hakim olduğu uzun tarihî süreçte ve sonrasında vuku bulan Avrupa istilasında Arapça eğitim dili ve resim dil olarak kullanılmadı. Bu zaman diliminde ve Arap uyanışının ilk yıllarında Arap dünyasında, Arapça terimlerle ifade edilmiş ilmi keşifler azdı. Terimlerin genelde keşif ve icat yapan bilim adamlarınca türetildiği de dikkate alındığında bu husus önemli bir etkidir.

Günlük ortalama elli terimin türetildiği gerçeğinden hareketle, yabancı dillerden gelen terimlerin Arapçada aynı oranda karşılığının türetilmesi zor bir durumdur. Bütün bu sorunlar, terim alanında çalışanların üzerine sorumluluk yükleyen bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Dilin gelişmede önemli bir etken olduğunu bilen Arap ülkeleri bilimsel terimler türetmek için dil kurumları ve tercüme kuruluşları ihdas etmişlerdir. Bu amaçla Kahire, Suriye, Bağdat, Amman, Ribat, Riyad, Hartum, Cezayir ve Trablus'ta dil kurumları kurulmuştur. Fakat bu kurumlar uzun bir süre, birbirinden habersiz çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Bunun eksikliği fark edilince dil kurumları birlikte hareket etme noktasında uzlaşmışlardır. Uzun süren çalışmalar sonucunda çok sayıda bilimsel sözlük hazırlanmıştır. Ali el-Kâsım ve Cevâd Hüsni Abdurrahim'in 1983

---

³⁴⁹ el-Hatîb, "Ahmed Şefik, Menhecîyetu Binâi'l-Mustalahât ve Tatbîkuhâ", *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, Dimeşk, 2000, LXXV, sayı:3s.510.

³⁵⁰ *el-Lugati'l-Arabiyye ve Tuhaddiyatü'l-Karni'l-Hadi ve'l-İşrin*, Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Turâs, Tunus, 1996, s.61.

yayınladığı çalışmada 531 sözlük yer almaktadır. Bu sözlükleri yayınlayan kurumların dağılımı şu şekildedir³⁵¹:

Sözlük Sayısı	Terim Türeten Kurumlar
60	جامعة الدول العربية (أمانتها العامة)
90	المنظمات العربية المتخصصة
90	مكتبة تنسيق التعريب
70	الاتحاد المهنية العربية
150	المؤسسات الوطنية (الجامعات والمجالس)
20	المؤسسات العالمية والأفراد الأجانب
243	الأفراد العرب
531	Toplam

Terimler, bilimsel ve teknolojik alanlardaki kavramları ifade eden dilsel rumuzlar topluluğudur. Bu noktada terim birliği önemlidir. Sınırsız olarak ifade edebileceğimiz anlam dünyasını, insanlar sınırlı sözcüklerle ifade etmek zorundadır. Yaşanan terim kargaşası bunun en somut örneğidir. Aynı kavram için Mısır'da kullanılan terimle Suriye'de kullanılan terim birbirinden farklı olabilmektedir. Terim sorunu şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

a. Dilden kaynaklanan sorunlar

Bilimsel ve teknik terim birliğinde dilden kaynaklanan sorunları bizzat Arapçadan kaynaklanan ve Arapçanın terim aldığı kaynak dillerden kaynaklanan sorunlar olarak sınıflandırmak mümkündür.

Arapça dünyada en eski dillerden biri olmasına rağmen, kendi içinde bazı sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar şunlardır:

³⁵¹ Hicâzî, *İlmu 'l-Mustalah*, s.201.

1. Lehçe Sorunları

Arap dünyasında standart dilin yanında ekonomik, coğrafi ve toplumsal alanda kullanılan birçok lehçe vardır. Bu lehçeler Arap ülkeleri arasında birliği sağlayan standart dilden uzaktır.

Standart dil, bilim ve edebiyat dilidir. Bu dil terimlerin oluşturulduğu, kültürel birikimin tedvin edildiği dildir. Bununla beraber, sözlük yazarı yabancı kelime ya da terimin karşılığını bulamadığı durumlarda bölgesel alanda kullanılan lehçelerden faydalanmaktadır. Bu kelimeler o lehçeyi kullanmayan diğer insanlar tarafından bazen anlaşılmamaktadır. Çünkü lehçelerde kullanılan kelimeler kullanıldığı yerlerde farklı anlamlar ifade etmektedir.

2. Arapçada Müradif Kelimelerin Çokluğu

Arapça müradif (eş anlamlı) kelimelerin çok olduğu dünya dillerinden biridir. Deve, kılıç ve at isimlerinin çokluğu herkesçe bilinen örneklerdendir. Bunu, eski sözcüklerin yenileriyle birlikte yaşamasına imkân sağlayan Arap dilinin sahip olduğu uzun tarihî geçmişine bağlamak mümkündür. Ayrıca Arapça dünyanın birçok yerinde farklı milletler tarafından edebiyat ve bilim dili olarak kullanılmaktadır. Müradif kelimelerin edebiyat alanında önemli olduğu herkesçe bilinmektedir. Bilim dilinde müradif kelimelerin, yakın anlamlı terimleri ifade etmek için kullanılması gerekir. Terim alanında müradif kelimelerin bazen gelişigüzel kullanılması terim kargaşasına sebep olmaktadır. Örneğin İngilizce “gap” terimine karşılık olarak Arapçada فجوة، فسحة، فرجة kelimeleri kullanılmıştır.

c. Kaynak Dilden Ortaya Çıkan Sorunlar

Arapçada terim türetme sorunu her zaman Arapçanın bizzat kendisinden kaynaklanmamaktadır. Bazen bu sorun terimin alındığı dilden çıkmaktadır. Bunları şu şekilde ifade edilebilir;

1. Terim alınan dillerin farklılığı,
2. Kaynak dilde aynı terimin birden fazla terimle ifade edilmiş olması,
3. Kaynak dilde eş anlamlılık sorunu,
4. Bilimsel birikimin ihmal edilmesidir.

Ortaçağda Arapça dünya diliydi. Bu dönemde bilginler, keşif ehli ve Müslüman araştırmacılar binlerce Arapça teknik ve bilimsel terim türettirler. Geçmişte türetilen bu terimleri Arap kültür mirasında bulmak mümkündür. Fakat bu terimlerin birçoğu modern araştırmacılar tarafından bilinmemektedir. Bunun birkaç sebebi sebebi vardır. Arap kültür mirasının önemli bir kısmının hâlâ yazma halinde kalması, modern araştırmacıların yüzlerini daha çok Batı medeniyetine çevirmeleri bunların önemli nedenlerinden biridir.

Bugün araştırmacılar eski kültürde varolan bazı terimleri tekrar canlandırmaktadırlar. Bu durum terim ikiliğine sebep olmaktadır. Dil kurumlarında çevirisi üzerinde uzun tartışmalar yapılan *pyjamas* terimi bunlardan biridir. Bu terimin karşılığı için birçok görüş ileri sürülmüş, sonuçta *بجامة* şeklinde çevrilmiştir. Fakat bir zaman sonra Kahire Dil Kurumu üyelerinden biri bu terimin karşılığı olarak *منامة* teriminin kullanıldığını tespit etmiştir.

Kültürel birikimi dikkate almamanın neticelerinden biri de bazen Arapça olan bir terimi tekrar Arapça olarak ifade etme hatasıdır. Batı dillerine, yapısında bir takım değişiklikler yapılarak aktarılan terimler tekrar Arapçaya aktarılırken etimolojik incelemesi yapılmadan aktarılmaktadır. İngilizce *sofa* terimi Arapçaya *صوفا* şeklinde aktarılmıştır. Bu kelimenin aslı *الصفة* dir.

d.Yeni Terimlerin Denenmemesi

Türetilen terimlerin kullananlar açısından kabul edilirliliğinin ölçülmesi önemlidir. Bu durum dikkate alınmadığından birçok yeni terim sayfalar arasında saklı kalmaktadır.³⁵²

Günümüzde ilgili kurumlar terim sorununun önemini kavramışlardır. Arap Birliği Ülkeleri Eğitim Kültür ve Bilim Kurulu, farklı Arap ülkelerinde türetilen terimlerin periyodik olarak incelemesini yapan ve terim konusunda bir standart getiren Rabat'taki Mektebu Tensiki't-Tarib (Office for Arabization Coordination) merkezini kurmuşlardır. Bunun yanında Arap dil kurumları, *Arap Dil Birliği*'ni

---

³⁵² Kâsimî, *İlmu'l-Mustalah*, s.198-200.

(İttihâdu'l-Meâ'cim) kurmuştur. Bugün Arap ülkeleri arasında terim birliğini sağlamaya yönelik çalışmaların etkin olarak sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

H. TERİM BİRLİĞİ

Terim türetme işi, özellikle bilimsel ve teknik alanlarda dili geliştiren en önemli etkenlerden biridir. Bu alandaki çalışmalar, Çağdaş Arap uyanışının ilk yıllarından itibaren başlamıştır. 1919 yılından kurulan Suriye Dil Kurumu bu çalışmaların ilk örneklerindedir.

Kahire Dil Kurumu, başlangıçtan itibaren bilimsel ve teknik terimlerin Arapçaya aktarılmasıyla ilgilenmektedir. Diğer Arap ülkelerindeki benzer kurumlar aynı amaçla faaliyet göstermektedir. Terimlerin Arapçaya aktarılmasında sırasıyla iştikâk, naht, terhib, mecaz ve ta'rîb yöntemini uygulanmaktadır. Geleneksel terim türetme metodu, terim türetmeyi yavaşlattığını savunanlar tarafından bu kuralların dışına çıkmamakla eleştirilir. Bazılarına göre bu durum, terim türetme işini yavaşlatmakta ve zayıflatmaktadır. Yabancı dillerden alınan terimlerin birçoğunun mürekkep kelimelerden oluştuğu düşünülürse, Arapçada belli kelime kalıplarının dışına çıkmamak terim türetmede bir engel oluşturmaktadır. Mürekkep kelimeler Batı dillerinde sıklıkla kullanılırken Arapçada az kullanılmaktadır. Batı dillerindeki ön ve son eklerin çokça kullanılması söz konusuysa Arapçada bu tür kullanımlar fazla değildir. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalarla Batı dillerinde kullanılan ön ve son eklerin Arapça karşılıkları bulunmuş olup, bunların önemli bir kısmı başarılı bir şekilde uygulanmaktadır.

Arap dünyası açısından terimler için önemli hususlardan biri de terim birliğinin sağlanmasıdır. Farklı ülkelerde türetilen terimler arasında meydana gelen farklılıklar Arapça için önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu kargaşayı önlemek için bazı standartlar geliştirilmek istenmektedir. Terim birliğini sağlamak için konulan bu standartlar terim kargaşasını önlemeye yöneliktir. Bu amaca yönelik dil kurumlarının almış olduğu kararlara rağmen bu sorun devam etmektedir. Örneğin *compressor* terimi için Arapçada (كباس، مضغط، ضاغط) terimleri kullanılmaktadır. Başlangıçta telefon terimi için مِسْرَّة, هَاتِف ve إِرْزِيز terimleri önerilmiştir.³⁵³

³⁵³ el-Hamzâvî, Muhammed Reşad, "Ru'ye 'Arabiyye li Tevhîdi'l-Mustalahi'l-İlmî ve Tevsîkihi", *MMLA*, 2000, XC, 177.

Arap dünyasında yakın zamana kadar terimbilime yeteri kadar önem verilmemiştir. Yapılan çalışmalar da bir grup bilginin ortaya koyduğu ve dergilerde yayınladıkları araştırmalar, terim oluşturma metodlarında birlik sağlamayı amaçlayan sempozyumlar düzenlenmesi ile sınırlı kalmıştır. Ancak sempozyumlarda ve araştırmalarda ortaya konulan esaslar ve kurallar etkin bir uygulama imkânı bulamamıştır. Zira bunların uygulanması, Arap ülkeleri arasında yaygınlaştırılması ve kullanım alanına aktarılması işini takip edecek, uzmanlar arasında kullanım istikrarı ve yaygınlık kazanmaları için söz konusu esasların araştırma ve makalelerde hak ettikleri yeri almaları hususunda gerekli desteği verecek bir kuruluşun varlığına ihtiyaç vardır.

Terim birliği meselesi sadece Arap dilinde yaşanan bir sorun değildir. Diğer dillerde de aynı sorunun yaşandığını söylemek mümkündür. Sorunun çözümü yolunda ortak adımlar atılmaktadır. Bazı bilimsel terimler yerleşip genel kabul görürken, özellikle de modern dönemde terimler üzerindeki tereddüt ve eleştiriler artmıştır.³⁵⁴ Terim birliği çağrısı, yirminci yüzyılın başından itibaren bilimsel alanların genişlemesi ve kaynaklarının farklılaşmasıyla beraber yankı bulmaya başladı. Bir takım bilginler ve araştırmacılar, yüzyılın başından itibaren terim birliği hususunda ilkeler ve şartlar koyarak bu sorunu araştıran ve görüş alışverişinden bulunan uzmanları bir araya getiren bilimsel kongre ve sempozyumlar düzenleyerek bu önemli olguya dikkat çekmeye başladılar.

Burada konuyla ilgili bazı görüşlere yer verilebilir. Suriye Dil Kurumu üyesi, Cemil el-Hânî, terim birliği sorununu şöyle dile getirmektedir; “Bilimsel terimler içerisinde özellikle tıp terimleri en karanlık dönemini yaşıyor. Tıp terimlerinde bir keşmekeşlik ve bozulma var. Sözcükleri anlamak zorlaştı. İsimlendirmeler konusunda bir başıboşluk oluştu. Herkes kendine göre bir isim vermektedir. Öyle ki bir sayfa içerisinde aynı terimin farklı adlandırmalarını görmek mümkündür³⁵⁵

Tıp ve botanik alanında terim sözlüğünü hazırlayan Muhammed Şerif terim türetmedeki başıboşluğu şöyle ifade eder :“Bu dönemde Batı dillerinden terim aktarması yapanlar farklı metodlar izlediler. Terimlerin Arapçaya aktarılmasında

³⁵⁴ Medkur, İbrahim, *Mecmelu'l-luga Arabiyye Selâsîne 'Amen*, el-Matba el-Emîriyye, Kahire, 1964, s.58.

³⁵⁵ Cemil Muhammed el-Hânî, “el-Mustalahât ve'l-luga el-İlmiyye”, *MMLA*, IV,315.

daha çok bireysel metodlar öne çıktı. Bu kişiler zamanla Arapçadan uzaklaşıp standart Arapça sözcükler yerine halk dilinden kelimeler kullanmaya başladılar.³⁵⁶ Modern dönemde önde gelen yazarlardan Mustafa eş-Şihabi, terimler konusunda Arap ülkeleri arasındaki ihtilafı dile getirirken şöyle demektedir: “Bilimsel terimlerle ilgili ihtilaf Arap dilinin hastalıklarından biri haline gelmiştir. Bu hastalık Arap ülkelerindeki gittikçe yayılmaktadır. Terim farklılığının en önemli sebeplerinden biri Arap ülkelerinde, çeviri yapanlarla müellifler arasındaki iletişimin zayıflığıdır. Bir Arap ülkesinde türetilen terimden diğer bir Arap ülkesinde yaşayan kimsenin haberi olmamaktadır.³⁵⁷ Bunun farkına varan ülkeler kurumlar arasındaki iletişimi artırmanın çabası içindedirler.1938 yılında, Mısır Tıp Cemiyetinin aldığı kararlara göre;

1. Her ülkenin, tıp terimlerinde birliği sağlamak için doktorlardan ve dilcilerden oluşan bir komisyon oluşturması,
2. Her ülkenin, önerilen terimleri görüşmek için Mısır’da her yıl bir ay süreyle toplanan daimi komisyona üye vermesine,
3. Daimi komisyon tarafından önerilen terimlerin tıp sahasında ve bu alanda yazılan eserlerde kullanılmasını tavsiye edilmektedir.

1945 yılında Kahire’de toplanan Arap birliği ülkeleri arasında gerçekleştirilen kültür antlaşmalarının metninde şu ifadeler yer almaktadır; *Dil kurumları, ortak komisyonlar ve bu kurumların yayınları vasıtasıyla terim birliğini sağlanmasını; modern bilimi Arapçayla ifade etmeyi, Arap ülkelerinde eğitimin her aşamasında Arapçanın eğitim dili olmasını hedeflenmelidir.* Sonraki dönemlerde terim konusunda yapılan çalışmalarda terim birliği konusu hep vurgulanmıştır. 1953, 1955,1957 ve 1966 yıllarında yapılan Bilimsel Arap Kongrelerinde (المؤتمر العلمي العربي) terim birliğini sağlamak için tavsiye kararlar alınmıştır.

Yabancı terimleri karşılamada terim birliği sorunu devam etmektedir. Örneğin *degeneration* teriminin Arapça karşılığı olarak, farklı terim sözlüklerinde şu

---

³⁵⁶ Muhammed Şerif, “el-Luga el-Arabiyye ve’l-Mustalahât el-Arabiyye”, *Mecelletü Muktataf*, LXXIV, 127.

³⁵⁷ Şihâbî, Mustafa, *a.g.e.*, s.128-143.

karşılıklar kullanılmıştır: استحالة، اضمحلال، انحراف، انتكاس، انحطاط، انحلال، رانفساد، تحلل، تدن، رتدهور، تفسح، تلف، تنكس، رحررض، حؤول، ضمور، فساد

Arapça bir terim, birden fazla yabancı terim için kullanılması da terim sorunlarından biridir. Arapça تنوء terimi, *eminence, apophysis, protrusion, projection, process, outgrowht, excrescence, protuberance* terimlerine karşılık olarak kullanılmıştır. Bunun sebeplerini şu şekilde sıralamak gerekir;

1. Terim türeten kurumların çokluğu ve farklı lehçelerin kullanılması,
2. Terim türetirken uygun kalıbı kullanılmaması,
3. Terimlerin uzman olmayanlar tarafından konulması,
4. Terim türetenlerin, dil zenginliklerinin farklı olması,
5. Arap ülkeleri arasındaki lehçe farklılıkları,
6. Yabancı terimin çok anlamlı olması,
7. Bazı yabancı terimlerin açıkça ifade edilmemiş olmaması,
8. Terim türetmede konulan kurallara uyulmaması,
9. Terim türetme konusunda özenli davranılmaması.³⁵⁸

Mısır ve Irak “بؤرة العدسة” terimini kullanırken, diğer Arap ülkelerinde “المحرقة” terimi kullanılmaktadır. *Alga* terimi için Mısır ve Irak “طحلب”, Suriye ve Lübnan “أشنه” terimini kullanmaktadır. “*Endosperm*” Mısır’da “اندوسيرم” olarak tarib edilirken, bazı Arap ülkelerinde “سويداء” olarak tercüme edilmiştir. *Ecology* terimi Mısır’da “علم البيئة” olarak tercüme edilirken diğer ülkelerde “علم المحيط” şeklinde tercüme edilmiştir. *Rutaceae* terimi Mısır’da الفصيلة isminin türetildiği ağaca nispetle “سديبة” olarak tercüme edilirken, diğer ülkelerde “ليمونية” olarak tercüme edilmiştir. Nucellus terimi bir çok Arap ülkesinde “جوية” olarak tercüme edilmişken Mısır’da “لويسلة” şeklinde tercüme edilmiştir. Micropyle terimi Mısır’da “نفير” kelimesiyle, bir çok Arap ülkesinde “بويب” kelimesiyle karşılanmıştır.

³⁵⁸ Hasan, Muhammed Yusuf, “Fî Temkîni’l-‘Arabiyye mine’l-Edâi’l-‘İlmî ve Sıyâkati’l-Mustalahât el-Hadîse”, *el-Lisanu’l ‘Arabî*, 1994, XXXVIII, 25.

Tercüme edilen terimlerin dondurulması mümkün değildir. Bir terimin dile yerleşme sürecinde birkaç aşamalı olabilir. Fransızcada pH ile simgelenen terim önce “الجهد الأيدروجيني”, sonra “الأس الأيدروجيني” şeklinde karşılanmış, en son olarak “الرقم” terimiyle karşılanmıştır. *Adsorption* terimi “ادمصاص” olarak adlandırılmış, daha sonra “التجمع السطحي” olarak adlandırılmıştır. Son olarak Kahire Dil Kurumu “امتزاز” terimini türetmiştir. *Colloid* terimi önce غروي olarak, sonra da غراواني olarak Arapçalaştırılmıştır. *Alkaloid* terimi قلويد olarak tarib edildikten sonra شبه قلوي olarak tercüme edilmiştir. En son olarak قلواني şeklinde tarib edilmiştir.

Bazı terimler yakın anlamlı kelimelerle ifade edilir. *reluctance* / الممانعة, *resistance* / المقاومة, *impedance* / المعاوقة ; *permittance* / المجاوزة, *susceptance* / المهاودة, *admittance* / المسائرة; *reactance* / المفاعلة, *permeance* / المنافذة, *conductance* / المواسلة, *inductance* / المحاثاة; *degeneration* / انحلال, *destruction* / هدم, *disintegration* / تفتت, *analysis* / تحلل, *decay* / فساد. *Anxiety neurosis* / عصاب القلق, *teumatic neurosis* / عصاب عصابى, *cardiac neurosis* / عصاب قلبي, *fatigue neurosis* > عاصب الكلالي, *neurosis tarda* / عصاب متأخر, *obsessive compulsive* / عصاب انحصاري قسري ve *occupatinal neurosis* / عصاب مهني *tibbî* terimlerdir. *Psoriasis* / صداف, *sporotrichosis* / بواع الشعر, *stratomatesis* / الوزام الذهبي, *trichomyiris* / فطار الشعر, *trichonosdis* / عقاد الشعر, *asmidiosis* / العراق المصن, *phospheriodrosis* / العراق الفسفوري ve *cehunosis* / الطعام cilt hastalıkları terimleridir. *auditory agnosis* / عمه سمعي, *optic agnosis* / عمه بصرى, *tactile agnosis* / عمه لمسى *agnesis*'le (eşyaları ve çeşitlerini ayırt edememe hastalığı) ilgili terimlerdir.

Terim birliği sorunun çözümü kolay olmamakla beraber bazı noktalara dikkat edilecek olursa bu sorun azaltılabilir. Bunun için türetilen terimlere bir standart getirilmesi gerekir. Bu standart terimin taşınması gereken şartlara uymakla sağlanabilir. Arap dilinin yapısı dikkate alınarak alan uzmanları ve dilbilimcilerin yardımlaşması sonucu herkese kabul edilebilecek terimlerin türetilmesi mümkündür.

SONUÇ

Arapça geniş sözcük türetme potansiyeline sahip bir dildir. Türemiş kelimelerin dayandığı kök sözcük açısından bakıldığında bunu görmek mümkündür. Arapçadaki kök sözcük sayısı ile ilgili farklı rakamlar verilmekle birlikte, *Lisânu'l-'Arab* gibi geniş çaplı bir sözlükte 9273 kök vardır.

Arapça terimleri ve yeni kavramları etkin bir biçimde karşılamaya muhtaçtır. Arapça, kendi dinamiklerini kullanarak iştikâk, ta'rif, mecaz ve naht gibi türetim yollarıyla hızla gelişen ve değişen teknoloji ve bilgi çağının kavram ve terimlerini dönüştürme mücadelesi vermektedir. Etkin olarak kırka yakın kelime kalıbı kullanılmaktadır. Günümüzde bu kalıpların daha etkin bir şekilde kullanılması, yeni kelime kalıplarının bulunması yolunda dil kurumları yoğun bir çalışma sürdürmektedir. Özellikle Kahire Dil Kurumu'nun almış olduğu kararlar, Arapçaya her gün yeni bir güç katmaktadır. İngilizce ve Fransızca gibi Batı dillerinde çokca kullanılan yüzlerce ön ek ve son ekin Arapça karşılıkları bulunmuş olup bu ekler terim türetmede kullanılmaktadır. Yakın bir zamanda bu eklerin Arapça sözlüklerde yer alacağı iddia edilmektedir.

Terim çalışmalarının daha etkin olarak yürütülmesi için Arap ülkeleri arasında işbirliği ruhunun gelişmeye başlamıştır. Arapçayı geliştirmek amacıyla birçok Arap ülkesinde dil kurumları oluşturulmuştur. Arap Birliği bünyesinde *İttihâdu'l-Mecami'el-'Arabiyye* (Dil Kurumları Birliği) bu kurumların talepleri sonucu kurulmuştur. Rabat'ta kurulan *Mektebetu Tensîki't-Ta'rib*'in düzenlemiş olduğu Ta'rib sempozyumlarında binlerce terim onaylanmıştır.

Kurumsal faaliyetlerin amacı terim konusundaki ihtiyacı karşılamaya yöneliktir. Bu çalışmaların daha etkin ve verimli olarak yürütülmesi için çabalar devam etmektedir. Terim çalışmalarının daha verimli yürütülmesi için gerekli hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Dil çalışmalarında metotlu hareket etmiş olmak için, bunun esas gayesi ve şartı olan ifade mükemmeliğiyle ifade kıvraklık ve güzelliği bakımından, arzettiği fazlalıklar ve eksiklik gözden geçirilmeli; öncelikle fazlalıkların azaltılmasına, sonra da eksikliklerin doldurulmasına çalışılmalıdır.

2. Terim çalışmalarında bir tedriciliğin takip edilmesi gerekir. Tedricilik gözetmekten maksat yabancı bir kelimeyi karşılamak hususunda dilin ıstikâk ve terkip bakımından arzettiği kendi imkânları tüketilmedikçe başka yollara başvurulmamalıdır.

4. İster bileşik ister basit bir kelime veya şekil için karşılık olarak kullanılacak kelime karşılayacağı kelimenin anlam bakımından yerini tamamıyla doldurabilmelidir.

5. Anlam nüansları fikrî ve hissî kıymetleriyle verebilmekten ibaret olan ifadelilik şartıyla birlikte kelimenin kısalık, güzellik ve diğer daha başka bir takım kullanışlılık vasıflarını da taşıması gerekliliği daima göz önünde bulundurulmalıdır.

6. Yeni kullanılabilecek Arapça kelimeler ve şekiller Arap diline ait olması önemlidir.

7. Ön ve son eklerle kelime türetirken Arapçada çok kullanılmasa da o eklerin karşılığı dikkate alınarak Arapçaya aktarılması mümkündür.

8. Zaruret dolayısıyla, Arapçalaştırma faaliyetinin ilk aşamalarında yabancı dillerden alınan bir takım yabancı eklerin kalması normaldir.

9. Yeni kelimeler türetmeyi düşünmezden önce Arapçanın eski ve yeni bütün lehçelerindeki zengin kelime ve şekil kaynaklarından yararlanmak en tabii yoldur.

Arapçada terim türetme konusununun incelendiği bu çalışmada, bu dilin yeni kavram ve terim türetmeye imkan sağlayacak bir yapıda olduğu kanaatine varılmıştır. İncelemenin farklı yerlerinde verilen terim örnekleriyle bu düşüncenin pekiştirilmesi amaçlanmıştır.

Her geçen gün yeni türetme yolları keşfedilerek dilin zenginleşmesi noktasında çalışmaların sürmesi olağan bir durumdur. Uzun bir geçmişe sahip olan Arapça zengin türetme gücüyle bu sürekliliği sağlayacak güçtedir.

KAYNAKLAR

- Abdulaziz, Muhamed Hasan, *en-Naht*, Dâru'l-Fikr el-'Arabî, Kahire, 1990.
- Abdulaziz, Muhammed Hasan, *en-Naht fil-Lugati'l-Arabiyye*, Beyrut, ty.
- Abdulazîz, Muhammed Hasan, *et-Ta' rîb fi'l -Kadîm v'el- Hadîs*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, ty.
- Abdullatif, Muhammed Hamâse, *el-Luga ve Binâu's-Şi'r*, Mektebetu'z-Zehrâ, Kahire, 1992.
- Abdulvehhâb 'Îzâm, "Sılâtu'l-Luga el-Arabiyye ve'l-Lugâtu'l-İslâmiyye, *MMLA*, V Kahire, 1953, (ss.230-234).
- Abdulziz, Muhammed Hasan, *el-Mu'cem et-Tarihî li'l-Lugati'l-'Arabiyye Vesâik ve Nemâzic*, Dâru's-Selâm, Kahire, 2008.
- Acar, Ömer, *Arap Dilinde Ta'rîb Olgusu Açısından Garîbu'l-Kur'an*, Bursa, 2007 (Basılmamış doktora tezi).
- Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1943.
- Afgani, Sa'îd, *Fî Usûli'n-Nahv*, Matba'atu'l-Câmi' ati's-Sûriyye, Dimeşk, 1963.
- Ahanov, Kahen, terc. Murat Ceritoğlu, *Dilbilimin Esasları*, Tdk, Ankara, 2008.
- Ahmed, Nâzilî Mumavviz, *et-Ta'rîb el-Kavmiyye el-'Arabiyye fi'l-Magribi'l-'Arabî*, Merkezu Dirâsatu'l-Vahde el-Kavmiyye, Beyrut, 1986.
- Akkad, Mahmud, *el-Luga eş-Şâira*, Nahdatu Mısır li't-Taba'ti ve'n-Neşr, Kahire, 1995.
- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Tdk. yay., Ankara, 2000.
- Aksan, Doğan, *Anlambilim*, Engin yay., Ankara, 1999.
- Aksan, Doğan, *Türkçenin Söz Varlığı*, Engin yay., Ankara, 1996.
- Altınörs, *Dil Felsefesine Giriş*, İnkılâp yay., İstanbul, 2003.

Altuncu, Muhammed, *el-Mu‘arreb ve‘d-Dahîl fi‘l-Lugati‘l-‘Arabiyye ve Edâbihâ*, Dâru‘l-Maarife, Beyrut, 2005.

Amâyira, İsmail Ahmed, *Buhus fi‘l-İstişrâk ve‘l-Luga*, Dâru‘l-Beşîr, Amman, 1996, s.279.

Aytaç, Bedrettin, *Arap Lehçelerinde Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1994.

Bâkır, Târik, *Min Turâsinâ el-Lugavî el-Kadîm Mâ Yusemmâ fi‘l-Arabiyye bi‘d-Dahîl*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut, 2001.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

Başkan, Özcan, “Dilde Çeviri İşlemi”, *Türk Dili*, sayı:322, Ankara, 1978, (s.26-38).

Başkan, Özcan, *Bildirişim, İnsan-Dili ve Ötesi*, Altın Kitaplar, İstanbul 1988.

Bilâsî, Mahmud Seyyid Ali, “en-Naht fi‘l-Lugati‘l-Arabiyye”, *el-Lisânu‘l-‘Arabî*, XLVII, Tunus, (1999) , (ss. 275-286).

Bûbû, Mes‘ud, *Eseru‘d-Dahîl Alâ‘l-‘Arabiyyeti‘l-Fushâ fi‘l-‘Asri‘l-İhticâc*, Vizâretu‘s-Sekâfe ve‘l-İrşâd el-Kavmî, Dimeşk, 1982.

Bûbû, Mes‘ud, *fi Fikhu‘l-Lugati‘l-‘Arabiyye*, Câmîatu Dimeşk, 1994.

Bulut, Ahmet, *Arap Dili Araştırmaları-I*, Alfa yay., Bursa, 2000.

Bulut, Ahmet, Arap Dilinde Terkip, *U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V, sayı:5, 1993 (ss.357-368).

Cevâlik, Cemâleddin Abdullah b. Ahmed el-Beşîşî, *el-Mu‘arreb mine‘l-Kelâmi‘l-A‘cemî*, thk. Nasuhi Ünal Karaaslan, Kahire, 1995.

Cevâlikî, Cemâleddin Abdullah b. Ahmed el-Beşîşî *el-Mu‘arreb mine‘l-Kelâmi‘l-A‘cemî*, Kahire, 1942.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhah tacü‘l-luga ve sıhahi‘l-‘Arabiyye*, thk. Şihabüddin Ebû Amr, Dâru‘l-Fikr, Beyrut, 1998.

Civelek, Yakup, “Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı”, *Nüşa*, Yıl:3, sayı:10, 2003, (ss.97-119).

Corcis, Ramsîs, “en-Naht fi'l-Lugati'l-'Arabiyye”, *MMLA*, XIII, Kahire, 1961, (ss.145-167).

Cürcâni, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut, 1983.

Çetin, Nihat, “Arap” mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul, 1991, (ss.282-286.)

Dannâvî, Sa'dî, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fi'l-Mua'rreb ve'd-Dahîl*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Daye, Fayez, *İlmu'd-Dilâleti'l-'Arabiyyi'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 1985.

Dayf, Şevki, *el-Edebu'l-'Arabî el-Mu'âsır fî Mısr*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, ty.

Dayf, Şevki, *Mecma'u'l-Luga 'Arabiyye fî Hamsîne 'Âmen 1934-1984*, Mecma'u'l-Luga 'Arabiyye, Kahire, 1984.

Durak, Mustafa, *Terimden Anlama*, Multilingual yay., İstanbul, 2005.

Ebû Şâdî er-Rûbî, “Mulâhazâtun 'alâ Hareketi't-Terceme ve Ta'rîbi't-Tıb min Huneyn b.İshâk ilâ Klot Bek ilâ'l-Hâdır”, *MMLA*, LXXVI, Kahire, 1995, (ss.119-129).

el-Ba'lebekî, Munir, *el-Mevrid*, Daru'l-ilm li'l-Melâyin, Beyrut, 1987.

el-Esterabadi, Radiyyüddin Necmeddin Muhammed b. Hasan Radi, *Şerhü'r-Radi ale'l-Kâfiye*, tsh. Yusuf Hasan Ömer, Menşuratu Câmiatu Karyanus, Bingazi, 1998.

el-Esterabadi, Radiyyüddin Necmeddin Muhammed b. Hasan Radi, *Şerhü'r-Radi ale'l-kâfiye*, tsh. Yusuf Hasan Ömer, Menşuratu Câmiatu Karyanus, Bingazi, ty.

el-Fahrânî, Ebu's-Sa'id Ahmed, *el-Bahsu'l-Lugavî 'Inde İhvâni's-Safâ*, Matbaa'tu'l-Emâne, Kahire, 1991.

el-Farâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm, *Dîvânu'l-Edeb*, nşr. Ahmed Muhtâr 'Umer-İbrâhîm Enîs, Kahire, 1974.

el-Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed, *Şifâu'l-Kalîl*, thk. Muhammed Keşşâş, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1998.

el-Halife, Abdulkerim, *el-Lugati'l- Arabiyye ve't-Ta'rib fi'l- 'Asri'l-Hadîs*, Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Urdunî, 1984.

el-Hamevi Feyyumi, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbahu'l-Munîr fi Garibi's-Şerhi'l-Kebir li'r-Rafii*, Matbaatü'l-Meymeniyye, Kahire, 1895.

el-Hamzâvî, Muhammed Reşad, “Ru'ye 'Arabiyye li Tevhîdi'l-Mustalahi'l- 'İlmî ve Tevsîkîhî”, *MMLA*, XC, 2000, (ss.177-186)

el-Hamzavi, Muhammed Reşad, *A'malu mecmâi'l-lugati'l-Arabiyye bi'l-Kahire*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1988.

el-Hamzâvî, Muhammed Reşad, *el-Menheciyyetu'l- 'Amme li Tercemeti'l-Mustalahât ve Tevhîdihî ve Tanmîdihî*, Dâru'l-Magrib el-İslâmî, Beyrut, 1986.

el-Hamzâvî, Muhammed Reşad, *Min Kadâyâ Mu'cemi'l-Arabî Kadîmen ve Hadîsen*, Dâru'l-Garb el-İslâmî, Tunus, 1986.

el-Hasen, Muhammed, “Sıyagu'l-Muşakkât Beyne'l-Vad' ve'l-İsti'mâl”, *Mecelletu Mecmeu'l-Luga el- 'Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, 2007, (ss.109-130).

El-Hatîb, Adnan, *el-Mu'cem el- 'Arabî beyne'l-Mâdî ve'l-Hâdir*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1994.

el-Hatib, Ahmed Şefik, “Min Kadaya'l-Luga el-Arabiyye ve Meşâkiluha fi Mecâli't-Mustalahat el-İlmiyye”, LXXXVII, Kahire *MMLA*, (ss.205-221).

el-Hatîb, Ahmed Şefik, “Vadu'l-Mustalahât el-İlmiyye ve Tatavvuru'l-Luga”, *MMLA*, IX, sayı: 2, Kahire, 1971, (ss.4- 21).

el-Hatîb, Ahmet Şefik, “Havle Sıyâkagati Feû'l mine'l-Fi'il nekale Sıfaten lima Yumkinu Nakluhu ev İntikâluhu”, *el-Lisânu'l- 'Arabî*, XXXVII, 1993, (ss.92-101).

el-Hatib, Ahmet Şefik, “Menheciyyetu Binai'l-mustalahat ve Tatbikuha”, *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, sayı:3, (ss.497-571).

el-Hatîb, Ahmet Şefik, “Menheciyyetu Vad'i'l-Mustalahâti'l- 'İlmiyyeti'l-Cedîde ma'a Tercemetin li's-Sevâbik ve'l-Levâhiki'Şâ'ira”, *el-Lisânu'l- 'Arabî*, XIX, sayı:1, Mektebetu Tensîki't-Ta'rib,1982, , (ss.42- 56).

el-Hilâlî, Sâdık, “es-Sevâbık ve'l-Levâhık fi'l-Mustalahâti'l-İlûmi't-Tıbbiyye”, *MMLA*, XXXII, Ammân, 1407/1987, (ss.147- 156).

el-Hûrî, Şehhâde, “et-Temniyeti'l-Lugaviyye ve Devru'l-İştikâk fihâ”, *el-Lisânu'l-'Arabî*, XXIX, 1987, , (ss.9-21).

el-İdrîsî, İzzettin el-Kettânî, “Ba'du'l-Vesâilî'l-Lugaviyyeti'l-Musta'mele fi Tevlîdi'l-Mustalah”, *Nedvetu'd-Diraasât el-Mustalahiyye ve bi'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*, I, Fas, 1993, (ss.97-105).

el-İskenderî Ahmed, “el-Garaz Min Karârâti Mecmai'l-Luga Arabiyye”, *MMLA*, I, el-Matbaa'tu'l-Emiriyye, Kahire, 1934, (ss.195-286).

El-İskenderî, Ahmed, “el-Karad min Karârâti'l-Mecma' ve'l-Ihticâc Lehâ”, *MMLA*, I, Kahire, 1935, (ss.177-268).

el-Karnî, Saîd b. Muhammed b. Abdullah, “Eseru'l-Fehmi'l-Lugavî fi Fehmi'l-Mustalahâti'l-İlmiyye”, *Mecelletu'l-Câmia 'ti li Ummu'l-Kurâ*, h.1425, (ss.582-569).

el-Kâsımî, Ali, “en-Nazariyetu'l-'Amme ve'n-Nazariyyetu'l-Hâssa fi İlmi'-Mustalah”, *el-Lisânu'l-'Arabî*, XXXV, 1987, , (ss.127-129).

el-Kasımî, Ali, “en-Nazariyyetü'l-âmme li vadi'l-mustalahât ve tevhiduhâ ve tevkîhâ”, *el-Lisânu'l-'Arabî*, XVIII, 1980, (ss.9-23).

el-Kâsımî, Ali, “İlmu'l-mustalah beyne ilmi'l-mantık ve ilmi'l-luga”, *Mecelletü'l-Lisâni'l-'Arabî*, XXX, 1998, , (ss.85).

el-Kâsımî, Ali, *İlmu'l-Luga ve Sinâa'ti'l-Mu'cem*, 1. Baskı, Câmia'tu Melik Su'ûd, Riyad, 1991.

el-Kâsımî, Ali, “en-Nazariyyetu'l-'Amme li Vadi'l-Mustalahât ve Tevhîdiha ve Tevsîkihâ”, *el-Lisânu'l-'Arabî*, XVIII, 1980, , (ss.7-20).

el-Kasımî, Ali, *İlmu'l-Mustalah Ususuhu en-Nazariyye ve't-Tatbikiyye el-İlmiyye*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 2008.

el-Kefevî, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Huseyin, *el-Kulliyât*, Bulak Matba'ası, Kahire, ty.

el-Kermelî, Mârî, *Nuşûu'l-Lugati'l-'Arabiiyye ve Numuvvuha ve İktimâlihâ*, Mektebetu's-Sekâfe ed-Dîniyye, Kahire, ty.

el-Kîsî, ‘Avdetullah, , “Tatvîru Menheciyyeti Vadi’l-Mustalahi’l-‘Arabî ve Bahsu Subuli Neşri’l-Mustalahi’l-Muvahhed ve İşâetihi”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XXXVIII 1994, , (ss.318-323).

el-Kureşî, Hadar ‘Alyan vd., “el-Mustalahu’l-‘İlmî Devruhû ve Ehemmiyetuhû”, *Mecelletu Câmia‘tu Ummu’l-Kurâ*, VIII, 1414/1993, , (ss.140-183).

el-Lugatü’l-Arabiyye ve Tühaddiyatü’l-Karni’l-Hadi ve’l-İşrin, Munazzamatü’l-Arabiyye li’t-Turâs, Tunus, 1996.

el-Magrîbî, *el-İştikâk ve’t-Ta’rîb*, Matbaatu’l- Hilâl, Kahire, 1908.

el-Mesûdî, Leylâ, “İlmu’l-mustalahât ve Bunûku’l-mu’tayât”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XXVIII 1987, (ss.85- 105).

Emin, Abdullah, *el-İştikâk*, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 2000.

Enis, İbrahim, *Dilâletu’l-Elfâz*, 5.baskı, Mektebetu Encilû el-Mısıryye, Kahire, 1984.

en-Neccâr, Latife İbrahim, *Devru’l-Binye es-Sarfiyye fi Vasfi Zâhirati’n-Nahviyye ve Tak’idihâ*, Dâru’l-Beşîr, I. baskı, 1994.

en-Nuhâî, Ebu’l-Hasan ‘Ali İbnu’l-Hasan, tah. Muhammed b. Ahmed el- ‘Umerî, *el-Muntehab min Garîbi Kelâmi’l- ‘Arab*, Camiâ‘tu Ummi’l-Kurâ, Mekke, 1989.

en-Nuhâs, Mustafa, “et-Tahavvul ed-Dâhilî fi’s-Sîgati’s-Sarfiyye ve Kıymetihi’l-Beyâniyye ev’t-Ta’biriyye”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XVIII, 1980, (ss.39-50).

Ergin, Mesut, “Ahmet Faris eş-Şidyak’ın Dil Çalışmaları”, *Nüşa*, Yıl:2,sayı:2, Güz 2002, (s.111-120).

er-Rûbî, Ebû Şâdî, Mulâhazâtun” ‘alâ Hareketi’t-Terceme ve Ta’rîbi’t-Tıb min Huneyn b.İshâk ilâ Klot Bek ilâ’l-Hâdr,” *MMLA*, LXXVI, Kahire, 1995, (ss.126-127).

es-Sakalî, İbnu’l-Kıta’, *Ebniyetu’l-Esmâ’ ve’l-Efâ’l ve’l-Masâdir*, thk. Ahmed Abdu’d-Dâyem, Dâru’l-Kutubi’l-Mısıryye, Kahire, 1999.

es-Sâmarâî, Fadıl Salih, *Mea’ni’l-Ebniye fi’l-Lugati’l-‘Arabiyye*, Camia‘tu’l-Kuveyt, Kuveyt, 1981.

es-Samarrâî, İbrahim, *Dirâsât fi’l-Luga*, Matbaatu’l-‘Ânî, Bağdat, 1961.

es-Samarrâî, İbrahim, *es-Seyyid Mahmud Şükrî el-Alûsî ve Bulugu'l-Ereb*, Müessesetu'l-Camiyye, Beyrut, 1992.

es-Selâmûnî, Muhammed Mahmud, “Dirâsa Tafsîliyye fî Kitâbeti'l-‘Âlâmi'l-‘İgrîkiyye ve'r-Rûmâniyye”, *MMLA*, XXIX, 1972, , (ss.97-146).

es-Seyyid Mahmud Şükrî el-Alûsî el-Bağdadî, *Bulugu'l-Ereb fî Marifeti Ahvali'l-Arab*, tahkik: Behcet el-Eserî, Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut, 1924.

es-Seyyid, Mahmut Ahmed, “el-Mebadi el-Esasiyye fî vadi'l-mustalah ve tevlidihi”, *Mecelletu Mecmeu'l-Luga Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, sayı:3, (ss.617-648).

Eş-Şidyak, Ahmed Fâris, *Kenzu'r-Regâib fî Muntehabâti'l-Cevânib*, Matbaatu'l-Cevânib, İstanbul, h.1295.

eş-Şihâbî, El-Emîr Mustafâ, *el-Mustalahâtu'l-İlmiyye fî'l-Lugati'l-'Arabiyye fî'l-Kadîm ve'l-Hadîs*, Matba'atu Mecma'i'l-Lugati'l-'Arabiyye, Dimeşk, 1988.

eş-Şihâbî, Mustafa, “Meda'n-Naht fî'l-Luga 'Arabiyye”, *Mecelletu Mecmeu'l-Luga el-'Arabiyye bi Dimeşk*, XXXIV, sayı:11959, (ss.551-567).

et-Tehânevî, Muhammed, *Keşşâfî Istilâti'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, neşr. Refik el-'Acem vd., Mektebetu Lubnan Nâirûn, Beyrut, 1996.

Ez-Zea'bî, Amine Salih, *Masadiru'l- Ef'âl es-Sulâsiyye fî'l-Lugati'l-Arabiyye*, Muessetu Râm li't-Teknolojiye ve'l-Kompeter, Amman, 1996.

ez-Zerkân, Muhammed Ali, *el-Cuhûdu'l-Lugaviyye fî'l-Mustalahi'l-İlmî'l-Hadîs*, İttihâdi Kutubi'l-'Arabiyye, Dimeşk, 1998.

Fehmî, Mansûr, Târihu'l-Mecâmi', *MMLA*, I, Kahire, 1935, (ss.170-177).

Fück, Yuhan, *el-Arabiyye Dirâsât fî'l-Luga ve'l-Lehcât ve'l-Esâlîb*, tercm. Ramazan Abdu't-Tevvâb, Mektebetu el-Hancî, Kahire, 1980.

G. Bergstrasser, terc. Ramazan 'Abduttevvâb, *et-Tatavvur en-Nahvî li'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Mektebetu el-Hâncî, Kahire, 2003.

Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev. Lütfi Şimşek, Kitap yayınevi, İstanbul, 2003.

Güler, İsmail, “Arapçada Sözcük ve Biçimbirim”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV, sayı:1, 2005, (ss.111-121).

Günay, Doğan, *Sözcükbilime Giriş*, Multilingual, İstanbul, 2007.

Gündüzöz, Soner, “Arapçada Kültür Dil İlişkisi: Arapçanın Yapılanmasında ve Algılanmasında Etkili Ögeler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, V, sayı: 2, (2005), (ss.219-134).

Gündüzöz, Soner, “Arap Kültürünün İzinde Arapçada Çekirdek Kelime Sorunu”, *Nüsha Dergisi*, Yıl:5, sayı:16, Kış 2005, (ss.21-33).

Gündüzöz, Soner, “Arapçanın Potansiyeli: Arapçada Kelime Türetim Yollarına İlişkin Bir İnceleme,” *Marîfe*, sayı:2, Konya, Güz-2004, (ss.177-196).

Gündüzöz, Soner, “Klasik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, *Nüsha Dergisi*, Yıl III, sayı:8, Kış, 2003, (ss.69-90).

Gündüzöz, Soner, *Arapçada Kelime Türetimi*, Kayıhan Yayınları, Samsun, 2005.

Hafâcî, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muhammed İbn Sinân, *Sirru’l-Fesâha*, Mektebetu Muhammed ‘Alî, Kahire, 1952.

Halife, Abdulkerim, “Vesâilu Tatvîri’l-Lugati’l-‘Arabiyyeti’l-‘İlmiyye”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XII,1975, (ss.50-62).

Halîl b. Ahmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. İbrahim es-Samarrâî, Mehdî el-Mahzûmî, Dâru’r-Reşîd, Bağdat, 1981.

Halil, Hilmi, *Dirâsaat fi’l-Luga ve’l-Meâ’cim*, Dâru’n-Nahda el-‘Arabiyye li’t-Taa’ti ve’n-Neşr, Beyrut, 1998.

Halil, Hilmi, *el-Muvelled fi’l-Arabiyye*, Dâru’n-Nahda el-‘Arabiyye li’t-Taa’ti ve’n-Neşr, Beyrut, 1405/1985.

Hasan, Abbas, *el-Luga ve’n-Nahv beyne’l-Kadîm ve’l-Hadîs*, Dâru’l-Meârif, Kahire, ty.

Hasan, Muhammed Yusuf, “Devru’n-Naht fî Teysîri’l-Edâi’l-‘İlmî bi’l-‘Arabiyye”, *MMLA*, LXXVIII, (ss.124-131).

Hasan, Muhammed Yusuf, “Fî Temkîni’l-‘Arabiyye mine’l-Edâi’l-‘İlmî ve Sıyâkati’l-Mustalahât el-Hadîse”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XXXVIII, 1994, , (ss.23-43).

Hasâra, Memdûh Muhammed, “el-Mu‘arreb ve’d-Dahîl fi’l-Mecellât el-Mutehassasa”, *Mecelletu Mecma’u’l-Luga el-‘Arabiyye bi Dimeşk*, LXXV, 2000, (ss.919-952).

Hasâra, Memdûh, “İşkâliyyetu’d-Dikka fi’l-Mustalahi’l-Arabî, *Mecelletü-Ta’rîb*, VII,1994, (ss.38-54).

Hatipoğlu, Vecihe, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, A.Ü. DTCF yay.,Ankara, 1982, (ss.109-124).

Hayreddin Hakkî, “İmkânâtü’l-‘Arabiyye: Cevânibu’d-Dikka ve’l-Gumûd fi’l-Mustalah el-‘İlmî el-‘Arabî el-Cedîd”, *el-Lisân el-‘Arabî*, II, sayı:1, 1975, (ss.26-35).
Helmut Felber, *Terminology Manual*, Paris, 1999.

Hengirmen, Mehmet, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Engin yay., Ankara, 1999.

Hicâzî, Mahmûd Fehmî, “İlmü’l-Mustalah”, *MMLA*, LIX, 1986, (ss.49-65).

Hicazi, Mahmud Fehmi, *el-Usus el-Lugaviyye li ‘İlmi’l-Mustalah*, Dâru Garîb li’t-Taba‘ti ve’n-Neşr ve’t-Tevzi‘, Kahire, 1995.

Hicâzî, Mahmûd Fehmî, *Medhal Îlâ ‘İlmi’l-Luga*, Dâru’l-kabâ, Kahire, ty.

Hicâzî, Mahmut Fehmî, “Devru’l-Mustalahâti’l-Muvahhede fî Ta‘rîbi’l-‘Ulûm ve Neşri’l-Ma‘rife”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XLVII, Rabat,1999, (ss.41-50).

<http://lexiocons.ajeeb.Com/intro/stat.asp>.

Huveйда, Muhammed Fehmi, “Müşkilâtu tercemetü’t-ta’birât ve’l-ıstılâhât”, *et-Terceme ve Devruhâ fî Tefau’li’l-Hadârât*, Camiatu Ezher, Dâru’d-Difa’ li’s-Sahafeti ve’n-Neşr, Kahire, I, (ss.617-674).

Izutsu, Toshihika, *Kur’an’da Allah-İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2009.

İbn Cinnî, Ebu’l-Fefh Osmân, nşr. Hasan Hendâvî, *Sırru Sınâati’l-İ’râb*, I-II, Dimeşk 1985.

İbn Cinni, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasais*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1952.

- İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luga*, tah. Remzi Munir Ba'lebekî, Beyrut, 1987.
- İbn Faris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *es-Sahibi fî Fıkhî'l-Luga ve's- Sünenü'l- 'Arabi fî Kelamiha*, el-Mektebetu'l-Lugaviyyeti'l-Alemiyye, Beyrut, 1963.
- İbn Kemâl Paşa Ahmed b. Süleyman, *Risâletun fî Tahkîki Ta'rîbi'l-Kelimesi'A'cemiyye*, nşr. Muhammed Sevâ'î, Dimeşk, 1991.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, nşr. Emîn Muhammed 'Abdulvehhâb vd., Dâru't-Turâs el-'Arabî, Beyrut, 1414/1999.
- İbn Side, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *el- Muhassas*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1978.
- İbrâhîm b. Murâd, "Tevlîdi'l-Mustalahi'l-'İlmiyyi'l- 'Arabîyyi'l-Hadîs el-Kadâya ve'l-İşkâliyyât", *el-Lugatu'l- 'Arabiyye ve Tehahdiyâtu'l-Karni'l-Hâdî ve'l- 'İşrîn, İdaretu'sa-Sekâfe*, Tunus, 1996.
- İşler, Emrullah, "Türkçedeki Arapça Alıntı Kelimelerde Farsça Etkisi", *V. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı, Bildiriler-I*, TDK, Ankara, 2004, (ss.1409-1420).
- J. V. Vendryes, *Dil ve Düşünce*, çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 2001.
- Kâmil, Saî'd Hîbetullah, "el-İmkâniyyeti'l-Mevdui'yye ve't-Darûreti'l-Mulihha li Tedvîli'l-Mustalahiyyeti'l-'Arabiyye", *el-Lisânu'l- 'Arabî*, XXXVIII, 1994, , (ss.294-302).
- Kara, Mehmet, "Terim Türetmeye Elverişli Bir Ek: -an/-en", *Türk Dili Dergisi*, sayı: 5401996, , (ss.631-643).
- Kemal Paşazâde, Ahmed b. Süleyman, *fi't-Ta'rîb*, tahk. Ahmed Hattâb el-'Amr, Câmîatü'l-Musul, Musul, 1983.
- Kılıç, Hulusi, "İştikak" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul, 1991, (ss.439-440).
- Kıran, Zeynel-Ayşe (Eziler), *Dilbilime Giriş*, Seçkin yay., İstanbul, 2006.
- Koçak, İnci, "Araplarda Arapça Olmayan Bazı Kişi Adları", *AÜDTCF Dergisi*, V, sayı:3, 1996, (ss.1-15).

- Koçak, İnci, *Arapçanın Gelişme Yolları*, AÜDTCF yay., Ankara, 1984.
- Komisyon, *‘İlmu’l-Mustalah li Talebeti’l-‘Ulûm’s-Sihhiyye ve’t-Tibbiyye*, Fas, 2005.
- Komisyon, *el-Mu‘cem el-Vasît*, Mektebetu’ş-Şurûk’l-Devliyye, Kahire, 2004.
- Komisyon, *el-Mustalahâtu’l-‘İlmiyye Elletî Ekarrahâ el-Mecma’*, Kahire, 1981.
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK yay., Ankara, 1992.
- Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK yay., Ankara, 2007.
- Köksal, Aydın, *Dil ile Ekin*, Toroslu Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul, 2003.
- Mecma‘u’l-Luga ‘Arabiyye, *Mecmua’ti’l-Kararâat el- ‘İlmiyye ve’t-Tekniyye*, Mecma‘u’l-Luga ‘Arabiyye Kahire, 1963.
- Medkûr, İbrahîm, “el-‘Arabiyye Lugatu’l-‘İlm ve’t-Teknolojiyye”, *MMLA*, XXXIII, 1974, (ss.15-26).
- Medkur, İbrahim, *Mecma‘u’l-Luga ‘Arabiyye Selâsîne ‘Âmen*, Kahire, ty.
- Mehdi Ali, Abdul Sahib, *A Linguistic Study of The Development of Scientific Vocabulary in The Standart Arabic*, KPI Limited, London, 1987.
- MMLA, *Mecmûu’l-Mustalahâti’l-‘İlmiyye*, Kahire, 1959.
- Mubarek, Muhammed, *Fikhu’l-Luga*, Câmîiatu Dimaşk, Dimaşk, ty.
- Muhammed es-Seyyid ‘Ali el-Belâsî, “en-Naht fi’l-Lugati’l-‘Arabiyye”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XLVII, Rabat, 1999, , (ss.275-286).
- Muhammed Ferîd Ebû Hadîd, “Takrîru Lecneti’l-‘Ammiye ve’l-Fushâ”, *MMLA*, VII, Kahire, 1953. (ss.219-229).
- Muhammed Reşâd el-Hamzâvî, “es-Sudûr ve’l-Levâsik ve Silatihâ bi Ta‘rîbi’l-‘Ulûm ve Naklihâ ila’l-‘Arabiyyeti’l-Hadîse”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XII, 1975, (ss.121-138).
- Muhammed Sawaie, Rifâ‘a Râfî‘î et-Tahtâvî and His Contribution to the Lexical Development of Modern Literary Arabic (Rifâ‘a Râfî‘î et-Tahtâvî ve Modern Arap

Edebiyat Dilinin Leksikolojik Gelişimine Katkısı) çev: Şener Şahin, *Uludağ İlahiyat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.14, sayı:2,2005, (ss.176-182).

Muhtâr, Mahmûd, “es-Sevâbik ve'l-Levâhik”, *MMLA*, XLVI, Kahire, 1400/1980, (ss.29-40).

Mücahid, Abdulkerim, *ed-Dilâletu'l-Lugaviyye inde'l-'Arab*, Dâru'l-Beydâ' li'n-Neşr ve't-Tevzi', Amman, ty.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam ve İlim*, İnsan yay., İstanbul, ty.

Neşe Atabey vd., *Sözcük Türleri*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1983.

Ömer, Ahmed Muhtâr, *Dirâssetü's-savti'l-lugavî*, 'Alemu'l-Kutub, Kahire, 1997.

Özden, Ragıp Hulûsi, *Dilbilim Yazıları*, Haz. Recep Toparlı, Tdk. Yay., Ankara, 2000.

Salih, Subhî, *Dirâsât fî Fıkhı'l-Luga*, 13. baskı, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 2004.

Semâ'a, Cevad Husnî, “Menheciyyetu Vadi'l-Mustalahi'l-'Arabî ve Tecelliyâtihâ fi'l-Mu'cemi'l-Muhassas”, *Nedvetu'd-Diraasât el-Mustalahiyye ve bi'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye*, I, Fas, 1993, (ss.85-96).

Semâ'a, Cevâd Husnî, “Tatvîru Menheciyyeti Vadi'l-Mustalahi'l-'Arabî ve Bahsu Subuli Neşri'l-Mustalahi'l-Muvahhed ve İşâetihî”, *el-Lisânu'l-'Arabî*, XXXVIII, 1994, (ss.303-312).

Semâa'ne, “Cevâd Husnî, Menheciyyâtu Vadi'l-Mustalahâti'l-'İlmi'l-'Arabî”, *el-Lisânu'l-'Arabî*, XL, 1995, (ss.127-140).

Semâine, Cevâd Husnî, “el-Hareketu'l-Mu'cemiyye bi-Mektebi Tensîgi't-Ta'rif, *el-Lisânu'l-'Arabî*, XLVI, 1998, (ss.35-56).

Sezgin, Fatih, *Türkçede Batı Kaynaklı Kelimeleri Yoğunluğu*, Tdk. Yay., Ankara, 2004.

Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi, *Kitâbu Sibeveyh*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire, 1977.

Subaşı, Derya, *Sözlük Verilerine Dayalı Görünümleriyle Arapçada Kavram Oluşturma Yolları* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin, *el-Muhezzeb fî Mâ Vaka'a fî'l-Kur'an mine'l-Mu'arreb*, thk. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî, Sundûku İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, Magrib, ty.

Suyûtî, Abdurrahman Celâleddin, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, thk. Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ vd., Mektebetu Dâru't-Turâs, 3.b askı, Kahire, ty.

Şahin, Abdussabur, *fî't-Tatavvuri'l-Lugavi*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1986.

Şahin, Abdussabur, *el-Arabiyye Lugatu'l-Ulûm ve't-Tekniye*, Kahire, 1989.

Şeref, Hüseyin Muhammed, "el-Kalbu'l-Mekânî fî'l-Lugati'l-'Arabiyye", *MMLA*, XLII, Kahire, 1978, (ss.105-125)

Şûşe, Faruk, *Lugaturâ el-Cemîle*, Mektebetu'l-Usre, Kahire, 1999.

Tarzî, Fuad Hannâ, *el-İştikâk*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 2005.

Ullman, Stephen, *Devru'l-Kelime fî'l-Luga*, çev. Muhammed Beşîr, Mektebetu'ş-Şebâb, Kahire, 1986.

Umran, 'Isâm, 'İlmu'l-Mustalahât ve Meşrûu' li Ca'li'l-Arabiyye Lugate'l-'Ulûm ve't-Tekniyye, *el-Lisânu'l-'Arabî*, XXXVII, 1993, (ss.169-173).

Uzun, Nadir Engin, *Biçimbilim- Temel Kavramlar-*, Papatya yay., İstanbul, 2006.

Vâfî, Ali Abdu'l-Vâhid, *'İlmu'l-Luga*, Nahdatu Mısır, Kahire 2004.

Vâfî, Ali Abdulvâhid, *Fıkhu'l-Luga*, Dâru Nahdati Mısır, Kahire, 1965.

Vâfî, Ali Abdulvâhid, *Neş'etu'l-Luga inde'l-İnsân ve't-Tıfl*, Dâru Nahdati Mısır, Kahire, 2003.

Vardar, Berke, *Dilbilimin Temel Kavramları ve İlkeleri*, Multilingual Yay., İstanbul, 1998.

Vecih Hamd ‘Abdurrahmân, “el-Luga ve Vad‘u’l-Mustalahi’l-Cedîde”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XIX, sayı: 1, Mektebu Tensîki’t-Ta‘rîb, Rabat, 1402/1982, (ss.65-76).

Vecih Hamd, ‘Abdurrahmân, “Menheciyetu Va‘di’l-Mustalahâti’l-Cedîde fi’l-Mîzân”, *el-Lisânu’l-‘Arabî*, XXIV, Mektebetu Tensîki’t-Ta‘rîb, Rabat, (ss.50-68).

Wright, W., *A Grammar of The Arabic Language*, Cambridge University Press, Newyork, 1991.

Ya‘kub, Emil Bedi‘, *Mu‘cemu’l-Evzâni’s-Sarfiyye*, ‘Alemu’l-Kutub, Beyrut, 1993.

Yavuz, Galip, *Yabancı Kelimelerin Arapçalaşması-Sosyo-Kültürel Arka Plan*, Seyran Yayınları, Sivas, 2007.

Yavuz, Mehmet, “Yabancı Kelimenin Arapçada Kullanılışı veya Tanınmasındaki Ölçüleri”, *Nüsha*, Yaz, 2001, (ss.71-79).

Yazıcı, İbrahim, *Ebhâs Lugaviyye*, haz. Yusuf Kazmehûrî, Dâru’l-Hamrâ, Beyrut, 1993.

Yusuf, İbrahim el-Hâc, *Devru’l-Meâmi’l-Lugati’l-‘Arabiyye fi’t-Ta‘rîb*, Kulleyeti’t-Da‘veti’l-İslâmiyye, Trablus, 2002.

Zaza, Hasan, *el-Lisân ve’l-İnsân*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 1990.

Zaza, Hasan, *es-Sâmiyyûn ve Lugatehum*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk, 1990.

Zemzem, Sa’d Hilal, “et-Terceme beyne’l-arabiyye ve’s-sürnayyi”, Hareketu Terceme fi’d-Devleti Abbasiyye, Ebhasu Mü’temarat ed-Devlî, *et-Terceme ve Devruha fi Tefâuli’l-Hadarat*, II, (ss.1811-1824).

Zeydan, Corci, *el-Felsefetu’l-Lugaviyye ve’l-Elfâzi’l-‘Arabiyye*, Matba‘atu’l-Hilâl, Beyrut, 1904.

Zeydan, Corci, *el-Luga Arabiyye Kâinun Hayyun*, Dâru’l-Hilâl, ty.

Zülfikar, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK yay., Ankara, 1991.

Zülfikar, Hamza, *Terim Sözlükleri ve Çalışmalarıyla ilgili Bibliyografya*, TDK yay., Ankara, 2006.

ÖZET

Arapçada Terim Türetme Yolları

Bir dilin genel kelimelerden ayrılan, o dil içinde çeşitli meslek, sanat ve bilim dallarıyla ilgili kavramları karşılayan terimler, eğitim ve öğretimde oldukça önemli bir yere sahiptir. Terimler, içinde yoğunlaştırılmış anlam yükü olan kelimelerdir. Konuların öğretimi terimler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Gerek eğitim öğretimde, gerekse bilimsel araştırmalarda herhangi bir bilgiye ulaşmak için ihtiyaç duyduğumuz ve karşılaştığımız terimlerin, sağlam yapılı ve amaçlanan bilgiyi çağrıştıracak nitelikte olması şarttır. Ayrıca terimlerin amaca hizmet edebilmesi için üzerinde uzlaşılan kelimeler olması gereklidir.

Terimler, bilimsel araştırmanın araçları ve bilginler arasında anlaşmayı sağlayan dildir. Terimlerden yoksun bir dil düşünülemez. Bilimin geliştiği, ilerlediği her gün terimlerde gelişir, yerleşir ve anlamları netleşir. Bilimin ilerlemesine terimler ayak uydurmak ve onu takip etmek zorundadır. Terimle bilimin beraber yürümediği bir bilimsel gelişmeden bahsedilemez.

Çalışmamızın temel amacı, tarihi süreçte ve özellikle modern dönemde türetilen terimlerin incelenmesidir. Ayrıca Arapçanın medenî, bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucu artan terim ihtiyacını karşılama potansiyeli üzerinde durulmuştur. Arapçanın sözcük geliştirme yolları irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Terim, Terim Bilim, Terim Türetme, İştikâk, Ta'rif, Naht, Dahîl, Tercüme.

ABSTRACT

Methods of Developments of Scientific Vocabulary in Arabic

Terms that separate the general words of a language, reflects the concepts of various vocations, art and science areas in the language have an important place in education and instruction. Terms are words with condensed meaning. The teaching of subjects is done by terms. The terms which we face and need when we try to gain information not only in education and instruction but also in scientific researches have to be in firm structure and must associate the eligibility of the required knowledge. Also for the term to function for the aim they must be generally accepted.

Scientific terms is research instrument and language of understanding between scientists. There is no science without word forms making for it. A day which science is promoting and moving forward, its terms is growing, and his words is knocking and its meaning is determined. If the science is in the course steadily, and his sustained, its terms must be dogged the relay, walk with it. A scientific renaissance can not be achieved without linguistic renaissance linguistic keeping with it side by side.

Our main objective is to study the development of scientific vocabulary in Arabic throughout its history, with special emphasis on the phenomenon in the modern times. We also aim to examine and assess the capacity of the language to cope with the ever-increasing demands of human civilization, scientific and technological advances, and social and cultural development. Another objective is to underline and highlight the potential of Arabic for self-enrichment, and its natural tendencies for growth and development. This, of course, entails a careful study of the morphological properties and word-formational process characteristic of the language.

Key Words: term, terminology, term derivation, derivation, arabization, foreign words, translation.